

Per una ètica pública a Catalunya

Implicacions ètiques i socials de la ciència
i la tecnologia

JOSEP AMAT (dir.)

JOSEP MARIA ESQUIROL (coord.)

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
DE CIÈNCIES
I TECNOLOGIA

Per una ètica pública
a Catalunya

Per una ètica pública a Catalunya

Implicacions ètiques i socials de la ciència
i la tecnologia

JOSEP AMAT (dir.)

JOSEP MARIA ESQUIROL (coord.)

Barcelona, 2016

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
DE CIÈNCIES
I TECNOLOGIA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Per una ètica pública a Catalunya : implicacions ètiques i socials de la ciència i la tecnologia. —
(Monografies de les seccions de ciències ; 23)
Índex
ISBN 9788499653051
I. Amat i Girbau, Josep, 1940- dir. II. Esquirol i Calaf, Josep M., 1963- ed.
III. Institut d'Estudis Catalans. Secció de Ciències i Tecnologia
IV. Col·lecció: Monografies de les seccions de ciències ; 23
1. Ciència — Aspectes ètics i morals — Catalunya
2. Tecnologia — Aspectes ètics i morals — Catalunya 3. Ètica social — Catalunya
4. Ètica política — Catalunya
5/6:17(460.23)
62/69:17(460.23)
172(460.23)

Aquest treball ha comptat amb la col·laboració
de la Universitat de Barcelona

© dels autors dels textos
© 2016, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: maig del 2016

Text revisat lingüísticament pel Servei de Correcció Lingüística de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per Fotoletra, SA
Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-305-1
Dipòsit Legal: B 10441-2016

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Taula

Pròleg, <i>per Joandomènec Ros</i>	7
Prefaci, <i>per Josep Amat i Josep Maria Esquirol</i>	11
Redacció i equips de col·laboradors	13
I. Introducció	19
II. Ètica, territoris i urbanisme	23
III. Ètica i economia	33
IV. Ètica, atenció mèdica i salut	47
V. Ètica, educació i escola	57
VI. Ètica, energia i recursos	67
VII. Ètica i ciència	79
VIII. Ètica i espai públic de comunicació	89
IX. Ètica i política	101
Índex de conceptes	109

Pròleg

En la convocatòria de projectes de recerca de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) per al trienni 2011-2014, Josep Amat, membre de la Secció de Ciències i Tecnologia, presentà la proposta d'un projecte ambiciós però engrescador, «Ciència, tecnologia i ètica», que va ser acceptat i finançat adientment. Al llarg dels tres anys d'elaboració, el projecte, dirigit per Josep Amat, enginyer, i amb la coordinació de Josep Maria Esquirol, filòsof, es reuniren i debateren amb prop d'un centenar d'investigadors, professors, acadèmics, de l'IEC i d'altres entitats, per tal d'anar bastint el corpus de coneixement que acabaria reeixint en el volum que ara es publica, que és un informe a l'abast de qualsevol ciutadà i dels nostres governants.

Cal dir que l'objectiu inicial, ben concret, es va anar ampliant al llarg del procés, de manera que l'àmbit final del projecte i de la publicació queden adientment reflectits en el títol i el subtítol del document, *Per una ètica pública a Catalunya. Implicacions ètiques i socials de la ciència i la tecnologia*. Potser no podria ser d'una altra manera: la recerca científica i les aplicacions tecnològiques corresponents es fan en un entorn geogràfic, social, econòmic i polític, sotmès a tots els ritmes, pressions, modes i limitacions que s'hi inclouen. És cert que la ciència i la tecnologia són, cada vegada més, afers universals, però els conreadors d'aquestes àrees es mouen i treballen en àmbits locals i regionals, ben variats, com ho són les societats en què viuen. I Catalunya i els Països Catalans no en són una excepció.

D'altra banda, una aproximació exclusivament a l'ètica de la ciència i la tecnologia hauria demanat un esforç que, primer, ja han fet en moments determinats de la història entitats científiques i autors diversos, nostrats i (sobretot) forans; i, segon, hauria exigint un detall que sobrepassava de molt, no pas la capacitat dels col·laboradors del projecte, sinó el límit temporal acordat (que finalment es va estendre a un any més) i l'esforç pressupostari que s'hi va dedicar.

Si se'm permet un exemple personal, el tractament d'un únic àmbit molt concret de l'ètica en el medi ambient, relativament poc aprofundit i limitat a com els professionals aborden l'avaluació dels problemes ambientals i la seva solució (Ros, en premsa), ha ocupat una extensió que equival a la d'un sol dels capítols del volum que comentem. Un tractament similar per a tots els camps possibles de les ciències i de les tecnologies hauria excedit clarament l'abast inicial del projecte; no hi renunciem, però (vegeu-ho més endavant).

Com que s'ha ampliat l'abast de l'estudi, el resultat és més ric i divers pel que fa als àmbits estudiats, però s'ha diluït un xic en l'àmbit inicial: de la punta de la xinxeta dirigida als aspectes ètics que envolten la recerca científica en tots els aspectes i a l'aplicació tecnològica corresponent, s'ha passat a la cabota d'aquella xinxeta del símil, més àmplia però menys aguda. Pràcticament tots els vessants de la vida social són examinats, alguns a vol d'ocell, d'altres amb un aprofundiment més gran, en funció de la importància relativa en general i a casa nostra en particular: no podia ser altrament. De manera general, després d'una presentació de cada apartat i del tractament dels problemes de caire ètic que s'hi donen (de manera ben evident, o que s'hi endevinen), i amb els quals, estic segur, tots coincidíriem, hi ha reflexions mesurades i ponderades i recomanacions genèriques o ben precises, encara que en algun cas puguin ser poc correctes políticament.

En aquest aspecte, els responsables del projecte semblen haver fet cas d'aquella frase ja famosa de Ramon Margalef (1995): «Sovint es parla de bioètica, però no només cal parlar de bioètica a l'entrada i a la sortida d'aquesta vida. El més important és la part del mig, que és on rau l'acció». Així, tot traslladant a l'ètica de la ciència i la tecnologia el que Margalef deia de la bioètica, han dirigit el seu estudi a «la part del mig», que és gairebé tot.

En tots els àmbits tractats (territori i urbanisme, economia, salut, educació, recursos, espai públic de comunicació, política i, és clar, ciència) s'hi troba, caldria afegir que lamentablement, matèria de denúncia, de discussió, de redreçament, d'assessorament als ciutadans i als poders públics. El capteniment de la nostra espècie que, a partir de tota la documentació que al llarg de la història ha generat (des dels manaments de les religions abrahàmiques fins a la Declaració Universal dels Drets Humans i les lleis dels estats moderns, entre tants d'altres), hom creuria regit per principis ètics fonamentals, deixa molt a desitjar, i és bo que es passi revista, ni que sigui apressadament, als aspectes i incompliments més punyents, tant propis del nostre país com generals.

Si no fos perquè em consta que la confecció d'aquest informe coral ha dut moltes hores de preparació, d'entrevistes, seminaris i consultes amb experts diversos, semblaria que n'hi hauria prou de llegir el diari o veure la televisió (i no només els telenotícies) per trobar, en la nostra activitat social i política diària, un caramull de crims de lesa ètica que cal desemascarar i corregir. I això ho fa

aquesta publicació. (Europa està vivint actualment un episodi esgarrafós del qual són involuntaris protagonistes refugiats de països en guerra o amb altres problemes, i no sembla que l'ètica guiï la resposta que la Unió Europea dóna a la situació.)

Sorpren una mica, però, que, entre els àmbits estudiats, no hi aparegui la religió (o les religions). I això no tant perquè en el sistema educatiu sovint ètica i religió semblen (als efectes de la programació docent) intercanviables, sinó per altres raons. Per començar, les diferents religions dicten bona part del capteniment dels éssers humans en el món, amb independència del sistema social o polític en què visquin. A això cal afegir que totes les religions tenen aspectes que des del punt de vista de l'ètica són deplorables, des de les sanguinàries guerres santes contra els infidels (incloent-hi aquí les croades, la Inquisició, el gihad, etc.) fins al proselitisme dels que creuen que només la seva és la religió veritable, la negació *contra natura* de principis biològics fonamentals, com la capacitat de reproducció dels religiosos (sacerdots, monjos i monges) en algunes religions, la mutilació dels fidels (circumcisió, clitoridectomia) o les creences en dogmes físicament impossibles i científicament indemostrables (la resurrecció, la concepció sense inseminació, l'ascens al cel, la mateixa existència de cel i infern, etc.). La ciència, que contínuament enderroca els dogmes (també els científics), alguna cosa hauria de dir sobre els que no ho són.

El director, el coordinador, els col·laboradors i la vuitantena llarga d'experts consultats (diverses vegades) han fet una tasca encomiable, i des d'aquí els en felicito. El resultat, aquest volum, que és un destil·lat de la saviesa de molts experts sobre múltiples facetes de les nostres activitats socials, és des d'ara mateix a l'abast de tota la ciutadania i dels nostres governants, que farien bé de seguir-ne les recomanacions. Entenc que un risc que es corria en abordar alguns aspectes socials i polítics, que les consideracions reflectissin massa l'adscripció política dels autors, s'ha evitat, i l'únic referent que informa el treball és, precisament, l'ètica de les nostres activitats com a animals socials, vista per científics, filòsofs i eticistes.

Per acabar, un doble desideràtum:

I) Reflexionem sobre tot el que es diu en els capítols del llibre; són constatacions, denúncies, propostes que mereixen ser considerades i que, en la mesura que cadascun dels lectors s'hi senti interpel·lat, haurien de promoure les activitats individuals i col·lectives que facilitessin les solucions a les mancances de caire ètic que s'hi han detectat.

II) No oblidem l'objectiu original del projecte de recerca, que era elaborar un informe sobre els aspectes ètics de la recerca i la tecnologia; ja s'ha dit que és una empresa molt ambiciosa, però caldrà abordar-la amb decisió i en la mesura de les possibilitats. Allò que ja es diu en aquest treball pot servir de programa ben travat per a desenvolupar-ho de manera més extensa en un futur immediat. Aquesta és

una tasca en la qual els membres de l'Institut d'Estudis Catalans, i no només els seus filòsofs, han de poder dir moltes coses i molt interessants.

JOANDOMÈNEC ROS

Referències

- MARGALEF, R. (1995). «Ecologia, artefactes i energies externes». A: BELLÉS, X.; ESTRUCH, J. (ed.). *Reptes de la ciència a les portes del segle XXI*. Barcelona: Rubes, p. 49-51.
- Ros, J. (en premsa). «L'ètica i el medi ambient». *Treballs de la Societat Catalana de Biologia*, núm. 67. Barcelona: IEC.

Prefaci

És de justícia que les primeres paraules siguin d'agraïment: agraïment a l'Institut d'Estudis Catalans, per l'encert d'haver promogut i acompanyat un projecte com aquest, i agraïment a tots els acadèmics i professionals —recollits en forma de llista tot seguit— que han intervingut en les sessions de treball, per llur dedicació i llur generositat.

S'ha realitzat un projecte col·lectiu destinat a la comunitat. Com que això mai no és un camí fàcil, també volem expressar el goig pel resultat original aconseguit.

Hi ha coses que tenen el centre de gravetat en les accions i en la realitat, més que no pas en la teoria. Evidentment, aquest és el cas de tot el que es refereix a l'ètica. Per això, la reflexió que aquí s'ha dut a terme aspira a incidir en la manera de veure les coses i en les pràctiques personals i socials corresponents.

El llenguatge entenedor i planer que, intencionadament, s'ha emprat no és cap concessió ni significa cap inferioritat respecte al rigor acadèmic de textos més tecnicistes. La reflexió aconsegueix la maduresa quan és capaç d'expressar les coses més rellevants de la manera més planera possible. I és també així com la incidència social pot ser encara més notòria.

Finalment, tots els que hi hem intervingut voldríem que aquest document fos una contribució modesta però franca per a articular el seny i el sentit comú amb la justícia i la solidaritat, que són les que tracen l'horitzó més alt a què ha de tendir tota comunitat humana.

JOSEP AMAT (director)

JOSEP MARIA ESQUIROL (coordinador)

Redacció i equips de col·laboradors

DIRECCIÓ I COORDINACIÓ DEL PROJECTE

JOSEP AMAT I GIRBAU (director). Catedràtic de la UPC. Membre de l'IEC.

JOSEP M. ESQUIROL CALAF (coordinador). Professor de filosofia de la UB. Director del grup de recerca Aporia.

Ajudants

ANDREA PALAUDARIAS RIBERA. Llicenciada en filosofia. Màster en filosofia contemporània i tradició clàssica. Doctoranda de filosofia a la UB.

PERE RUIZ TRUJILLO. Enginyer químic per l'Institut Químic de Sarrià (URL). Llicenciat en filosofia (UB). Acabant una tesi doctoral sobre els aspectes ètics de la nanotecnologia.

Revisió lingüística i confecció de l'índex de conceptes

MARTA LLOBET I FRANQUESA. Servei de Correcció Lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans.

JOSEP M. MESTRES I SERRA. Servei de Correcció Lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans.

Capítol I. *Ètica, territori i urbanisme*

EDUARD ARIZA SOLÉ. Doctor en ciències del mar (UPC).

ALBERT CORTINA RAMOS. Advocat i urbanista. Director de l'Estudi DTUM (dret, territori, urbanisme i medi ambient). Investigador en ètica aplicada a l'urbanisme, l'ordenació territorial i la intervenció en el paisatge.

JAUME FABREGAT FILLET. Enginyer industrial (UPC). Professor de preparació humana per a l'àmbit laboral de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria Industrial de Barcelona (UPC).

ORIOLO NEL·LO I COLOM. Professor del Departament de Geografia de la UAB. Membre de l'IEC.

JOSEP M. NINOT SUGRAÑES. Professor titular del Departament de Biologia Vegetal de la UB. Membre de la Institució Catalana d'Història Natural (filial de l'IEC).

JOAN PUIG-PEY SAURÍ. Arquitecte per l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (UPC).

ESTANISLAU ROCA I BLANCH. Doctor en arquitectura. Professor del Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori de la UPC. Té la distinció Jaume Vicens Vives a la qualitat docent universitària.

FERRAN SAGARRA I TRIAS. Arquitecte. Exdirector de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (UPC). Professor d'urbanisme i ordenació del territori. Membre de l'IEC.

PERE SANTANACH I PRAT. Professor de geologia de la UB. Membre de l'IEC.

JORDI SARGATAL VICENS. Naturalista. Director del Parc Natural dels Aiguamolls de l'Empordà (1984-1998) i de la Fundació Territori i Paisatge (1998-2009). Director general del Grup Mascort, dedicat al turisme sostenible.

DAVID SERRAT I CONGOST. Geòleg. Catedràtic de geodinàmica de la UB. Membre de l'IEC.

JOAN ANTONI SOLANS I HUGUET. Arquitecte i urbanista. Exdirector general d'Urbanisme de la Generalitat de Catalunya. Membre de l'IEC.

Capítol II. *Ètica i economia*

JORDI ALBERICH LLAVERIA. Economista. Director general del Cercle d'Economia de Barcelona.

ANTONIO ARGANDOÑA RÁMIZ. Doctor en ciències econòmiques. Professor emèrit d'economia i professor titular de la Càtedra La Caixa de Responsabilitat Social de l'Empresa i Govern Corporatiu de l'IESE Business School (Universitat de Navarra).

EDUARD ARRUGA I VALERI. Economista. Professor universitari d'economia mundial i comerç internacional. President de la Societat Catalana d'Economia (filial de l'IEC).

JOAN COSTA FONT. Professor d'economia política a la London School of Economics. Doctor i màster en economia. Llicenciat en economia, dret i ciències polítiques i sociologia. Expert en economia de la salut i polítiques socials.

ANTÓN COSTAS COMESAÑA. Catedràtic de política econòmica de la UB.

JOSEP GARCÍA BLANDÓN. Professor de l'IQS School of Management (URL).

CARLES A. GASOLIBA I BÖHM. Economista. President del Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB). Membre de l'IEC.

ALFONSO HERRANZ LONCÁN. Professor titular d'història econòmica de la UB.

GUILLEM LÓPEZ-CASASNOVAS. Llicenciat en economia i dret. Doctor en economia pública (Universitat de York, Regne Unit). *Visiting scholar* a la Universitat de Stanford. Catedràtic d'economia pública de la UPF, de la qual ha estat vicerector, i degà de la Facultat d'Econòmiques.

JOSEP M. MARQUÈS I FERRER. Director executiu de promoció de Barcelona Activa (Ajuntament de Barcelona).

ANTONI MONTSERRAT I SOLÉ. Economista. Secretari de la Societat Catalana d'Economia (filial de l'IEC).

ELISENDA PALUZIE I HERNÁNDEZ. Professora titular de teoria econòmica de la UB.

JOAN RAMON ROVIRA I HOMS. Llicenciat en dret (UB). Màster i doctor en economia (Universitat de Manchester, Regne Unit). Cap del Gabinet d'Estudis Econòmics i Infraestructures de

la Cambra de Comerç de Barcelona. Vicepresident de la Societat Catalana d'Economia (filial de l'IEC).

Capítol III. Ètica, atenció mèdica i salut

XAVIER ARIZA CARDENAL. Cap de secció del Servei de Malalties Infecccioses de l'Hospital Universitari de Bellvitge.

JOSÉ ANTONIO ARRANZ AMO. Bioquímic especialista en malalties congènites del metabolisme de l'Hospital Universitari Vall d'Hebron.

EDUARD BERGÉS MARTÍN. Enginyer industrial. Investigador del Departament de Robòtica de l'Institut de Bioenginyeria de Catalunya (IBEC), especialitzat en assumptes ètics i legals de la robòtica quirúrgica cognitiva.

XAVIER CARNÉ CLADELLAS. Metge i farmacòleg clínic. Cap del Servei de Farmacologia Clínica de l'Hospital Clínic de Barcelona. Professor titular de farmacologia de la UB.

FRANCISCO MONTERO DELGADO. Filòsof. Màster en bioètica. Membre del Comitè d'Ètica Assistencial de l'Hospital Universitari Vall d'Hebron.

ENCARNACIÓ RIUDOR TARAVILLA. Bioquímica especialista en malalties congènites del metabolisme de l'Hospital Universitari Vall d'Hebron.

ANTONIO SITGES-SERRA. Catedràtic de cirurgia de la UAB. Cap de servei emèrit de l'Hospital del Mar. Vicepresident de l'associació Federalistes d'Esquerres.

NÚRIA TERRIBAS I SALA. Jurista. Especialitzada en bioètica. Directora de la Fundació Víctor Grífols i Lucas. Membre del Comitè de Bioètica de Catalunya.

SUSANNA VENDRELL FEIXAS. Psicòloga clínica i psicoanalista. Membre adherent de l'Eurofederació de Psicoanàlisi.

LLUÍS VILAR PUIG. Metge especialista del Servei de l'Aparell Digestiu de l'Hospital Universitari de Bellvitge. Professor associat de patologia mèdica de la Facultat de Medicina de la UB. Mestratge en bioètica a l'Institut Borja (URL). Membre del Comitè d'Ètica Assistencial de l'Hospital Universitari de Bellvitge.

JOAN VIÑAS I SALAS. Catedràtic de cirurgia de la UdL. Màster i professor de bioètica. President de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Membre del Patronat de la Fundació Institut Borja de Bioètica. Membre de l'IEC.

Capítol IV. Ètica, educació i escola

CARLES ARMENGOL SISCARES. Pedagóg. Director adjunt de la Fundació Escola Cristiana de Catalunya.

JOSEP M. BOIXAREU VILAPLANA. Doctor enginyer industrial. Diplomant en enginyeria nuclear i alta direcció d'empreses (IESE, Universitat de Navarra). President de l'editorial Marcombo. Editor, llibreter i autor de set llibres. Membre de la Societat Catalana de Tecnologia (filial de l'IEC).

JOSEP M. FUERTES I ARMENGOL. Doctor enginyer industrial. Ha estat catedràtic d'automàtica (UPC) i president de la Societat Catalana de Tecnologia (filial de l'IEC).

MARIA DEL MAR GALCERÁN PEIRÓ. Professora estable de l'Institut Superior de Ciències Religioses Martí i Codolar, de Barcelona (URL).

FRANCESC GARRETA TORNER. Professor de literatura de la URL.

ALFONS GARRIGÓS I BAEZA. Filòsof. Professor de l'Institut Manuel Blancafort (la Garriga).

JOSEP HEREU I BOHIGAS. Professor de filosofia d'ensenyament secundari del centre educatiu Escolàpies Llúria de Barcelona.

JOSEP RAMON IZQUIERDO CLEMENTE. Enginyer. Professor de tecnologia d'ensenyament secundari. Vicepresident de la Societat Catalana de Tecnologia (filial de l'IEC).

GREGORIO LURI MEDRANO. Pedagóg i doctor en filosofia. Autor de *L'escola contra el món, Per una educació republicana* i *Val més educar*.

XAVIER MELGAREJO DRAPER. Psicòleg i doctor en pedagogia. Professor del Col·legi Claret de Barcelona.

XAVI RIUDOR BUSCÀ. Enginyer industrial. Màster universitari en disseny i comunicació. Professor, cap de l'Àrea de Ciències i Tecnologia i director del màster en disseny i desenvolupament de producte de l'Escola Superior de Disseny i Enginyeria Elisava.

NÚRIA SALAN BALLESTEROS. Professora del Departament de Ciència, Materials i Enginyeria Metal·lúrgica de la UPC. Investigadora del Laboratori de Materials Compòsits Avançats (COMPOLAB). Coordinadora del Programa de Gènere de la UPC. Coordinadora del projecte Recerca i Innovació en Metodologies d'Aprenentatge (RIMA) de la UPC. Secretària de la Societat Catalana de Tecnologia (filial de l'IEC).

JOAN DE SOLÀ-MORALES I RUBIÓ. Doctor en ciències matemàtiques (UAB). President de la Societat Catalana de Matemàtiques (filial de l'IEC). Membre de l'IEC.

Capítol V. Ètica i energia

LLUC CANALS CASALS. Doctorand a la UPC. Membre d'Enginyeria Sense Fronteres i, sobretot, tecnoscèptic.

ALÍCIA CASALS I GELPÍ. Catedràtica de la UPC. Cap del programa Robòtica i Imatge Mèdica de l'Institut de Bioenginyeria de Catalunya (IBEC). Membre de l'IEC.

JORDI COROMINAS DULCET. Doctor en ciències geològiques (UB). Catedràtic d'enginyeria geològica del Departament d'Enginyeria del Terreny, Cartogràfica i Geofísica (UPC). Membre de l'IEC.

TOMÀS ESPANYÓ I COMELLES. Enginyer de projectes d'alta tensió submarina a Nexans (Noruega).

MERCÈ GINJAUME EGIDO. Doctora en ciències físiques. Directora d'investigació a l'Institut de Tècniques Energètiques (UPC).

RUBÉN JUNQUERA I SEGARRA. Enginyer tècnic industrial. Coordinador del projecte Model Are-té.

MONTSERRAT MATA DUMENJÓ. Doctora enginyera industrial (especialitat en tècniques energètiques). Presidenta d'Emelcat. Membre de la Comissió d'Energia del Col·legi Oficial d'Enginyers Industrials de Catalunya (COEIC).

JOSEP OBIOLS SALVAT. Llicenciat en ciències químiques (UB). Doctor enginyer químic (Institut Químic de Sarrià, URL). Expresident de l'Associació Catalana de Ciències de l'Alimentació (filial de l'IEC).

LUÍS PRAT VIÑAS. Professor del Departament d'Enginyeria Electrònica de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyeria de Telecomunicació de Barcelona (UPC).

PERE ROCA I FABREGAT. Doctor enginyer de camins, canals i ports. Catedràtic i director del Departament d'Enginyeria de la Construcció de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers de Camins, Canals i Ports de Barcelona (UPC). Membre de l'IEC.

FRANCESC SERRA I MESTRES. Doctor en ciències físiques. Professor emèrit de la UAB. Exdirector del Centre Nacional de Microelectrònica (CSIC). Membre de l'IEC.

Capítol VI. Ètica i ciència

JAUME BERTRANPETIT I BUSQUETS. Catedràtic de biologia de la UPF. Membre de l'Institut de Biologia Evolutiva (UPF-CSIC). Membre de l'IEC. Exdirector de l'ICREA.

MARIA CASADO GONZÁLEZ. Directora del centre d'investigació Observatori de Bioètica i Dret (UB) i de la Càtedra UNESCO de Bioètica de la UB.

MIQUEL CANALS I ARTIGAS. Doctor en geologia. Catedràtic de geologia marina de la UB. Director de recerca associat al Centre de Formació i Recerca del Medi Marí (CEFREM) de la Universitat de Perpinyà. Membre de l'IEC.

MARTA ESTRADA I MIYARES. Llicenciada en ciències biològiques i medicina i cirurgia. Doctora en biologia. Professora d'investigació del Consell Superior d'Investigacions Científiques a l'Institut de Ciències del Mar de Barcelona. Membre de l'IEC.

DAVID JOU I MIRABENT. Doctor en ciències físiques. Catedràtic de física de la matèria condensada de la UAB. Membre de l'IEC.

JOAN GIRBAU I BADÓ. Doctor en ciències matemàtiques (UB). Membre del Consell del Centre de Recerca Matemàtica. Col·laborador habitual de la revista *Mathematical Reviews*. Membre de l'IEC.

JOAN JOSEP GUINOVART I CIRERA. Llicenciat en ciències químiques i doctor en farmàcia (UB). Director fundador de l'Institut de Recerca Biomèdica de Barcelona. Membre de l'IEC.

JOSEP GUITART I DURAN. Doctor en filosofia i lletres, especialitat d'història antiga (UB). Catedràtic d'arqueologia de la UAB. Membre de l'IEC.

JOSEP ENRIC LLEBOT RABAGLIATI. Doctor en ciències físiques. Catedràtic de física de la matèria condensada de la UAB. Membre del Consell Directiu de Copernicus. Membre de l'IEC. President de la Societat Catalana de Física, filial de l'IEC.

JORDI LLEONART I ALIBERAS. Doctor en biologia (UB). Investigador científic del Consell Superior d'Investigacions Científiques de l'Institut de Ciències del Mar de Barcelona. Membre de la Societat Catalana de Biologia, de la Institució Catalana d'Història Natural i de l'IEC.

MIQUEL ORTEGA CERDÀ. Llicenciat en ciències físiques (UB). Investigador vinculat universitari a l'Institut de Ciències i Tecnologies de la UAB. Coordinador de la revista *Ecologia Política*.

PERE PUIGDOMÈNECH I ROSELL. Biòleg molecular. Professor d'investigació del CSIC a l'Institut de Biologia Molecular de Barcelona. Coordinador de l'Àrea de Ciències de la Vida de la Direcció General de Recerca de la Generalitat de Catalunya. Membre de l'IEC.

JOANDOMÈNEC ROS I ARAGONÈS. Doctor en biologia. Catedràtic d'ecologia de la UB. Coordinador de la Càtedra UNESCO de Medi Ambient i Desenvolupament Durable de la UB. President de l'IEC.

FRANCESC SERRA I MESTRES. Doctor en ciències físiques. Professor emèrit de la UAB. Exdirector del Centre Nacional de Microelectrònica (CSIC). Membre de l'IEC.

CARLES SOLÀ I FERRANDO. Doctor en química (UV). Catedràtic d'enginyeria química de la UAB. Exconseller d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya. Membre de l'IEC.

JOAN DE SOLÀ-MORALES I RUBIÓ. Doctor en ciències matemàtiques (UAB). President de la Societat Catalana de Matemàtiques (filial de l'IEC). Membre de l'IEC.

JOSEP-MARIA TERRICABRAS I NOGUERAS. Doctor en filosofia i ciències de l'educació (UB). Catedràtic de filosofia (UdG). Eurodiputat. Membre de l'IEC.

Capítol VII. *Ètica i espai públic de comunicació*

SALVADOR ALSIUS I CLAVERA. Periodista i sociòleg. Professor titular de la UPF. Exdegà del Col·legi de Periodistes de Catalunya. Membre del Consell de la Informació de Catalunya.

MIQUEL BARCELÓ GARCIA. Professor de fonaments d'ètica, empresa i innovació al màster de sostenibilitat de la UPC. Enginyer aeronàutic i doctor en informàtica.

SÍLVIA CÓPPULO I MARTÍNEZ. Llicenciada en psicologia (UB). Doctora en comunicació i humanitats (URL). Professora del grau de comunicació i indústries culturals de la UB.

MIREIA FARRÚS CABECERÁN. Professora del Departament de Tecnologies de la Informació i les Comunicacions de l'Escola Superior Politècnica (UPF).

PAU FERRÉ. Enginyer en telecomunicacions.

ALBERT FLORENSA GIMÉNEZ. Llicenciat en filosofia i ciències de l'educació (UB). Enginyer tècnic industrial (UPC). Doctor en administració i direcció d'empreses (URL). Professor titular d'assignatures relacionades amb les ètiques aplicades a l'Institut Químic de Sarrià (URL).

LUÍS FOIX I CARNICÉ. Periodista. Llicenciat en dret. Exdirector de *La Vanguardia* i columnista en diversos diaris. Participa en tertúlies de ràdio i televisió. Ha publicat el llibre *La marinada sempre arriba*.

RAFAEL JORBA I CASTELLVÍ. Periodista. Redactor de *La Vanguardia*. Exconseller ponent de pluralisme del Consell Audiovisual de Catalunya (CAC).

JOSÉ BERNARDO MARIÑO ACEBAL. Catedràtic del Departament de Teoria del Senyal i Comunicacions de la UPC.

CLIMENT NADEU CAMPRUBÍ. Catedràtic del Departament de Teoria del Senyal i Comunicacions de la UPC.

ANTONI OLIVÉ I RAMON. Doctor enginyer industrial. Catedràtic de llenguatges i sistemes informàtics de la UPC. Membre de l'IEC.

CARLES RUIZ CABALLERO. Professor titular d'ètica de la comunicació de la Facultat de Comunicació i Relacions Internacionals Blanquerna (URL).

ALBERT SÁEZ I CASAS. Doctor en periodisme. Professor del grau en periodisme de la Facultat de Comunicació i Relacions Internacionals Blanquerna (URL). Director adjunt d'*El Periódico*.

MONTSE SERRA VIZERN. Enginyera en informàtica (UAB). Especialitzada en l'àmbit de l'ètica professional i la responsabilitat social en les TIC. Professora de la UOC i la UAB.

MARÇAL SINTES OLIVELLA. Periodista. Director del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB). Professor de la Facultat de Comunicació Blanquerna (URL).

I. Introducció

1. FINALITAT

Els temps d'incertesa i de canvis són els que, de manera més incisiva, demanen repensar les coses fonamentals i definir criteris i punts d'orientació per a poder assegurar de nou el sòl i els pilars de la convivència social. Del conjunt d'aquesta reflexió i de les orientacions que s'estableixen se'n pot dir *ètica pública*.

El món contemporani està molt especialment determinat per l'enorme importància que han adquirit la ciència i la tecnologia, amb les conseqüències i les configuracions socials que se'n deriven i que afecten la major part dels àmbits de la vida. Per això, encara que no s'hi redueix, l'ètica pública ha de tenir molt especialment en compte aquesta faceta del nostre present.

Naturalment, l'ètica pública no es pot quedar en l'àmbit teòric o merament acadèmic, sinó que ha d'incidir en la realitat: crear estat d'opinió, estimular l'acció i el compromís, i influir en les institucions públiques. El document present és ja fruit d'un debat social, s'adreça al conjunt de la ciutadania, i aspira també a ser tingut en compte per les diverses instàncies legislatives.

Atès que la reflexió ètica no s'acaba mai, el més important és continuar-la i que els canvis i les decisions que ens afectin com a societat i com a país responguin a la permanència de l'esmentada reflexió i no a inèrcies, interessos particulars o modes fugisseres. A més, la crisi econòmica ha posat en relleu quelcom que ja sabíem: que per més riquesa que un país tingui en forma de recursos naturals, paisatgístics, industrials o tecnològics, el factor primordial serà sempre la seva maduresa cívica i moral.

Algunes de les consideracions que es fan en aquest document són perfectament universalitzables, però d'altres tenen molt en compte la singularitat del país i de la societat catalana. També per això, per aquesta vinculació concreta, esperem que el document mostri una bona dosi de sentit comú, i esdevingui referent.

2. DELIBERACIÓ DEMOCRÀTICA MÉS QUE TUTELA D'EXPERTS

A la infantesa se sol pensar que el món està ben governat; que hi ha organitzacions i persones molt importants i que, en general, els adults «ja saben el que fan». Tanmateix, aviat hom adverteix que, si més no en part, això és una il·lusió; la il·lusió de la bona tutela. Descobrim que no hi ha aquests protectors infal·libles i que les persones i les institucions són fràgils, s'equivoquen i es poden corrompre.

Fer aquest recordatori no significa desconfiar sistemàticament de les institucions ni del sentit de responsabilitat de les persones. Suposa, això sí, adonar-se que el futur de la societat no està garantit i que en part depèn del bon sentit i de la participació de tots els seus membres; que no s'hi val només amb la confiança acrítica en la tutela d'experts i de polítics, i que és el conjunt dels ciutadans el que ha d'assumir aquesta responsabilitat. En el fons, aquest i no un altre és el motiu de fons pel qual tots plegats hem optat per la democràcia.

La democràcia implica la possibilitat d'expressar ben lliurement les pròpies opinions. Tanmateix, la deliberació social no solament ha de ser debat i confrontació de cadascuna de les posicions. La majoria de les vegades no s'hauria de procurar defensar les opinions que ja es tenen, sinó admetre que, a través del diàleg i de la deliberació conjunta, hom pot arribar a veure les coses d'una altra manera, i amb més sintonia entre tots els participants.

3. ERA DE LA CIÈNCIA I LA TECNOLOGIA

Com a títol preliminar, també, cal anticipar una paraula respecte a la nostra civilització tecnocientífica: la tecnificació de la societat no sempre equival a progrés. De vegades equival a complicació i a confusió, o a explotació insensata dels recursos. De manera que, evidentment, la qüestió no és si transformació tècnica o estat natural, sinó quin tipus de transformació és la que efectuem. La qüestió és si treballem en la direcció d'un món més harmònic o cap a un de més complicat, insostenible i caòtic.

A l'enorme poder del sistema tecnocientífic hi hem d'afegir la complexitat, el creixement de la població mundial i l'economia basada en el consum, com algunes de les característiques més determinants de la nostra època. En relació amb aquests trets, s'ha parlat, en les darreres dècades, de «societat del risc». Certament, el risc és una constant antropològica i sempre ha acompanyat, a mode d'ombra, la vida dels homes. Però aquest risc de caràcter estructural és el prototípic de la civilització tecnocientífica. Sovint, per a disminuir-lo sembla que no hi ha altra alternativa que recórrer a la mateixa tecnociència: el risc de les centrals nuclears només es pot minorar gràcies a artefactes i controls tècnics de seguretat; el risc del col·lapse de la societat tecnificada només es pot prevenir amb més informatització; el risc re-

latiu als alts nivells de contaminació només es pot rebaixar amb el desenvolupament i l'ús de tecnologies més «evolucionades» i menys contaminants...

4. SOBRE L'ÈTICA PÚBLICA

Durant les darreres dècades, a causa del pes de la ciència i de la tecnologia, s'ha produït una notable proliferació de les anomenades *ètiques sectorials* o *ètiques aplicades*: ètica ecològica, bioètica, ètica de la investigació, etc. D'altra banda, la complexitat social i una certa caducitat de costums i esquemes tradicionals han dut a la multiplicació de codis deontològics i de normatives. Sense desmerèixer les aportacions i el servei que tot aquest desplegament pugui suposar, cal subratllar que el centre de gravetat roman sempre en els grans principis i en la capacitat de reflexió que ha de permetre passar d'aquests principis als casos i situacions concrets. Els grans conceptes principi que entenem que han de guiar l'ètica pública són els de *responsabilitat*, *respecte* i *justícia*.

La responsabilitat consisteix, literalment, a respondre de les conseqüències dels nostres actes tant davant de nosaltres mateixos (i de la societat) com davant de les generacions futures. El principi de precaució és una concreció de la idea de responsabilitat. Va sorgir en el context de la crisi ecològica mundial que es començà a manifestar a partir de la dècada dels anys setanta del segle passat. Algunes de les catàstrofes ecològiques dels últims temps han posat en relleu que el progrés científic i tecnològic pot provocar accidents greus i conseqüències irreversibles per al planeta. El principi de precaució té a veure amb dos trets: l'abast de les conseqüències dels nostres actes i el fet que la presa de decisions s'ha de produir, sovint, en un context d'incertesa; és a dir, que malgrat els coneixements disponibles en un moment determinat, no podem preveure els efectes de les nostres decisions presents. El principi estableix que la manca de certesa no es pot usar per a ajornar l'adopció de mesures eficaces per a evitar la degradació del medi ambient. Però el principi es pot aplicar i s'aplica avui, més enllà del medi ambient, en el camp sanitari, alimentari, biotecnològic... i fins i tot és susceptible de ser aplicat en el camp econòmic i polític.

Pel que fa al cas, val a dir que una societat «respectuosa» és una societat de persones que miren i tracten amb atenció els altres i les coses que les envolten. És just el contrari de la indiferència i el «passotisme». Paradoxalment, mirar bé no és tan fàcil com sembla. Quan parlem de respecte i de mirada atenta, no ens referim només a l'òrgan de la vista. En mirar atentament, hom descobreix la fragilitat de tot plegat. Si no se'n té cura, les coses es poden perdre o deteriorar fàcilment. Sabem més que de sobres que un cop fet malbé un paisatge costaner resulta difícilíssim recuperar-lo; o que perdut l'ús d'una llengua, aquesta passa a ser, definitivament, llengua morta. Només la percepció de la fragilitat porta a actuar adequadament.

Tanmateix, la idea de respecte té relació amb la consciència del deure, que hi ha coses que s'han de fer així, perquè és intrínsecament bo fer-les així.

I, encara, la justícia està relacionada amb el tracte entre les persones, però també amb el model de societat a què aspirem; un model caracteritzat per la igualtat, l'equitat i l'harmonia. Tot i que aquests trets són presents en tot el document, es posen especialment en relleu en el capítols dedicats a l'educació, la sanitat i l'economia.

L'ètica pública expressa la manera de ser d'una comunitat, d'un país; amb els valors i principis que hom comparteix efectivament i amb els costums, conductes i normes que se'n deriven. I, és clar, això no és pas quelcom complementari de res, sinó ben bé el nucli. No hi ha cap dubte que, en la dimensió social, no hi ha res superior al civisme. I civisme vol dir no desentendre's del conjunt de la societat; vol dir honestat professional, responsabilitat pública i implicació democràtica.

La societat catalana ha d'anhelar el grau més alt de civisme. Això, a més a més, és la millor carta de presentació tant davant d'Europa com de l'Assemblea General de les Nacions Unides. Evidentment, no es tracta d'una mera declaració de bones intencions. La veritat de les coses no es comprova en cap manifest sinó en el dia a dia de la vida col·lectiva.

II. Ètica, territori i urbanisme

1. INTRODUCCIÓ

Pel que fa a la relació amb el territori, a Catalunya —com també en d'altres llocs— venim d'una situació prou paradoxal i encara hi som. D'una banda, tenim la presència de la consciència ecològica i mediambiental que ja en les darreres dècades del segle passat es va anar intensificant de manera significativa. *Ètica mediambiental, ecologisme, sostenibilitat*... són expressions ja usuals i que serveixen per a definir moviments socials, associacions d'experts, partits polítics, iniciatives populars, publicacions, estudis acadèmics, etc. Però, d'una altra banda, venim d'una llarga i deplorable trajectòria de moviments especulatius a la recerca del guany fàcil i de polítiques públiques de vegades sense criteri i lliurades a interessos particulars. Aquesta especulació amb el sòl, a més de ser un dels factors determinants de la primera gran crisi del segle XXI, ja abans havia anat deixant un territori prou mal·lès, sobretot el costaner, però també el d'algunes zones de muntanya i de corones extraurbanes. Només amb una dada comparativa n'hi ha prou per a fer-nos càrrec de com és de forassenyada l'actuació: des del 1980 fins al 2000, el creixement de la població de Catalunya ha variat bastant poc i, tanmateix, el sòl urbà s'ha duplicat.

Estem en un moment clau i és i serà decisiu que la consciència ètica del territori es generalitzi en la ciutadania de Catalunya i, a partir d'aquí, es doni una actuació coherent tant des de les instàncies públiques com des de les iniciatives privades. El compromís ètic amb el territori suposa una manera d'entendre'l i, per tant, una manera de tractar-lo.

I això, que de ben segur és important a tot arreu, ho és encara d'una manera més especial en territoris singulars com el de Catalunya.

A continuació s'indiquen les idees fonamentals que han de ser el contingut bàsic d'aquesta consciència ètica del territori.

2. DIVERSITAT

La diversitat és, en general, un bé. A Catalunya, tot i les dimensions més aviat petites del territori, la diversitat natural i paisatgística és prou notable. Però, a l'hora de parlar de diversitat territorial, cal distingir bàsicament dos àmbits. En primer lloc, en efecte, el de la biodiversitat i del patrimoni natural i paisatgístic. Aquí hi entraria tot el que té a veure amb la flora i la fauna de les diverses zones i comarques, al costat de la diversitat paisatgística lligada a la diversitat geogràfica (costa, alta muntanya, deltes...). En segon lloc, hi ha la diversitat urbana. No té la mateixa fesomia un poble de l'alt Pirineu que un poble costaner de les Terres de l'Ebre, o que el barri antic d'una ciutat. I, a cada lloc diferent, hi va lligat un estil de vida diferent.

Valorar la diversitat vol dir, doncs, ser-ne conscient, mirar de preservar-la i alhora prendre-la com a criteri per a noves actuacions.

En relació amb la biodiversitat, això significa que tot i la progressiva ocupació «tecnològica» del territori (vies de comunicació, conductes energètics, noves ocupacions urbanístiques, etc.), convé estar amatent perquè l'impacte sigui el menor possible (que no minvin les espècies, que no es perdi la bellesa de les perspectives...).

I, pel que fa a la diversitat relativa a la construcció urbana, és important que no proliferin, per exemple, aquesta mena d'urbanitzacions banals que són idèntiques arreu (és a dir, homogènies) o també això que podríem anomenar «no-llocs», és a dir, espais sense identitat, sense res propi ni distintiu; espais idèntics arreu (com ara les grans superfícies comercials). La tecnificació i la globalització social són les causes que hi hagi aquesta mena d'espais, d'enorme trànsit i de poca singularitat. El problema no és que n'hi hagi, atès que aporten una determinada funcionalitat; el problema que aquí esmentem —precisament atenent al criteri de la diversitat— és el de la seva proliferació excessiva.

L'homogeneïtzació territorial és alhora la pèrdua de personalitat, de significació, de sensibilitat, de caliu, de singularitat... L'homogeneïtzació va de bracet amb l'anonimat i la massificació socials.

La identitat de les persones i de les comunitats està vinculada a la diversitat del context. La gent necessita cada cop més els llocs amb entitat pròpia (per senzills o modestos que puguin ser). Però aquests llocs no s'improvisen i són fruit del temps, d'una mirada respectuosa al patrimoni i de saber què es vol.

La diversitat, d'una banda, es preserva i, de l'altra, es recupera o es promou; recuperació que pot dependre, per exemple, del reforç de determinades feines. Hi ha, certament, oficis que han desaparegut definitivament, però a Catalunya encara és possible pensar a donar un renovat impuls a la ramaderia o a l'agricultura, amb el cultiu de zones que ja havien estat agràries. Això darrer significa: no perdre una

cultura tradicional molt antiga; no perdre un paisatge rural barreja de prats, camps i boscos; dinamitzar el sector primari, i diversificar el sector productiu. Aquesta mena d'exemples es podrien multiplicar.

3. HARMONIA

L'harmonia és un altre dels criteris ètics per a pensar i actuar en relació amb el territori. Està estretament relacionat amb el terme *sostenibilitat*, que és el que més s'ha usat darrerament. Quan es parla d'«ètica de la sostenibilitat» se sol pensar en quelcom que pugui durar, mantenir-se en el temps. La preocupació per la sostenibilitat emergeix des del moment en què es comença a veure que la lògica del progrés i del creixement desproporcionat ens duu a una via sense sortida, molt degradant per a l'entorn, o fins i tot a la catàstrofe. Evidentment, és importantíssim que les coses lligades a una vida humana digna siguin duradores. Doncs bé, sovint les coses que més duren són precisament les que mantenen un equilibri, una harmonia. La sostenibilitat queda inclosa en l'harmonia. És per això que agafa tot el seu sentit vetllar tant per a conservar les harmonies que ja hi són com perquè l'ordenació del territori sigui també equilibrada i harmoniosa.

Comprendre el territori com un equilibri ens fa més coneixedors de la seva fragilitat i de com és de fàcil trencar-lo. La consciència ecològica és justament aquesta idea de la fragilitat de l'harmonia del conjunt.

Comprendre el territori com a totalitat harmònica fa que tinguem més compte de no caure en la desmesura («de res, massa», diu la saviesa tradicional). No s'han de multiplicar les coses sense necessitat. Ja ens hem referit a la desmesura en l'increment de l'espai urbanitzat, però també podríem parlar d'infraestructures innecessàries o sobredimensionades, de l'excessiva proliferació de camps de golf, etcètera.

Comprendre el territori com a equilibri ens allunya, afortunadament, de veure'l com a mer recurs. Els recursos, per definició, són tot allò que es considera disponible i que se'n pot fer el que es vulgui. A més, se sol pressuposar, erròniament, que són il·limitats. Naturalment, el problema no és que algunes coses les puguem considerar com a recursos; el problema és que mirem al nostre voltant i tot ho veiem principalment com a recursos disponibles. Això vol dir que tenim una visió prioritàriament tècnica sobre la realitat i que queden en un segon pla altres mirades, com l'ètica o l'estètica.

La vida humana, individual i col·lectiva és un equilibri, i és per això que actuar èticament significa tenir cura i promoure contextos equilibrats.

4. EFICIÈNCIA

En l'organització territorial, l'eficiència és, òbviament, un valor. Eficiència vol dir un tipus d'acció organitzativa i productiva que no malbarati ni esforços ni recursos i que sigui adequada per a atènyer els objectius perseguits.

El territori sosté les nostres vides i bona part de la producció en depèn directament. És per això que convé enormement que la nostra acció sobre ell sigui el màxim d'eficient.

L'experiència acumulada i el sentit comú ens fan veure que l'eficiència va vinculada a una sèrie d'actituds i d'estratègies que, tot i que ja sortosament implementades, convé estendre i consolidar:

a) Una xarxa policèntrica de sistemes urbans i per a la interrelació de sistemes urbans i regions, amb els avantatges cooperatius i de complementarietat que això comporta. Cal evitar les duplicitats i tenir sempre una visió àmplia i de conjunt, la qual cosa vol dir no mirar aïlladament ni els municipis, ni les comarques, ni les ciutats.

b) Models de planificació urbana que optin per ciutats raonablement compactes i que evitin la dispersió i la fragmentació periurbanes. Així s'aconsegueix més estalvi, més qualitat de vida, menys impersonalitat... alhora que es pot gaudir també de contorns oberts i zones verdes.

c) Una cultura de la mobilitat sostenible, consistent a desplegar i promoure el transport públic (trens i autobusos) per a poder, així, reduir la necessitat de la mobilitat motoritzada particular.

d) El manteniment que requerirà tot el que es projecta o es planifica de nou. Això, tan obvi, ha estat massa vegades menystingut per creadors que només buscaven l'originalitat o el cop d'efecte inicial. El que es construeix s'ha de poder mantenir. I si una obra és excessiva també serà excessiu el cost del seu manteniment.

e) La consciència que el tractament sensat i madur del territori no significa menys generació de recursos econòmics. A l'inrevés, l'augment del respecte al territori situa l'activitat econòmica allà on ha de ser: en la importància del valor afegit, de l'esforç i la creativitat. Molt en particular: la cura del territori tindrà una incidència directa en un dels sectors econòmics més importants com és el del turisme de qualitat i respectuós.

f) Integració, agrupació, xarxa: intel·ligència col·lectiva. És ben clar que una de les oportunitats que ens ofereix la tecnologia actual és la de la connexió i la xarxa, en diversos sentits: comunicació social, organització laboral, avenç científic, etc. La idea és que aquesta dinàmica de xarxa es reflecteixi també en l'organització i la gestió del territori.

5. ESCAIENÇA

Cada territori i cada paisatge té les seves característiques específiques i massa vegades això es passa per alt i es fa com si qualsevol cosa es pogués fer en qualsevol lloc. Però, en canvi, si ens mirem les coses atentament, veurem que n'hi ha que escauen i d'altres que no. No escau construir enmig dels boscos, ni edificar en tota la línia de costa, ni anar contra natura edificant al costat de torrents, ni abusar de camps i jardins de gespa, etcètera.

Però, endemés, el coneixement del territori és fonamental per a no incrementar riscos (no construir mai en zones inundables) o, coneixent aquests riscos sobre el que ja tenim, mirar de prendre les mesures necessàries per a evitar possibles catàstrofes (amb murs i esculleres...). Un dels factors que determinen l'escaiença és el coneixement de les característiques geològiques del territori i de la perillositat dels processos naturals que hi són vinculats.

Un altre factor decisiu té relació amb la sensibilitat per la bellesa. Per a actuar correctament tenint en compte el que escau, no n'hi ha prou amb deixar en un segon terme la lògica especulativa, també es requereix sensibilitat per a apreciar la riquesa i la singularitat de cada lloc. De vegades no ha estat el fet de cedir a interessos particulars el que ha dut al desgavell, sinó la simple absència de la més mínima sensibilitat territorial i paisatgística en tècnics i polítics que, atesa la responsabilitat que comporta el seu càrrec, fins i tot podria ser considerada com a punible.

De la mateixa manera que hi ha un moment adequat per a cada cosa, i cal saber-lo trobar, també hi ha un lloc adequat per a cada cosa.

Estar amatent a l'especificitat territorial vol dir, per exemple, tenir en compte les característiques climatològiques a l'hora de projectar els habitatges. La bioarquitectura i la bioconstrucció són tendències actuals que es defineixen, precisament, per aquesta cerca de construccions més adaptades a les condicions territorials i climatològiques de cada indret. En part, això és tornar a criteris de sentit comú que els nostres avantpassats van tenir presents en construir les cases, però que la potencialitat tècnica (o la «prepotència» tècnica) o l'esnobisme han deixat de banda.

L'agudesa de l'atenció i la formació de la sensibilitat són imprescindibles per a saber veure que hi ha coses que s'ajusten i d'altres que sobren, des d'una perspectiva paisatgística, estètica, social o de salut vital.

6. PROXIMITAT

En l'era de la globalització, la circulació de persones, de mercaderies i d'informació és una de les característiques més sobresortints. Tanmateix, això no ha d'implicar pas que no es pugui donar valor a les coses més properes. La proximitat no està

renyida amb la interdependència de la mateixa manera que el particular no està renyit amb l'universal.

Paga la pena no ser indiferent al que la proximitat ens ofereix. Cada fruita té la seva temporada de maduració (i llavors és quan més bona és). Catalunya és productora de bon vi, de llet i de formatges, de carn i d'embotits, de fruita i d'oli... Hi ha, a Catalunya, multitud d'indrets mereixedors de ser visitats (pel valor històric i cultural, o pel valor natural, o per l'hospitalitat que ofereixen). És al conjunt de totes aquestes coses tan diverses al que al·ludeix la idea de proximitat.

La idea també és de sentit comú: no cal anar a buscar lluny allò que es té al costat. A això s'hi associa la promoció dels productes del país, l'estalvi energètic, la diversificació del teixit productiu, l'increment de la qualitat, etcètera.

7. CUSTÒDIA

La conservació és un valor que no està contraposat al canvi. La vida i el món són canvians i el territori també. Conservació no significa immobilitisme; significa, sobretot, cura, custòdia, protecció.

El territori és un bé que cal custodiar enfront de tendències o elements que el poden malmetre.

Custodiar els espais amb un alt valor natural i paisatgístic ha de voler dir mantenir-los nets, dur a terme estratègies contra la propagació d'incendis forestals, no deixar que s'hi facin ni certes activitats ni que s'hi ubiquin certes instal·lacions, etcètera.

Custodiar el patrimoni històric i cultural significa adonar-se que no tan sols constitueix un bé museístic, sinó que continua conformant un paisatge, una manera de viure i, per tant, de configurar identitat. Els pobles, els barris de les ciutats... en són un exemple, d'aquest patrimoni. De la mateixa manera que també ho són el campanar d'una església o les runes de fortificacions que encara presideixen des del cim moltes comarques de Catalunya.

Que el nou, no per nou, vulgui substituir el vell. No té sentit aquesta mena d'hàbit de considerar que cal començar sempre *ex novo*. S'ha dit i s'ha practicat massa el «s'ha de fer tot nou». Òbviament que de vegades això és així, però molt sovint el més intel·ligent, el més sensat i el més ètic consisteix a saber posar el nou al costat i en sintonia amb el vell. En general, convé que el nou no desplaci el vell, sinó que s'hi lligui harmoniosament. Gairebé sempre la gràcia no solament estètica, també econòmica i cultural, està a fer que el nou no substitueixi el vell.

No es custodia el territori des d'una concepció d'arrelament ètnic ni d'essències immemorials. A Catalunya tenim una manera d'entendre la identitat com a quelcom que va canviant amb el temps, com a quelcom que es va configurant dia a dia. És com a terra de pas, d'acollida i d'integració, que es vol preservar el nostre país.

Custodiar el territori vol dir saber-se dipositaris d'un bé que cal transmetre a les generacions que han de venir. Hem de deixar a les generacions futures un territori en què es pugui viure dignament, i on el procés de transmissió i de recreació d'identitat social i cultural pugui continuar.

Custodiar el territori vol dir saber-se dipositaris precisament d'aquesta realitat; d'una realitat, d'un bé, que és únic. Som responsables d'aquest territori en particular i del món en general.

Custodiar, avui, implica revisar la idea de creixement que ha presidit tota la planificació urbanística durant les darreres dècades, i que és present encara en alguns instruments de planificació territorial.

8. DEMOCRÀCIA

La democràcia és, doblement, un valor de l'ètica del territori. D'una banda, atès que, en un cert sentit, el territori i el paisatge són cosa de tots, cal també que tots els ciutadans se sentin implicats i participin en la seva custòdia i ordenació. D'altra banda, en el millor dels casos, l'organització del territori i l'urbanisme ha de ser de tal manera que afavoreixi la cohesió social i la participació ciutadana.

La propietat privada del sòl no pot ser considerada de la mateixa naturalesa que la d'altres béns, com els de consum; ha d'estar sotmesa a determinades condicions (com també ho està la propietat privada d'obres d'art, o d'animals domèstics, etc.). Per dir-ho en termes col·loquials: tenir una cosa en propietat no pot voler dir fer-ne el que a un «li doni la gana». La propietat del sòl i l'habitatge ha de ser coherent i respectuosa amb els valors socials, culturals i naturals que hi són absolutament inherents. Els poders públics i els ciutadans han de vetllar per aquesta coherència.

Així doncs, el territori no pot ser tema a negociar només entre els propietaris o els inversionistes privats i els poders polítics. És importantíssim generalitzar la pràctica d'allò que ja es diu en la Llei 2/2002, del 14 de març, d'urbanisme: transparència en tot el procés i participació ciutadana. El poder públic ha d'obrir mecanismes de participació efectiva, i la consciència moral dels ciutadans ha de portar a usar-los. Les cartes del paisatge van ja una mica en aquesta direcció.

Una de les formes en què s'expressarà la participació per a la cerca de les millors solucions serà la del debat entre tots els agents: polítics, propietaris, experts (geògrafs, arquitectes, enginyers, urbanistes...) i ciutadans en general. És molt adient que hi hagi gent del propi territori; gent que visqui en el lloc on hi ha debat i que aporti el coneixement directe i vivencial del territori. A més, cal que els experts no perdin de vista en cap moment que treballen per a la societat i que les decisions que ells ajudaran a prendre tindran una incidència social important i prolongada.

Un dels elements que ens ha de fer conscients, a tots, de la importància i la gravetat de tot el que està lligat al territori i l'urbanisme és el caràcter, sovint d'irreversibilitat, que prenen les coses. La idea intuïtiva és que, precisament perquè el que es projecta, un cop fet, serà ja molt difícil de «desfer», cal que les decisions a prendre siguin molt madures.

La participació democràtica en la gestió del territori, així com la transparència i la informació públiques, suposen un fre als interessos especulatius i, sobretot, a la corrupció.

La política del territori convindria que fos un dels àmbits de més exercici democràtic; com el tercer pilar després dels de l'educació i la sanitat. Però per a aconseguir aquest grau d'implicació el camí és que totes les persones se sentin el territori com a seu; que «s'apropriïn» del territori; que es facin «seus» els pobles, els barris i les ciutats.

La planificació urbana ha de cercar la integració de les polítiques d'equitat social: polítiques d'habitatge i plans que pensin la cohesió i l'equilibri social, no l'exclusió social, ni la segregació, ni la manca d'igualtat d'oportunitats. Això està relacionat amb la distribució dels centres educatius i de salut pública, els centres cívics i culturals, els centres de formació per a adults, així com les places, els mercats, els espais poliesportius, etc. En definitiva, per a la igualtat d'oportunitats i per a la cohesió social, les dues polítiques fonamentals són tot el que fomenti la formació, d'una banda, i la interacció ciutadana (no solament virtual sinó sobretot presencial), de l'altra.

Hi ha correspondència en la manera de tractar el sòl i la cultura política. Tractar el territori com a recurs i no com a llegat ha portat a una manera de fer que ha menystingut els canvis socials i culturals. El model d'urbanització dispersa, molt consumidor de sòl i d'energia, és contrari al compromís per una societat i una cultura més integradora i més justa. Dit d'una altra manera: la depredació del territori és expressió de poca consciència i maduresa moral. Per això és tan important fer créixer la cultura ètica i democràtica del territori.

DOCUMENTACIÓ

ARQUIMBAU, Roger; PIETX, Jordi; RAFA, Miquel. *La custòdia del territori: Una guia per a la implantació a Catalunya*. Barcelona: Fundació Territori i Paisatge, 2001.

ASOCIACIÓN DE GEÓGRAFOS ESPAÑOLES; COL·LEGI DE GEÒGRAFS; INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA. *Manifest per a una nova cultura del territori*. Barcelona, 2006.

BUSQUETS, Jaume; CORTINA, Albert (coord.). *Gestión del paisaje: Manual de protección, gestión y ordenación del paisaje*. Barcelona: Ariel, 2009.

CAMPOS, Giuseppe. *Urbanismo y austeridad*, Madrid: Siglo XXI, 1998.

CÁTEDRA UNESCO DE TERRITORIO Y MEDIO AMBIENTE; FUNDACIÓN BIODIVERSIDAD; MINIS-

- TERIO DE MEDIO AMBIENTE. *Documento de conclusiones del Foro-Reunión sobre Custodia del Territorio*. Madrid, 2006.
- CONSELL D'EUROPA. *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2000.
- CORTINA, Albert. *Nova cultura del territori i ètica del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2010.
- Estratègia revisada de la Unió Europea per a un desenvolupament sostenible*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2009. (Papers de Sostenibilitat; 14)
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SOCIETAT CATALANA D'ORDENACIÓ DEL TERRITORI. *Anuari Territorial de Catalunya 2006: Transformacions, projectes, conflictes*. Barcelona: IEC, 2007.
- LERNER, Jaime. *Acupuntura urbana*. Barcelona: IAAC, 2005.
- NEL·LO, Oriol. *Ordenar el territori*. València: Tirant lo Blanch, 2012.
- PIGEM, Jordi. *Entendre la natura: Fonaments d'una cultura de la sostenibilitat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2011. (Papers de Sostenibilitat; 17)
- Principis directors per al desenvolupament sostenible del continent europeu*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2003. (Papers de Sostenibilitat; 6)
- Reforçar la custòdia del territori per a millorar la biodiversitat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient i Habitatge, 2010.
- TARROJA, Àlex; CAMAGNI, Roberto (coord.). *Una nueva cultura del territorio: Criterios sociales y ambientales en las políticas y el gobierno del territorio*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2006.
- Text refós i reglament de la Llei d'urbanisme*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques, 2006. (Quaderns de Legislació; 36)
- XARXA DE CUSTÒDIA DEL TERRITORI. *Criteris generals sobre custòdia del territori a considerar en l'avaluació ambiental de plans territorials i urbanístics de caràcter supramunicipal*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Direcció General de Polítiques Ambientals i Sostenibilitat, 2007.
- *Criteris generals sobre custòdia del territori a considerar en l'avaluació ambiental de plans urbanístics municipals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Direcció General de Polítiques Ambientals i Sostenibilitat, 2007.

Ultra les obres damunt referenciades, s'han de tenir en compte les diverses cartes del paisatge de Catalunya que ha publicat la Generalitat de Catalunya juntament amb altres institucions (cf. el lloc web de l'Observatori del Paisatge, <http://www.catpaisatge.net/cat/activitat.php>).

III. Ètica i economia

En aquest àmbit, el propòsit és mostrar que l'ètica no es relaciona amb l'economia de manera marginal o com a complement per a regular un tipus d'activitat que, altrament, pot sortir de mare i tenir efectes perniciosos; l'ètica es relaciona amb l'economia d'una manera més intrínseca i essencial. Per tal que això es pugui veure bé, es fa del tot necessari actualitzar de nou o redescobrir el sentit dels conceptes i de les realitats més fonamentals; només aleshores es posarà en relleu com l'economia incorpora en si mateixa una importantíssima dimensió ètica. Tanmateix, per tal que aquesta reflexió no se senti extemporània, començarem per una breu descripció de la situació en què ens trobem, i acabarem, també, agregant algunes consideracions especialment rellevants per al moment present i complementàries del que ja hem exposat en la part central.

1. ON SOM?

La caiguda del mur de Berlín l'any 1989 va ser el símbol que evidenciava l'hegemonia del model capitalista i de l'economia de mercat. Això no significa necessàriament que aquest model econòmic i social sigui èticament superior als altres (el comunista, el socialista o el comunitarista —propi de petites comunitats molt solidàries—). Hi ha valors ètics associats a tots els models i hi ha contravalors i degeneracions que també els afecten tots.

El que coneixem per *estat del benestar*, pensat i desenvolupat a Europa des de l'inici del segle xx, és un tipus d'organització política que incorpora a l'economia capitalista una dimensió social molt notable, procedent, en part, de les tradicions socialistes i, en part, de la dimensió social present, també, en la tradició liberal.

La crisi dels darrers anys ha posat en relleu deficiències importantíssimes del sistema econòmic, alhora que uns índexs socials de corrupció i de poca talla moral

molt preocupants: desmesura especulativa; falla del control públic; manca d'honestat i responsabilitat per part de moltes persones que ocupaven càrrecs de direcció i de supervisió; retribucions a banquers absolutament desmesurades, i corrupció i cobdícia d'uns i altres, entre d'altres coses, han posat al descobert la mancança ètica en una gran part de la societat.

I, a escala mundial, el panorama tampoc no resulta especialment reconfortant i esperançador. La xacra de la *pobresa* no està en curs de ser resolta. Tot i que, en termes relatius a un segle enrere, n'hi ha menys, el nombre de persones que la pateixen és immens. El món no va bé: hi ha fam i pobresa, persones explotades i manca de treball, violència i conflictes armats amb interessos econòmics al darre-re... Si bé és cert que el fenomen de la globalització està portant a més intercomunicació i a més consciència de la unitat de la nau que compartim, també ho és que les diferències de tota mena, però especialment de renda, són aclaparadores. Diferències, a més, que es van accentuant dins de cada país. I resta per veure si finalment la globalització anirà en la direcció de beneficiar tothom o, com fins ara, només un percentatge relativament petit del conjunt de la població mundial.

Aquesta és, a grans trets, la situació en què ens trobem. Ens hem de preguntar, també, pel tipus de dinamisme efectiu i de discurs que implícitament i explícita circula i ens circumda. Diríem que és un discurs dominat per dos eixos: l'*economicisme* i la *tecnificació de l'economia*.

L'economicisme —que ja és una degeneració de l'economia pròpiament dita— consisteix en la prevalença dels criteris del sistema econòmic per damunt de tots els altres. Fa com si l'economia s'imposés a la política, a l'ètica o a l'estètica; sembla com si les relacions socials de caire no econòmic comptessin ben poca cosa i l'òptica economicista tendís a dominar-ho tot. Els dos principis que sustenten aquesta òptica omnicomprendiva de l'economicisme són el *creixement* i l'*eficiència entesa com a maximització del benefici econòmic* (concepció de l'eficiència que tampoc no és la que es dona pròpiament en economia: segons l'òptim de Pareto, per exemple, tenim que una situació és òptima o màximament eficient quan no és possible que ningú no hi obtingui un guany superior sense que hi perdi algú altre).

Pel que fa al creixement, l'economicisme el justifica sobre la hipòtesi que és necessari i bo per al progrés de la societat; que hi ha una relació directa entre creixement econòmic i millora del benestar de les persones. Fins i tot el mercat se subordina, conceptualment, al creixement econòmic, en sobreentendre's que sols la dinàmica consistent en la competència afavoreix aquest creixement.

El segon eix és el de la *tecnificació de l'economia*. Vivim en l'era de la tecnologia (i, en particular, de la digitalització i de les xarxes). Totes les dimensions de la vida humana i social estan condicionades pel context tecnològic i, òbviament, també l'econòmica. Ara bé, la tecnificació de l'economia està tenint diverses expressions i conseqüències de caire prou diferenciat. Tenim: a) La *immediatesa* en la comu-

nicació de dades possibilita una enorme fluïdesa en el moviment del capital; fluïdesa i immediatesa que, sense ser censurables en si mateixes, sí que es veritat que faciliten l'*oportunitisme*, l'*especulació* i alhora la *inestabilitat*. b) Economia i tecnologia formen un sistema enorme i complicat que sembla seguir la seva pròpia dinàmica i que resulta cada cop més difícil de controlar. És com una mena de xarxa mundial d'interrelacions, amb importants pols i nusos d'especulació, que porten a una creixent sensació d'impotència, no tan sols de les persones individuals sinó àdhuc dels governs. La *globalització* és el resultat més evident d'aquesta interacció entre els sistemes econòmic i tecnocientífic i de la seva universalització. c) El nombre de productes i el consum superflu creixen exponencialment, induïts molt artificiosament pels mecanismes de la publicitat.

Això no obsta, però, perquè siguem capaços, d'una banda, de posar en relleu la dimensió ètica que ja està present en el model d'economia més tradicional basat en la propietat privada i l'intercanvi de mercat i, d'altra banda, de posar en relleu, també, que la tecnologia està possibilitant una forma de producció i distribució de béns en què de vegades sobresurten aspectes com l'acció individual descentralitzada o la distribució de béns no privatus pertanyents, sobretot, a l'àmbit de la informació, el coneixement i la cultura. Això ha de ser considerat en tota la importància que creiem que té. Si més no, és una nova mostra que l'activitat de les persones (àdhuc en la producció de béns i de recursos) no solament respon a la recerca del benefici econòmic individual, sinó també al sentit de la cooperació.

2. ENTENDRE I RESPONSABILITZAR-SE DEL MÉS FONAMENTAL

Atesa la complexitat de la situació, convé no perdre de vista el que és més bàsic i essencial. Comprendre-ho i assumir-ho és necessari perquè entre tots els ciutadans es pugui fer valdre una reorientació ètica i social del sistema econòmic.

2.1. *El sentit de l'economia*

L'*economia* és la producció, l'intercanvi i l'administració dels recursos per a viure. Originàriament, feia referència a l'àmbit de la casa (això que avui anomenem «economia domèstica»), però ara se sol usar per a referir-se al conjunt de la societat, és a dir, a tot allò relatiu a la producció, distribució i consum de béns i serveis en un conjunt social determinat. Ara bé, paga la pena subratllar això més elemental: l'economia és l'organització de la casa, o del conjunt de la societat, per a poder *viure dignament*, no pas per a acumular riquesa —i encara menys per a acumular-la de manera radicalment desigual.

2.2. *Convivència, professió i intercanvi*

Atès que *la situació humana és més d'escassetat i de dificultat* que no pas d'abundància, per a poder viure dignament convé i és bona la *convivència*, l'*especialització*, la *cooperació* i l'*intercanvi*. La cooperació és necessària i ens beneficia; cooperant podem viure més bé que no pas sols, de manera autàrquica; encara que, naturalment, la convivència comporta també el conflicte d'interessos.

Una de les expressions més notòries de la convivència i la cooperació és la de l'intercanvi, precedit de la divisió del treball. En el conjunt, cadascú adquireix un ofici i aporta als altres el bon fer i els béns corresponents del seu ofici. L'ofici o la professió suposen ja una primera responsabilitat social. Cadascú es compromet davant dels altres a fer bé el seu ofici i justament aquesta és la raó de la *confiança*. El millor és poder refiar-nos que el metge és un bon metge, el forner bon forner, el paleta bon paleta, l'advocat bon advocat... Així com el bon fer de cadascú reverteix en benefici propi i en benefici de la comunitat, la manca de perícia o d'esforç, la ganderia, o la mala fe, són un llast social. Cal parlar aquí, doncs, de la *responsabilitat* de cadascú de fer bé la seva feina. És veritat que hi ha feines en què és més factible reconèixer-s'hi i realitzar-se; tanmateix, moltes vegades això no depèn del tipus de feina, sinó de la capacitat de cadascú d'implicar-s'hi. Hi ha qui, en accions aparentment senzilles, és capaç de posar-hi tanta cura com la que hi pot haver en d'altres de complexes que aparentment demanen molta més creativitat.

El mercat és el lloc de l'intercanvi de productes i de serveis i, en si mateix, ja és èticament valuós, atès que, a diferència del robatori, l'esclavatge, el domini o qualsevol altra mena de coacció o de violència, suposa o exigeix llibertat, respecte i equitat. Això significa que el mercat és el lloc on es vehiculen els interessos de cadascú però, alhora, és una de les expressions possibles de la dimensió cooperativa i social de les persones. Si s'entén el mercat d'aquesta manera, es veu com el bé comú en forma part essencial, i l'actual regulació duta a terme per les institucions públiques ja no tan sols haurà d'anar orientada a evitar certes desmesures, sinó a fer que es continuïn mantenint i promovent els seus valors propis, ja esmentats.

Dit d'una altra manera: la comprensió més fonamental del mercat implica, primer, una correcció de la interpretació que n'ha fet una determinada economia política liberal, amb la fórmula «deixar fer, deixar passar», o amb la idea que «els vicis privats fan el bé públic». La correcció ve perquè no podem compartir la idea que «és més solidari competir que compartir». I, segon, que una cosa és considerar que hi hagi quelcom d'essencialment bo en el mercat i, una altra, que tot el que es desprèn del mercat sigui bo. Avui, dissortadament, vivim més les conseqüències negatives que no pas els valors ètics que hi són implícits.

2.3. *Cooperació en el mercat i cooperació per la justícia*

Al llarg d'aquest escrit, i en diversos punts, posem èmfasi en el tema de la cooperació. Però, de fet, això ja ve de la teoria econòmica contemporània mateixa; per exemple, amb les demostracions de la teoria dels jocs, que conclouen que la cooperació pot portar a resultats més eficients que no pas l'egoisme.

Per al seu funcionament, el mercat requereix honestedat, confiança, bona voluntat. Si això no es donés, es frenaria de cop gran part de l'activitat econòmica. És clar, doncs, que els valors ètics són condició de possibilitat del mercat. Ara bé, la paradoxa està en el fet que, si bé això és cert, també ho és que l'economia de mercat pot corrompre aquests mateixos valors que la fan possible. Això succeeix quan s'extrema la lògica de l'interès propi en la direcció de l'oportunisme, l'engany i la trampa.

Un altre aspecte relacionat amb el mercat: hem de reconèixer límits? Ens sembla bé que tot pugui arribar a ser intercanviable? La resposta és, òbviament, negativa: no ens sembla bé el treball infantil, ni el comerç d'òrgans, etc. Per tant, també en la determinació del camp d'allò intercanviable hi ha d'haver un judici ètic que se sobreposi a la lògica del mercat.

Als éssers humans ens mou, certament, l'interès propi en el sentit econòmic i, si es vol dir així, el *principi egoista*, però és evident que aquest no és l'únic motor. També ens mou la cooperació i el sentit de la justícia, encara que de vegades només sigui en un sentit no gaire idealista. Per exemple: la majoria de nosaltres estem disposats a fer quelcom pel bé comú si els altres també ho estan (estem disposats a pagar els nostres impostos si els altres també ho estan). Per això fa tant de mal la proliferació de casos d'incivisme, d'evasió fiscal... perquè enceten una corba progressiva altament perillosa.

2.4. *El sentit de la propietat privada i la funció del diner*

Una cosa és la defensa de la propietat privada i una altra la justificació de l'afany de possessió i de riquesa. La propietat privada de la casa, dels mobles, dels vestits o d'altres coses directament lligades al viure, res té a veure amb el luxe o amb l'acumulació de propietats i de riquesa. Que les persones *tinguin* les coses per a viure dignament ho hem considerat, contemporàniament, com un dret humà fonamental, però, en canvi, l'afany d'acumulació de riquesa, tot i que pot tenir la seva lògica, no és un valor ètic.

Tot i reconèixer la legitimitat de la propietat sempre que hagi estat assolida amb mitjans igualment legítims (bàsicament, el treball i la creativitat), no s'ha de perdre mai de vista que la propietat privada només té sentit en el si de la convivència humana i que, per tant, l'ús que se'n faci, d'aquesta propietat, ha de contribuir, també, al bé comú.

La moneda (el diner) té, sobretot, la funció de mitjà de canvi i de reserva de valor per a les necessitats futures; això darrer és el que correspon al que es deia abans: «tenir uns quants estalvis», i indica una sensata dosi de prudència pel que pugui passar «el dia de demà».

Ni la usura d'abans ni l'especulació d'ara no són funcions inherents i necessàries del diner.

2.5. *El sentit de l'empresa*

Una empresa no és altra cosa que l'expressió d'una de les capacitats més humanes: la d'iniciar quelcom. De la *iniciativa* avui se'n sol dir *emprenedoria*, encara que conceptualment no afegeix res. Tot i que n'hi ha d'individuals, sovint les empreses requereixen la cooperació de diverses persones. L'empresa, doncs, s'ha d'entendre com una iniciativa que, actuant de manera cooperativa i estratègica, es proposa atènyer un o uns determinats objectius. Hi pot haver qui té la idea i crea l'empresa amb els seus propis recursos o qui ho fa amb els recursos d'altres, que hi interteixen com a accionistes. En aquest segon cas, l'accionista espera consegüentment participar en els beneficis de l'empresa, tot i que seria desitjable també que, en certa manera, sentís cap a ella una certa proximitat.

Avui, per sobre dels oficis tradicionals que encara romanen, i d'altres de nous, les empreses han agafat el paper de protagonista principal en l'àmbit econòmic, i són imprescindibles per a produir la immensa majoria de les coses necessàries i convenients per a la vida —tot i que també, com ja hem dit, han fet augmentar extraordinàriament el nombre de coses supèrflues. En qualsevol cas, però, cal entendre que les empreses es deuen al conjunt de la societat, atès que no tenen cap sentit al marge. La idea, molt subratllada en les dues darreres dècades, de la *responsabilitat social corporativa* no és sinó una altra manera de referir-se a aquesta dimensió social de l'empresa; significa que, tot i que la recerca de benefici sigui ben lícita i un dels objectius principals, sempre s'ha de tenir present no danyar de cap manera la societat (perjudicant el medi ambient, venent productes amb una qualitat volgudament reduïda o àdhuc en mal estat, cobrant preus abusius, etc.) i sí, en canvi, contribuir d'una manera o altra a la seva millora i al seu bé. Entenem, també, que la responsabilitat social de l'empresa s'expressa en l'esforç per mantenir i per crear nous llocs de treball: aquesta és la seva contribució social més rellevant.

El projecte estratègic és el que determina la disposició de les persones que han de configurar l'organigrama de l'empresa (i, precisament, el que distingeix l'empresa de la família o de la societat política). Ara bé, la diferència de funcions que cadascú desenvolupa en l'empresa no significa que no hi siguin rellevants les relacions humanes. De fet, són decisives, i aquesta és l'altra dimensió ètica rellevant de

l'empresa, que queda integrada en això que darrerament s'anomena *cultura corporativa*. La cultura corporativa seria l'expressió de tots els valors compartits. Alguns d'ells poden figurar fins i tot com a objectius de l'empresa (per exemple: qualitat dels productes o del servei ofert). Els valors permeten als membres identificar-se (sentir-se més implicats) amb l'entitat. És molt més fàcil que algú se senti particip de la seva empresa si aquesta està realment compromesa amb la qualitat dels seus productes o és un exemple d'honestedat, que no pas si funciona per inèrcia i amb la sola recerca del guany. Però precisament el que mou a una identificació i un compromís més grans és l'ambient humà que s'hi respira. Així, per exemple, quelcom que, si es dóna, és d'una vàlua inestimable, és la confiança. El seu contrari, la desconfiança, va malmetent de mica en mica els fonaments de tota convivència. No hi ha família sense confiança, ni empresa, ni societat. Sense ella, les lleis, les normes i les institucions perden tota la força i la credibilitat. D'això avui, malauradament, en sabem alguna cosa. I d'on surt la confiança? De ben segur que no surt de la simple exhibició de codis ètics o dels embolcalls merament propagandistes (naturalment, abans de fer de l'ètica una etiqueta per a vendre més, millor seria no parlar-ne). La confiança deriva de la honestedat, de l'esforç personal per la feina ben feta, de la franquesa, de la senzillesa, etc. Per això el dèficit de confiança requereix d'una regeneració social molt profunda, que no s'improvisa. Dir, com de vegades s'ha fet, que «l'ètica és rendible» és mantenir-se en un nivell que res té a veure amb la veritable transformació de l'actitud de les persones.

2.6. *Serveis socials, béns públics*

Si bé abans no hem distingit (perquè no calia) entre empreses públiques i empreses privades, ara sí que cal que subratllem la diferència entre els béns i serveis públics i els privats, atès que és precisament l'existència dels béns i serveis públics el que caracteritza l'estat del benestar o l'estat social. Els *béns i serveis públics* són els que poden ser usats o consumits per tots i cadascun dels membres d'una societat. En principi, no hi ha rivalitat ni exclusió, i tots se'n beneficien o se'n poden beneficiar perquè són béns o serveis relatius a allò més necessari per a la vida o per a la vida digna (per exemple: poder rebre atenció sanitària i tenir accés a la formació escolar). Aquests darrers exemples, òbviament, no són casuals: hi ha res més necessari que poder rebre ajut quan s'està malalt?, i, com podem parlar de societat justa i d'igualtat d'oportunitats sense un accés universal a l'ensenyament?

El caire d'aquests béns i serveis fa que sigui convenient tenir-los al marge de la lògica del mercat, lloc d'intercanvi de béns privats. En l'estat del benestar, els anomenats *serveis socials* són béns públics, la producció i provisió dels quals s'ha de finançar per mitjà d'impostos que paguen els ciutadans, d'empreses i de possibles recursos públics. L'abast i la qualitat dels béns públics en un país es poden consi-

derar com un bon índex no solament del seu desenvolupament sinó de justícia política i social i, a l'inrevés, la seva absència i qualitat deficient és índex de subdesenvolupament i de manca de justícia. Per això, el malbaratament del diner públic en obres innecessàries o en projectes faraònics ens ha de doldre tant i és una de les expressions més alarmants de la corrupció política.

A més, l'assegurament social d'aquests béns bàsics (sanitat, educació, habitatge, pensions) permet a les persones concentrar-se en activitats (a llarg termini) que poden comportar innovació i benefici social.

2.7. *Justícia i solidaritat*

Per què una societat es compromet amb la via de l'estat social i de la promoció dels serveis públics? Doncs perquè en la societat creix —encara que no tant com seria de desitjar— el valor de la solidaritat i l'exigència de la justícia distributiva i de l'equitat. És aquí on es posa de manifest que l'economia entesa com a organització dels recursos de la societat no es pot desvincular i en un cert sentit està subordinada al bé comú.

La igualtat d'oportunitats és quelcom que s'ha de preservar sobretot per un sentit de justícia però, també, perquè sense ella una societat «meritocràtica» com en part és la nostra deixa de tenir sentit (pot estar satisfet el genet que ha guanyat una cursa de cavalls si ha sortit ja d'entrada en una posició més avançada que els altres?).

Quan es parla de solidaritat el que primer es tendeix a indicar és una disposició personal o una acció concreta; tanmateix, convé subratllar la necessitat de veure'n també la seva dimensió com a principi sociopolític. Dels tres ideals de la Revolució Francesa (llibertat, igualtat i fraternitat), els dos primers han estat desenvolupats des de diverses línies teòriques fins a ser incorporats com a principis de les estructures sociopolítiques contemporànies, és a dir, de la majoria de les constitucions dels països democràtics. La idea de fraternitat-solidaritat, tot i que ho ha estat menys, és present, sens dubte, en el desenvolupament de l'estat social. Literalment, una societat solidària significa una societat sòlida, consistent, on tothom hi pot estar integrat. Per això, la idea de solidaritat s'ha de traduir normativament en l'atenció a les persones més febles o més vulnerables: pobres, malalts i discapacitats, persones en atur, immigrants... i, en el camp internacional, en l'ajut als pobles que pateixen pobresa, subdesenvolupament, opressió o guerra.

En la nostra cultura jurídica i política ha adquirit massa pes el principi egoista, que es concreta, entre d'altres coses, en la idea que no devem res al proïsme, i en la reivindicació constant dels nostres drets. En aquest context, els *deures* són quelcom estrany i excepcional. L'aportació del principi de solidaritat hauria de radicar en el qüestionament d'aquest prejudici egoista, d'aquest dogma que ens

situa com una mena d'illa en un món hostil i que ens demana exclusivament no fer mal als altres o, en el millor dels casos, col·laborar amb ells quan el nostre interès propi així ho demani per a sortir-ne beneficiats. El principi de solidaritat irrompia aquí i ens mostraria per què els uns som deutors dels altres; per què ens devem els uns als altres. La traducció política d'això és l'estat social, que no és una contingència històrica gratuïta, sinó com quelcom exigít pel sentit inherent a la convivència humana. L'estat social és l'expressió d'una societat solidària: una societat en què s'assisteix i s'integra totes aquelles persones que involuntàriament es troben en situació de feblesa.

2.8. Substituir la idea de creixement per la d'equilibri i harmonia

A l'hora de parlar de la millora de les societats i dels països, no s'hauria de tenir present només ni prioritàriament el creixement econòmic, sinó altres valors com la justícia, la solidaritat, el civisme, el coneixement i la cultura... No es tracta de tenir més sinó d'estar millor i de ser millors. Com a societat, convé preguntar-nos de nou què considerem que és una vida humana plena i, després, determinar quins béns s'han d'assegurar que es produeixin i de quina manera per a fer-la cada cop més factible. En el fons, el problema econòmic actual respon a una crisi cultural: a una dificultat per a avenir-nos en l'ideal de la vida humana. Irreflexivament, ens hem lliurat al consum pel consum i, per a molts, si pot ser, de coses com més cares millor, com si fos aquest el camí cap a la felicitat. La traducció social d'això ha estat i és el consumisme, la característica del qual és l'excés (consum desmesurat de productes efímers i superflus, cotxes excessivament potents i grans, fal·lera per viatjar...).

Afortunadament, però, també cada cop hi ha més persones que s'adonen que els moments de felicitat, abans que amb el consumisme, tenen a veure amb les relacions humanes, amb estar amb la gent que s'aprecia, i amb algunes activitats d'oci relativament poc costoses (llegir llibres, veure pel·lícules, anar al teatre i a concerts). Aleshores la idea no és «necessitem més diners per a», ni individualment ni col·lectiva. L'alternativa a la ideologia del creixement no és tant el decreixement sinó l'equilibri i l'harmonia. El treball i l'economia no al servei del «cada vegada més» sinó de poder mantenir l'equilibri d'una vida que personalment i col·lectiva mereixi de ser viscuda.

2.9. Donar prioritat a la producció i al treball sobre l'especulació

Paradoxalment, ens cal tornar a ser una mica més «materialistes», en el sentit més literal del terme: avantposar el sentit del treball per sobre dels interessos legítims de propietaris i accionistes; això segon no pot hipotecar el sentit del treball ben fet.

El pes atorgat al treball va de bracet amb el reconeixement de l'esforç, de les iniciatives, del mèrit... I, precisament perquè es posa en relleu el treball, s'ha de tendir a disminuir les abismals diferències de sou (no té cap mena de sentit que en una mateixa societat una persona guanyi cent vegades més que una altra.) Prioritat del treball vol dir, també, prevalença del sector productiu per sobre de l'especulatiu; prevalença de les coses (que també poden ser immaterials) per sobre de les meres abstraccions buides i de les aparences. D'una banda, tornar a adquirir un principi de realitat (allò que aquí dèiem: «no hi ha duros a quatre pessetes») i, d'altra banda, gravar i posar límits als moviments de capital merament especulatiu.

A l'hora de sumar-nos a l'especulació, a Catalunya, no tan sols no hi hem vist inconvenient, sinó que hem estat dels més aplicats; nogensmenys, paga la pena de dir que no és aquest el tarannà que, mirat en perspectiva històrica, ens és més propi. Ramaders, pagesos, pescadors, petits botiguers i, més recentment, petites i mitjanes empreses de sectors prou diversificats, i també iniciatives cooperativistes prou reeixides, han anat confegint un teixit econòmic de producció real que de cap manera hauríem de deixar d'actualitzar i de prendre com a exemple.

2.10. *Creure en l'«increïble» poder de l'acció concertada, de la cooperació*

Avui, igual que sempre, però en un nou escenari, a tots els ciutadans ens cal reconèixer que, per molt potent que es vegi un sistema, tot es pot canviar si s'actua de manera conscient i concertada. La força que emergeix de la unió i de l'acció pacífica dels ciutadans no coneix obstacle insuperable. «No hi ha res a fer» és, en el millor dels casos, expressió aliada de la mandra o del pessimisme, i, en el pitjor, d'interessos inconfessables.

Del poder de l'acció concertada, en l'àmbit econòmic, en tenim molt bons exemples. El moviment social que ha portat a la creació de la banca ètica n'és un. Molts dipositants no volen que els seus diners s'utilitzin en activitats que consideren il·lícites o, positivament, volen que vagin a un determinat tipus d'empresa o sector per la seva significació social. Això, tot i que de moment és minoritari, és quelcom que no tan sols suposa una presa de consciència i una posició testimonial, sinó un petit però significatiu viratge en la manera de fer funcionar els recursos econòmics.

El mateix podem dir de tot el moviment social entorn de la idea de *comerç just*, que apareix al començament per mirar de corregir la injustícia que respecte als petits productors de països pobres suposa el comerç internacional. El comerç just intenta establir una cadena de distribució molt menys llarga i hipertrofiada, que beneficiï sobretot el petit productor. Però aquest moviment social del comerç just està aconseguint altres victòries molt valuoses. Ha promogut campanyes per a deixar de comprar productes d'empreses que se serveixen del treball infantil. La

denúncia pública d'aquestes marques internacionals ha tingut resultats prou notoris. En aquest mateix sentit, hi ha hagut també pressions socials importants perquè una sèrie de productes farmacèutics fossin produïts com a genèrics i poguessin així arribar a la població de l'Àfrica per a fer front a malalties que afecten moltes persones.

Un altre exemple importantíssim que ens mostra el pes i la responsabilitat de la *pressió ciutadana* el trobem en la següent situació. És evident que, en la lluita contra la pobresa, la cooperació internacional dels governs i de les institucions públiques és del tot necessària, però ho és tant o més encara la manera d'actuar de les grans empreses transnacionals. Quan els països comencen a créixer, com passa a l'Àfrica, és quan es determina de quina manera es traduirà socialment aquest creixement. Ara bé, la major part de la inversió que va cap a aquests països ho fa a través de les grans empreses privades multinacionals, i aquest és el motiu que sigui tan rellevant la pressió ciutadana sobre elles (sobre la política laboral que estableixen en la població autòctona, la manera d'explotar els recursos naturals i de tractar el medi ambient, etc.) si volem que el creixement econòmic de les zones pobres vagi en la línia de la justícia i de la integració social, i no en la d'aguditzar les diferències entre rics i pobres i accentuar l'exclusió i la marginació. Naturalment, en l'extrem, la generalització de la consciència ciutadana ja faria innecessària aquesta pressió perquè es procuraria directament que els directius i els accionistes de les multinacionals es comprometessin en la ja esmentada responsabilitat social corporativa.

Evidentment, una manera concertada d'exercir pressió social és també la del *consum responsable*, encara que a aquesta idea s'hi incorporen també dues altres idees directriu imprescindibles per al tema general que aquí ens ocupa. La primera té relació amb la moderació. Els éssers humans hem de consumir. Però el consum desproporcionat és nefast, i precisament la societat consumista només ens convida a l'excés. Una cosa és «anar a comprar» (necessari) i una altra «anar de compres» (prescindible). La segona idea directriu és la de la tendència que el que consumim sigui universalitzable, o hi hagi perspectives raonables que pugui ser-ho, és a dir, que tothom ho pugui consumir. Aquest seria un consum just. Dit d'una altra manera: l'estil de vida que escollim per a nosaltres hauria de poder ser també per a tothom. Com a corol·lari: els éssers humans som consumidors; però som molt més que això i, per tant, no hem de fer de totes les coses objectes de consum, ni deixar de gaudir del que ni es consumeix ni té preu.

2.11. *El poder, també concertat, en la creació*

Evidentment, la fecunditat de l'acció pacífica i concertada de les persones no solament es mostra en la seva pressió sobre els grans obstacles de cada època; es mos-

tra també en la capacitat de generar el nou; en la capacitat de donar lloc a l'imprevist. Un dels exemples actuals d'això el tenim en les *noves formes de cooperació econòmica* vehiculades a través de la Xarxa. Fenomen d'extraordinària importància des de la perspectiva ètica, que mostra com les persones no tan sols ens movem pel guany material sinó, també, pel goig de la cooperació. És cert que hi ha àmbits que això ho faciliten més que d'altres. Els béns materials, tot i que no ho exclouen, no ho faciliten tant com els immaterials. Molts ens podem beneficiar del coneixement sense que es gastí gens ni mica. Producció col·laborativa i distribució universal, de la qual n'és un exemple emblemàtic el programari lliure i el codi obert. No pot ser tractat com a quelcom anecdòtic que milers de programadors de programari lliure connectats de manera difusa puguin competir amb el «seu» Linux amb un gegant com Microsoft. Tampoc no pot ser tractat de manera anecdòtica que milers de voluntaris comparteixin l'autoria de la Viquipèdia alhora que la decideixen regalar de manera gratuïta; o que milions de voluntaris aportin els seus cicles de processadors sobrers per a crear el supercomputador més potent del món: el SETI@home. Sense cap mena de dubte, es tracta d'un nou tipus de producció de recursos i, per tant, d'una nova forma d'economia. I, que no és anecdòtic, ho mostra la gran preocupació i la gran batalla que Hollywood, la indústria discogràfica i les grans empreses vinculades amb les telecomunicacions, a través del *copyright* i altres mesures restrictives, estan lliurant contra les noves pràctiques. Fins a un cert punt, aquesta lluita la podem entendre: interessos distints entren en conflicte. El que paga la pena és reconèixer els nous, i alhora vells, valors ètics (participació, cooperació, distribució universal...) que la nova forma d'economia en xarxa vehicula. Per això, el que cal esperar no és que les grans corporacions perdin la batalla, sinó que no la guanyin. Ja hem defensat la idea de mercat. Però cal defensar també la cooperació no mercantilista. L'economia pot ser intercanvi de productes privatius —i això ja és molt bo—, però també, i complementàriament, altres menes de cooperació. Quan ja semblava definitivament desaparegut, veiem renéixer de nou la utopia de la comunitat solidària. *Béns comunals*, *precomú* o *commons* fan referència a aquesta base mínima universal en què tots podríem ser actors i beneficiaris. Això aniria de ben segur a favor de menys ignorància, d'una progressiva igualtat d'oportunitats i d'un món en què la bondat de la competència no excloués la bondat d'un altre tipus de cooperació.

2.12. *Educació en la finitud i la solidaritat*

És indispensable educar la societat en la finitud i la solidaritat. Per tant, no hem de promoure una formació en la competitivitat, l'ambició i l'emprenedoria prematures, sinó en la mesura, la cooperació i la responsabilitat. En els infants, hem d'impulsar una formació en la limitació de l'egoisme i en la cooperació i la solida-

ritat amb els altres. En els joves, hem de fomentar una formació que en faci ciutadans responsables, és a dir, interpel·lats a respondre del que fan, sobretot, davant de si mateixos. En tots plegats, hem de procurar una formació en l'esperit democràtic autèntic, que vol dir que la política està per damunt dels sistemes econòmics, tecnològics o del tipus que siguin. En tots plegats, també, hem d'educar-nos en una consciència clara de la finitud humana, que vol dir que no per posseir molt deixarem de ser mortals; que l'important és tenir el suficient per a viure i no pas viure per a tenir mil vegades més del suficient. I, finalment, hem de vetllar per una formació en què cadascú reconegui que, per a atènyer un canvi de debò, ha de començar per ell mateix, i que no hi ha força més gran que la de la unió.

DOCUMENTACIÓ

- APEL, Karl-Otto. «Globalización y necesidad de una ética universal». *Debats* [València], núm. 66 (1999), p. 48-67.
- BECK, Ulrich. *¿Qué es la globalización?* Barcelona: Paidós, 1998.
- BENKLER, Yochai. *La riqueza de las redes: Cómo la producción social transforma los mercados y la libertad*. Málaga: UMA, 2010.
- CONILL, Jesús. «Ètica econòmica». *Diálogo filosófico* [Madrid], núm. 26 (1993), p. 195-204.
- «Guerra económica y comunidad internacional». *Sistema* [Madrid], núm. 149 (1999), p. 99-110.
- CORTINA, Adela. *Ética de la empresa*. Madrid: Trotta, 1994.
- *Hasta un pueblo de demonios: Ética pública y Sociedad*. Madrid: Taurus, 1998.
- CORTINA, Adela; CARRERAS, Ignasi. *Consumeixo = existeixo?* Barcelona: Cristianisme i Justícia, 2004. 31 p. (Quaderns CJ; 123)
- ESQUIROL, Josep M. *Aproximació a les idees de justícia i solidaritat*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2009. (Institut de Recerca i Estudis Religiosos; 17)
- HELD, David. *La democracia y el orden global*. Barcelona: Paidós, 1997.
- HINKELAMMERT, FRANZ. *El capitalismo al desnudo*. Santa Fe de Bogotá (Colòmbia): El Búho, 1991.
- JACKSON, Tim. *Prosperity without growth?: The transition to a sustainable economy*. Londres: Sustainable Development Comission, 2009.
- KÜNG, Hans. «Manifest per a una ètica econòmica global». *Diàlegs* [Barcelona], núm. 48 (abril-juny 2010), p. 11-22.
- LLUCH FRECHINA, Enrique. *Por una economía altruista*. Madrid: PPC, 2010.
- MARX, Reinhard. *El capital: Un alegato en favor de la humanidad*. Madrid: Planeta, 2011.
- PARIJS, Philippe van. *¿Qué es una sociedad justa?* Barcelona: Ariel, 1993.
- PARIJS, Philippe van; VANDERBORGH, Yannick. *L'allocation universelle*. París: La Découverte, 2005.
- PASTOR, Alfredo. *La ciencia humilde: Economía para ciudadanos*. Barcelona: Crítica, 2007.
- POLANYI, Karl. *La gran transformación*. Madrid: La Piqueta, 1989.
- SEBASTIÁN, Luis de. *Antología breu de termes econòmics*. Barcelona: Cristianisme i Justícia, 2007. 29 p. (Quaderns CJ; 145)

SEBASTIÁN, Luis de. *Mundo rico, mundo pobre*. Santander: Sal Terrae, 1993.

— *Problemes de la globalització: Comerç, emigració, medi ambient*. Barcelona: Cristianisme i Justícia, 2005. 32 p. (Quaderns CJ; 135)

— *La solidaridad*. Barcelona: Ariel, 1996.

SEN, Amartya. *Sobre ética y economía*. Madrid: Alianza, 1989.

THUROW, Lester C. *El futuro del capitalismo*. Barcelona: Ariel, 1996.

— *La guerra del siglo XXI*. Buenos Aires: Vergara, 1992.

ULRICH, Peter. *Integrative Wirtschaftsethik*. Berna; Stuttgart; Viena: Haupt, 1998.

IV. Ètica, atenció mèdica i salut

1. INTRODUCCIÓ

Com ens recorda la dita, «la salut no té preu», i no hi ha res pitjor que perdre-la: és el principi de la vida mateixa, de la seva qualitat i de la seva durada.

La consciència que la salut és un valor estimadíssim i que tots els homes i dones tenen dret a l'assistència sanitària ha bastit al nostre país un sistema sanitari públic i universal, molt ben considerat per tots els ciutadans, alhora que reconegut internacionalment per la seva alta qualitat i àmplia cobertura, així com per l'elevada competència dels seus professionals.

La importància del sistema sanitari es posa clarament de manifest després d'haver comprovat perfectament que la salut d'una població depèn, en primer lloc, del desenvolupament econòmic; en segon lloc, de l'organització del sistema sanitari, i, en tercer lloc i ja a distància dels altres dos factors, de la tecnologia.

Així doncs, tot i les seves virtuts —o precisament per les seves virtuts i perquè cal conservar-les— hem d'aconseguir reorganitzar el sistema sanitari de tal manera que en puguem assegurar la seva continuïtat. Cal saber, però, que a Catalunya la despesa sanitària és de les més baixes de la Unió Europea (UE). El que convé és aturar o moderar l'augment de la despesa; un augment degut, entre d'altres factors, a l'ampliació inadequada de les prestacions sanitàries i a l'evolució demogràfica que, a Catalunya, com a la resta d'Europa, ens duu a un context general d'envelliment de la població, amb l'augment d'una franja de població, la de la gent gran, especialment procliu a requerir serveis mèdics. Evidentment, la crisi dels darrers anys ha accentuat la urgència d'una racionalització a fons del sistema, per a millorar-ne l'eficiència.

Ocorre, tanmateix, que les reformes a fer no són només de caire estrictament tècnic i organitzatiu, sinó que requereixen també repensar de nou els temes de fons i valorar el que de debò és el més important. Requereixen, per exemple, ana-

litzar bé dos fenòmens que s'han donat en les darreres dècades i que, a més a més de canviar la percepció social de les coses, també han influït molt en l'increment de la despesa sanitària. Ens referim a la *tecnificació de la salut* i a la «*patologització*» i la *medicalització de la vida*. La tecnificació de la salut fa referència, per exemple, a la progressiva implementació d'innovadores, però també costoses, tècniques diagnòstiques i terapèutiques. La patologització i la medicalització de la vida designen, l'una, la tendència actual a considerar tot problema com a problema de salut (la qual cosa genera l'aparició de «noves malalties») i, l'altra, la prioritització del tractament farmacològic (amb medicaments) i eventualment quirúrgic, en lloc de posar més èmfasi en polítiques de salut pública de promoció d'hàbits saludables.

2. EL DRET HUMÀ A L'ATENCIÓ SANITÀRIA

Atendre el malalt i qui pateix és la més humana de totes les relacions. No hi ha principi humanista més fonamental que el d'atendre el feble, el desvalgut i el ferit. D'això que la tradició n'ha dit «compassió», «solidaritat» i també «justícia», és d'on sorgeix la idea contemporània, recollida en la Declaració Universal dels Drets Humans, segons la qual totes les persones tenen dret a rebre assistència sanitària.

En les nostres societats democràtiques, que pretenen ser societats justes, l'atenció sanitària s'ha considerat, encertadament, junt amb l'educació, el pilar fonamental per a garantir uns mínims socials per a una vida digna, i per a garantir, també, la igualtat d'oportunitats. L'estat del benestar té, en efecte, aquestes bases: l'accés universal a l'educació i l'assistència sanitària per a tothom.

Per tal que el dret no es vegi només en abstracte, no hem de perdre de vista que la salut està condicionada socialment. Els sectors més desafavorits tenen una esperança de vida més baixa, menys qualitat de vida i menys autopercepció de la pròpia salut, així com menys accessibilitat a estils de vida saludables. Això dona compte de la dimensió social de la salut, i que aquesta no respon només a factors individuals, sinó al tipus de societat i, molt especialment, a l'organització i l'abast dels béns i serveis públics.

3. CONREAR UNA NOVA CULTURA DE LA SALUT I MANTENIR LA IDEA DE SERVEI PÚBLIC

Un cop reconeguda la centralitat de l'assistència sanitària per a la constitució d'una societat justa i atenta a un dels drets més fonamentals de tots, és avui urgent recuperar algunes idees elementals per a conrear una nova cultura de la salut. Només així serà possible, d'una banda, racionalitzar el sistema i, de l'altra, evitar l'amenaça que suposa la privatització del sistema públic i la ja actual introducció de maneres mercantilistes.

Tant entre els professionals i les institucions sanitàries com entre les diferents administracions públiques hi ha consens sobre la necessitat de racionalitzar el sistema sanitari per a assegurar-ne la viabilitat. Racionalitzar no significa ni retallar ni privatitzar. Racionalitzar significa, ras i curt, fer les coses bé. Que l'assistència sanitària es faci sensatament; que l'organització administrativa i logística sigui el màxim d'eficaç amb els recursos realment imprescindibles; que només es recorri a les tecnologies i a les medicacions més cares quan realment sigui necessari, etc. Fer bé les coses té com a conseqüència l'ajustament de la despesa sense que minvi gens ni mica la qualitat del sistema. El sistema sanitari de titularitat pública ha de ser en tot això exemplar. No ha de retallar ni rebaixar en res la seva funció essencial, però encara menys malgastar, atès que és per l'esforç de tots els ciutadans que se sosté.

Però, com dèiem, el problema de fons no solament és de caire organitzatiu. La força del context està introduint esquemes aliens a la idea de servei públic: la salut es passa a concebre com si fos un bé de consum; la relació metge-pacient passa de ser una relació basada en la confiança a una de contractual, en què el pacient té ja les maneres i les exigències del client; els hospitals es preocupen per la imatge —hi destinen personal i recursos— i busquen esdevenir «hospitals marca» amb els seus metges i serveis «estrella», alhora que s'apressen a donar notícies innovadores als mitjans de comunicació que, àvids de titulars, els magnifiquen encara més, etcètera.

Si es vol mantenir la idea de l'estat social just, el servei públic d'assistència sanitària és irrenunciable. Però això no serà possible si les pràctiques que s'hi desenvolupen i les maneres que hi tenen lloc ja no són les d'una institució pública, sinó les del mercat i del clientelisme. Sense gairebé ni adonar-nos-en, entre tots haurem fet —estem fent— d'un servei públic una altra cosa ben diferent.

4. UNA COMPRESIÓ JUSTA DE LA SALUT

Segons l'Organització Mundial de la Salut (OMS), la salut és un «estat de complet benestar físic, mental i social, i no solament l'absència de malaltia». A Catalunya, aquesta noció de salut va rebre una adhesió prou àmplia de part dels professionals sanitaris, tal com quedà palès en el X Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, on es definí la salut com «una qualitat de vida o una manera de viure autònoma, solidària i joiosa».

Pel fet de tendir a equiparar salut amb felicitat, aquestes definicions —sens dubte ben intencionades— han contribuït a patologitzar la normalitat: com que la majoria no podem afirmar pas que la gran part de la vida hàgim gaudit d'un «complet benestar físic, mental i social», sorprenentment, sense saber-ho, resulta que hauríem estat malalts gairebé sempre.

La medicina ha de tenir com a fita la promoció de la salut i la lluita contra la malaltia. Però ho ha de fer sense pretendre que tot problema humà pertanyi al seu àmbit i sense crear expectatives falses respecte al que se'n pot esperar. No s'ha de confondre salut amb felicitat, ni amb joia, ni amb benestar complet i perfecte. Tots sabem que es pot estar sa i, tanmateix, sentir algun malestar, estar trist o bé patir per qüestions alienes a la salut.

L'assimilació del concepte de salut al de felicitat comporta que la resposta a qualsevol inquietud passi innecessàriament per la intervenció mèdica (amb tot el que això implica: despesa, riscos, sobremedicació, sobretractament...). És per això que convé, i molt, que les persones tinguem una comprensió més assenyada de la salut, menys pretensiosa que la de les definicions esmentades, i més en la línia de la que trobem expressada a *Els fins de la medicina* (The Hastings Center, Nova York, 1996): «[la salut és] l'experiència de benestar i integritat del cos i la ment. [...] Absència de mals de consideració i, per tant, capacitat d'una persona per a perseguir les seves metes vitals i comportar-se adequadament en contextos socials i laborals habituals.» Encara que, ben mirat, la millor definició és la que implícitament funcionava en el sentit comú dels nostres avis, que entenen que la salut no és sinó l'absència de malaltia i la possibilitat de portar una vida normal.

5. UNA COMPENSIÓ JUSTA DE LA MALALTIA

També aquí s'ha produït un desplaçament. D'antuvi, la malaltia es veia i es vivia com a quelcom inevitablement lligat a la vida, mentre que ara, en canvi, la percebem com si fos quelcom del tot aliè i sobrevingut. Probablement, les cotes tan altes de benestar material que ha assolit bona part de la societat occidental contemporània han contribuït a considerar la malaltia així, com una mena d'accident contingent i impropï de la vida humana. En conseqüència, la nostra tolerància a les malalties ha minvat tant que moltes d'aquelles que tradicionalment eren ateses en l'àmbit de la llar, com refredats o petites ferides, són avui motiu de repetides visites als metges de capçalera i, fins i tot, als serveis d'urgències. L'experiència i el sentit comú han reculat davant de la medicalització; l'autocura i la paciència han retrocedit davant de la institucionalització de la malaltia. Fins i tot quan manifestem uns símptomes d'allò més coneguts i inofensius, la por de quelcom que es veu com a impropï de la vida i que no hauria de formar part de nosaltres ens duu a buscar també les solucions fora de nosaltres mateixos, i d'aquesta manera institucionalitzem l'atenció i el seu tractament. També és veritat, però, que a això s'hi ha d'afegir el ritme accelerat de vida generat pel nostre context actual, quan sovint el que certes malalties demanen és únicament descans —cura de les més senzilles i eficaçes.

Nogensmenys, la desmesura més important és induïda per les dues cares de la mateixa moneda: l'estranyament de la malaltia i la vinculació de la salut amb la felicitat. Aleshores, qualsevol malestar, ja sigui físic, psíquic o social, és percebut com a malaltia i, per tant, mereixedor de ser diagnosticat i tractat pel sistema sanitari. Mentre el motiu del malestar, de l'angoixa o de la preocupació sigui comprès i abordat gairebé sempre com a malaltia, l'individu esdevindrà més dèbil i, automàticament, adquirirà la categoria de pacient mentre espera ser tractat, la qual cosa evitarà que es responsabilitzi del propi estat i que hi faci front per si mateix.

De tot això, se'n deriva una gran desavinença entre la demanda sanitària de la població i les seves necessitats reals. Aquestes darreres farien referència a la manca de salut i constituïrien el vertader motiu de la intervenció mèdica, mentre que la demanda és una necessitat artificiosa derivada del que la societat espera i exigeix a la medicina, però que inclou nombrosos casos no relatius a la salut i, per tant, no adequats per a ser atesos mèdicament.

La medicina no pot deixar de lluitar tossudament contra la malaltia i a favor de la salut de les persones. Aquesta és la seva autèntica raó de ser. Però cal que tots plegats siguem conscients que la malaltia va lligada a la vida i que no sempre la medicina disposarà de solucions per a superar-la. De vegades l'únic que pot fer és ajudar a conviure-hi i apaivagar-ne els seus efectes més dolorosos. Els espectaculars i esperançadors avenços mèdics i tècnics no ens han de fer creure que la medicina és o serà algun dia omnipotent. El seu poder, encara que en augment, serà sempre limitat, igual que tots els sabers i les forces dels humans. I aquest és el motiu pel qual la finalitat principal de la medicina, *curar*, es concentra a *cuidar* quan la malaltia no pot ser superada. Curar i cuidar són l'essència tant de la medicina com de la infermeria.

6. DE LA CONFUSIÓ AL DISCERNIMENT

La confusió és un dels grans problemes del nostre temps, equiparable a la ignorància i a l'analfabetisme d'altres èpoques. És importantíssim que les persones disposin de criteris per a discernir, per exemple, entre el que és una malaltia i el que no ho és.

De vegades ha estat la mateixa indústria farmacèutica i les societats científiques qui han propagat la confusió, amb la «invenció» i la «promoció» de certes malalties, és a dir, amb l'exageració de la prevalença i la gravetat d'alguns problemes i la popularització feta a través dels mitjans de comunicació i de la propaganda als professionals i als ciutadans. Tanmateix, n'hi ha d'altres, de factors. També els ciutadans, els metges i el sistema sanitari hi tenen part de responsabilitat, en l'esmentada confusió. El pacient obté reconeixement del seu malestar com a malaltia mitjançant el diagnòstic i el tractament. La part del metge pot venir de la dificultat

que representa disposar en tot moment d'aquella formació que permeti el bon discerniment. De vegades la pressió de la indústria no hi ajuda gaire. I tampoc no hi ajuda gaire un context social de desconfiança que indueix a exercir una medicina defensiva, la qual, de vegades, és només una reacció.

Resultat de la confusió és, doncs, el tractament mèdic de problemes extrasanitaris, la invenció d'algunes malalties i el sobrediagnòstic i sobretractament d'unes altres. És el cas, per exemple, d'experiències doloroses per les que tots passem, com la mort d'algú proper i els consegüents dol i tristesa, que cada cop és més freqüent tractar-los farmacològicament. O la ja tristament famosa detecció i tractament farmacològic de la «hiperactivitat» en els infants i adolescents (trastorn per dèficit d'atenció amb hiperactivitat o TDAH); o la menopausa tractada indiscriminadament i excessiva mitjançant substitució hormonal amb el consegüent reguitzell posterior d'efectes adversos. El mateix ocorre amb trastorns benignes i amb els denominats *factors de risc*, com els nivells elevats de colesterol, que han passat a adquirir rang de patologia. Es varien els criteris de diagnosi i es genera una hiperdiagnosi que perjudica i surt cara tant al pacient —que pot patir els efectes adversos d'un tractament innecessari— com al sistema sanitari, que destina quantiosos recursos a proves mèdiques i a tractaments, quan se'n podria prescindir.

Ningú no dubta de la conveniència de la medicina preventiva, però el que segur que s'ha de veure és com evitar la vigilància excessiva, que implica efectes contraproductius per totes les parts. Hi ha pràctiques generalitzades de certs cribratges amb resultats molt minsos i, tanmateix, amb efectes adversos considerables. La qual cosa duu a reconèixer que, si bé la medicina preventiva repercuteix positivament en la salut de la població, cal estar sempre atent a la seva definició i al seu abast, i controlar que els seus efectes beneficiosos superin amb escreix els adversos.

A la nostra societat, resulta sorprenent que, per un costat, s'adoptin patrons de vida no gaire o no gens saludables, ja sigui per omissió (no fer exercici, caminar poc, menjar malament...) o per acció (ingesta d'alcohol, consum de tabac...) i, per un altre costat, es posi tant d'èmfasi en la prevenció.

D'una altra naturalesa, però contribuint a la mateixa desmesura, hi ha aquests dos capítols: el de la medicina i cirurgia estètiques i el de la reproducció assistida. Tot i que hi ha casos que la medicina ha de tractar, n'hi ha també que res tenen a veure amb les malalties i sí, en canvi, amb un model de vida massa forçat (en el cas de la reproducció assistida, quan, per exemple, s'espera a tenir fills en edats avançades), i amb les modes i la manca de consciència de les limitacions humanes (en el cas de la medicina estètica).

Sobren arguments, doncs, per a sostenir que, davant d'aquest panorama, tenim el deure moral de discernir i, així, posant les coses al lloc que els pertoca, actuar de la manera més pertinent.

7. UN PROGRAMA PÚBLIC D'EDUCACIÓ I SALUT

A favor d'aquest discerniment, i atès que és pràcticament impossible un control de tota la informació sobre malalties, tractaments, fàrmacs i nous avenços mèdics que apareixen en els mitjans de comunicació i a la Xarxa, caldria trobar la manera d'establir *una informació i una educació sanitàries de qualitat*, tal vegada per mitjà d'un programa públic que esdevingués l'inequívoc punt de referència social i que fos, juntament amb el consell mèdic directe, un bon motor per a l'educació en hàbits i estils de vida sans.

Aquest programa podria tractar dels hàbits alimentaris, de les orientacions bàsiques per a resoldre situacions senzilles, de coneixements específics perquè cada malalt i els seus cuidadors millorin la seva situació, de l'ús adequat dels medicaments, etc. També podria incloure informació sobre les polítiques sanitàries i informació sobre els avenços científics i tecnològics, amb una justa ponderació de les expectatives que s'hi associen.

Una de les finalitats d'aquest programa seria, naturalment, promoure la coresponsabilitat. Hi ha massa persones que abusen del sistema, que se n'aprofiten inadequadament, com quan sense motius de veritat es demana una baixa laboral.

La generalització de la coresponsabilitat en el sistema sanitari posaria en evidència totes les pràctiques abusives que, de mica en mica, anirien essent cada cop més minoritàries i excepcionals. Però, sobretot, faria que hom deixés de banda la mentalitat clientelista, per a assumir la que de debò toca: sentir-se tant beneficiari com responsable del sistema. L'enfortiment i la millora del sistema que la coresponsabilitat comportaria són més que evidents.

L'estructura d'aital programa d'educació sanitària podria tenir articulacions diverses, i incloure des d'un espai regular a la graella de la televisió pública, passant per un portal a la Xarxa i una línia oberta als centres sanitaris, fins a jocs interactius per als pacients pediàtrics.

8. LA JUSTA MESURA EN L'ÚS DELS MEDICAMENTS

A Catalunya i Espanya la despesa farmacèutica és desproporcionada: representa la quarta part de la despesa sanitària total (per sobre de la mitjana europea) i és de les que més ha crescut durant els darrers anys. També es detecta una tendència al consum de medicaments d'aparició més recent, que són, en general, més cars, i sovint amb una anàlisi de cost-eficàcia poc estudiada i amb un perfil de seguretat a llarg termini encara poc conegut. L'excés en el consum de medicaments, la tendència a les novetats, i l'emergència de patologies iatrogèniques (derivades d'una mala prescripció o d'un consum excessiu de medicaments) porten a la necessitat de revisar a fons la situació i a promoure un ús racional dels medicaments que

garanteixi l'eficàcia dels tractaments farmacològics i l'equitat en l'accés a aquests tractaments. Segons va definir l'OMS, l'ús racional dels medicaments té lloc quan «els pacients reben els fàrmacs adequats a les seves necessitats clíniques, en les dosis corresponents a la seva situació particular, durant un període de temps adequat i al mínim cost per a ells mateixos i per a la comunitat». Aquest ús racional requereix que el metge disposi del temps adequat per a fer bé les visites als seus pacients, tant pel diagnòstic com per la comunicació que garanteixi l'adherència del pacient al tractament prescrit. I requereix, també, que el medicament dispensat sigui el de més cost - efectivitat comparada. Per a aconseguir això últim, seria aconsellable una formació més bona en farmacoteràpia dins la formació general en medicina; una educació mèdica contínua independent a càrrec d'institucions públiques o associacions professionals; l'elaboració d'estudis que garanteixin una informació independent sobre els medicaments, i, finalment, la prohibició d'interessos financers i regals en espècies als professionals sanitaris relatius a la prescripció i promoció de medicaments.

9. TAMBÉ JUSTA MESURA I ORIENTACIÓ AMB RELACIÓ A LES INNOVACIONS TECNOLÒGIQUES

La història de la medicina és deutora dels avenços científics i tecnològics, gràcies als quals s'han pogut anar tractant malalties abans incurables. Tots esperem que aquesta mena d'avenços, amb una incidència tan gran i beneficiosa en els problemes de salut de les persones, no s'aturin. Però també aquí cal discernir. En la societat tecnificada en què vivim, associem sempre i acríticament innovació amb millora. Això duu a una mena de fascinació per les innovacions tecnològiques que massa vegades no és proporcional als beneficis que comporten. De fet, la medicina tecnològica està tenint un impacte moderat en l'allargament de l'esperança de vida, en comparació, per exemple, amb els que van tenir i tenen la higiene, les vacunes, els estils de vida saludable i els tractaments farmacològics i quirúrgics bàsics i poc sofisticats.

L'àmbit de la medicina pública no s'ha sabut mantenir al marge de la retòrica generalitzada que avui acompanya, infla i distorsiona la importància de la innovació. No s'hauria de determinar només ni prioritàriament el prestigi d'un hospital per si disposa o no de les darreres innovacions tecnològiques; no hi hauria d'haver competència —entre hospitals públics!— per a ser els primers en aquesta carrera. En canvi, sí que s'hauria d'avaluar molt bé el cost de l'adquisició i del manteniment d'aquestes incorporacions tecnològiques; el període i la corba d'aprenentatge que requereixen; els beneficis que aporten i la relació cost-efectivitat; els escenaris a mig termini que es preveuen, i les aliances estratègiques per a optimitzar-les. El que de ben segur no és gens raonable és que el finançament públic estigui en funció de la quantitat d'innovacions tecnològiques que els centres poden exhibir.

10. PER UNA MEDICINA PÚBLICA, VOCACIONAL I DISCRETA

Pel que fa a l'assistència sanitària, el valor ètic fonamental, i no pas per casualitat, és el de la justícia i la justa mesura. És per justícia que hem de mantenir un sistema públic d'assistència sanitària universal i de qualitat. No hi ha prioritat més gran que aquesta. Després ve l'educació. I després tota la resta. Tenir clar aquest ordre implica moltes coses i posa de manifest la feblesa de molts discursos i de propostes polítiques.

Pel que fa a l'essència mateixa de la medicina i a la vocació de metge, el valor ètic fonamental no ve pas de fora. Medicina i ètica responen al mateix sentit d'humanitat: atendre qui ho necessita.

Aquesta vocació ètica de fons la conrea el metge, i d'altres professionals de la salut, amb l'estudi de tota l'experiència acumulada i amb el dels coneixements científics i tecnològics que en cada moment estan disponibles. És així com es pot fer cada cop més eficaç l'imperatiu vocacional de lluitar contra la malaltia i cuidar els malalts.

Amb tot, hi ha dos aspectes essencials de la medicina que, malgrat que el nostre context històric no ho facilita gens, no s'han de perdre mai de vista. La proximitat de la medicina amb la vida i amb la mort és motiu més que suficient de l'experiència de la precarietat i de la finitud humanes. Sap, la medicina —i també el sentit comú—, que la vellesa no és una malaltia, sinó una expressió de la finitud, i que la causa última de la mort no és la malaltia, sinó la vida. La consciència clara d'aquesta situació la fa més humana, més assenyada, més decididament tossuda en la lluita contra la malaltia, però alhora menys procliu a les evasions i a les retòriques del progrés il·limitat, més frustrants que no pas alliberadores.

I segon aspecte que no s'ha de perdre de vista. El bon metge és qui té una capacitat —que no és tècnica— per a apropar-se a cadascun dels seus malalts i, això sí, fer bon ús, després, de les tècniques més adequades. El tracte del metge no és només una qüestió de «bona educació» —que ja és prou—, sinó quelcom relacionat amb una capacitat «poiètica», amb l'art de mirar atentament, o de posar les mans, amb l'«ull clínic» i amb l'experiència adquirida. Ja sabem que hi ha moltes persones implicades en els serveis sanitaris que, per la funció que fan (recerca, proves diagnòstiques, gestió...) no tenen contacte directe amb els pacients. Però això no significa ni que el centre de gravetat de tot el sistema hagi de canviar de lloc, ni que tots els implicats deixin de tenir clar que el bé més preuat de tots és l'art de curar i de fer front a les malalties de les persones concretes en el si d'una relació també personal.

DOCUMENTACIÓ

BENACH, Joan [et al.]. «El copago sanitario y la desigualdad: ciencia y política». *Gaceta Sanitaria* [Barcelona], vol. 26, núm. 1 (gener-febrer 2012).

- BORRELL, Carme; BENACH, Joan (coord.). *L'evolució de les desigualtats en la salut a Catalunya*. Barcelona: Mediterrània, 2005.
- COMITÈ DE BIOÈTICA DE CATALUNYA. *Consideracions ètiques entorn de la informació sanitària*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Salut, 2004. 79 p.
- Document marc del Grup de Treball per a la Racionalització i el Finançament de la Despesa Sanitària* [Informe Vilardell]. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Salut, 2010.
- La ética en las instituciones sanitarias: entre la lógica asistencial y la lógica gerencial*. Barcelona: Fundació Víctor Grífols i Lucas, 2012. (Cuadernos de la Fundació Víctor Grífols i Lucas; 28)
- Los fines de la medicina = Els fins de la medicina*. Barcelona: Fundació Víctor Grífols i Lucas, 2005. (Cuadernos de la Fundació Víctor Grífols i Lucas; 11) [Publicat inicialment en anglès per The Hastings Center (Nova York, 1996)]
- FÒRUM DE LA PROFESSION MÈDICA. *Propostes per a la sostenibilitat i millora del sistema sanitari públic*. Barcelona: Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, 2011.
- Gestión Clínica y Sanitaria* [Barcelona: CRES; Madrid: Fundació Gaspar Casal; València: IISS] (2000-).
- Indústria farmacéutica y progreso médico*. Barcelona: Fundació Víctor Grífols i Lucas, 2001. (Cuadernos de la Fundació Víctor Grífols i Lucas; 3)
- Informe de salut de Catalunya 2011*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Salut, 2012.
- Informe Quiral 2009*. Barcelona: Fundació Vidal Casas, 2010.
- La medicalització creixent de la vida*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Salut, 2007.
- Medicina predictiva y discriminación*. Barcelona: Fundació Víctor Grífols i Lucas, 2001. (Cuadernos de la Fundació Víctor Grífols i Lucas; 4)
- Per un millor sistema públic de salut*. Barcelona: Centre d'Anàlisi i Programes Sanitaris, 2012.
- Perspectivas políticas de la OMS sobre medicamentos* [Ginebra: OMS], núm. 5 (setembre 2002): *Promoción del uso racional de medicamentos: componentes centrales*.
- Prescripció saludable de medicaments en temps de crisi*. Barcelona: Fundació Institut Català de Farmacologia, 2011.
- Uso racional de los medicamentos: Aspectos éticos*. Barcelona: Fundació Víctor Grífols i Lucas: Doyma, 2003. (Cuadernos de la Fundació Víctor Grífols i Lucas; 8)

V. Ètica, educació i escola

1. INTRODUCCIÓ

Que «l'educació està en crisi» és un lloc comú des de fa molt de temps. Tanmateix, l'estancament del nostre sistema educatiu és ell mateix resultat de la crisi que afecta la societat i la cultura en general, i que els darrers anys també s'ha expressat contundentment en l'economia. Aital crisi té un abast molt profund i necessita plantejaments i solucions molt més radicals dels que s'acostumen a proposar.

En un cert sentit, és com si un determinat model cultural i social deixés de ser vigent, per circumstàncies diverses i complexes, i no s'hagués instaurat encara el model que l'ha de substituir. Per aquest motiu, els períodes de crisi són períodes de desorientació, i hom no sap a què es pot atènyer. Són també aquestes connotacions negatives les que, paradoxalment, poden proporcionar als períodes de crisi un sentit d'oportunitat, perquè ens esperonen a buscar vells i nous referents que no solament ens indiquin les pautes a seguir, sinó que ens obliguin a revisar pràctiques esdevingudes usuals i pressupostos molt discutibles relatius a la nostra concepció de la vida i de la realitat.

No pretenem, en aquest capítol, endinsar-nos en les arrels de la crisi cultural i de concepció de la vida que ens afecta. Pel relleu i la dificultat que això suposa, hom requeriria d'una altra mena d'espai. Però sí que indicarem una sèrie de punts que ens sembla que s'han de tenir molt en compte a l'hora de repensar el sentit de l'educació i de l'escola; punts que en alguns casos hom podrà considerar obvis i en d'altres una mica intempestius, però que, sens dubte, són mereixedors d'atenció i tenen a veure —tots ells— tant amb la comprensió del sentit de les coses més importants com amb la nostra exigència ètica.

2. DRET UNIVERSAL A L'EDUCACIÓ I IGUALTAT D'OPORTUNITATS

Una de les adquisicions més importants del nostre sistema actual de drets és la garantia d'una educació bàsica per a tothom; garantia que hem de considerar com un dret irrenunciable. L'educació, en una societat democràtica, és un dels béns públics més preuats. L'escola forma les persones com a ciutadans i assegura les bases per a la posterior especialització professional. És i ha de ser el primer mecanisme d'inclusió i cohesió social, corrector de desigualtats de partida, i afavoridor de la igualtat d'oportunitats. La primera institució social, després de la família, amb què entren en contacte els infants, on se'ls transmeten els valors que importen en la societat: llibertat, igualtat, justícia, pluralisme, solidaritat, esforç, etcètera.

Per això, tothom té el dret i l'obligació de gaudir de l'educació bàsica i de poder escollir, després, itineraris formatius que s'ajustin a les seves capacitats i expectatives vitals. Tot infant ha de poder accedir en igualtat de condicions a una xarxa educativa que es caracteritzi per la qualitat i l'equitat. Això comporta que l'escola sigui essencialment pública: amb un accés universal i gratuït.

La qüestió de la igualtat d'oportunitats és quelcom que precisament s'ha de tenir molt present en temps de crisi, perquè just ara estem veient com s'accentuen les desigualtats socioeconòmiques: creix la pobresa, la precarietat laboral, l'atur, i amb tot això també creix la manca d'oportunitats per als més desfavorits. L'escola, per descomptat, no ha de promoure en cap cas aquesta desigualtat d'oportunitats. Però la seva tasca no s'acaba aquí: ha de fer tot el possible per a corregir-la.

3. L'ESCOLA COM A SERVEI PÚBLIC

Dir que l'escola és pública pot generar algunes confusions, com de fet ha passat a Catalunya, on el debat educatiu ha girat massa sovint entorn del dilema entre escola pública i escola privada. L'escola és i ha de ser pública per les característiques del *servei* que presta, però no necessàriament pels recursos materials amb què es dota ni per la seva titularitat jurídica. La Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'educació, de Catalunya (LEC), integra en una sola xarxa les escoles concertades —de titularitat privada— i les escoles el titular de les quals és l'Administració.

Els concerts educatius han permès que s'ampliï la xarxa d'escoles amb una inversió més petita que la que hauria comportat la construcció de nous equipaments. També han permès donar cabuda, en el sistema públic, a les escoles religioses i a d'altres escoles d'iniciativa social on, durant el franquisme, pares, mares i mestres van vetllar per la defensa de la llengua i la cultura catalanes, alhora que van mantenir alguns projectes pedagògics de qualitat. Això representa, encara avui, riquesa pedagògica i possibilitat, per part dels pares, de poder escollir lliurement quin tipus d'educació, sempre amb uns paràmetres comuns, volen per als seus fills.

Ara bé, el fet que a causa de la insuficiència del que es rep pel concert, a la majoria de les escoles concertades els pares facin una aportació econòmica, comporta que les famílies amb les condicions més baixes no hi puguin accedir o que perilli la subsistència d'algunes escoles que atenen aquest segment de població. I això és justament el contrari de la igualtat d'oportunitats. A més, aquest és un factor que contribueix a la segregació escolar: els fills de les famílies amb pocs recursos —moltes d'elles, immigrades— es tendeixen a concentrar en determinades escoles públiques, de vegades àdhuc amb aglomeracions, i això implica l'augment previsible de la dificultat per part d'aquestes escoles per a dur a terme la seva tasca. Tanmateix, s'ha de dir també que la segregació no és un problema que s'hagi de llegir només en termes de *escola pública / escola concertada*. Encara té més relació amb zones urbanístiques: sol passar que dues escoles d'una mateixa zona presenten més semblances, pel que fa a avantatges, dificultats, i perfil de l'alumnat, que dues escoles de la mateixa titularitat, sigui aquesta pública o privada (situades, l'una a la part «alta» de la ciutat, per exemple, i l'altra a la zona més pobra). És una imperiosa exigència ètica que a través de l'Administració i de les mateixes escoles es vetlli per corregir aquestes diferències.

4. QUE LA POLÍTICA NO DISTORSIONI L'EDUCACIÓ

Tot i que necessària, la relació de la política amb l'educació és problemàtica. D'entrada, a causa d'un desajust cronològic: els temps de la política no són els temps de l'educació. Les propostes polítiques solen exigir un calendari de resultats a curt termini, supeditat a fins electorals. El món educatiu, per contra, és un àmbit on els resultats no es deixen veure amb rapidesa: noves mesures poden tenir un procés lent d'implantació i no es poden avaluar fins anys després; potser fins a l'acabament, com a mínim, d'un cicle d'aprenentatge.

Els canvis legislatius freqüents pel que fa a educació, en lloc de millorar la situació, encara la solen empitjorar. Ells mateixos formen part del problema que suposadament volen solucionar. Una proposta seriosa de canvi de marc legislatiu en educació només s'hauria de poder fer després d'un dilatat període de reflexió i comptant amb un amplíssim consens de la comunitat educativa.

5. AUTORITAT DE LES INSTITUCIONS EDUCATIVES

D'altra banda, no és congruent que l'escola i les altres institucions educatives tinguin en teoria un paper tan important i que, simultàniament, no rebin el reconeixement social que els correspondria. Tot i que l'autoritat és quelcom que es guanya amb una bona pràctica, a l'escola l'autoritat ja se li ha de reconèixer precisament per la gravetat del que se li demana. Les institucions educatives i les figures de mestre i mestra haurien de ser objecte de molta més consideració social de la que

ho han estat les darreres dècades. El reconeixement social es perd molt més ràpidament que no es recupera. És per això que, perquè es pugui arribar a aquest punt d'inflexió, caldria la conjunció de diversos factors: conscienciació de les famílies, més exigència en la formació universitària, més cura des del punt de vista mediàtic i, especialment, més pes atorgat als centres i als seus equips directius per a definir i responsabilitzar-se del projecte educatiu propi.

6. LES FUNCIONS FONAMENTALS DE L'ESCOLA

L'escola és una institució intermèdia entre la família i el món dels adults. Requereix diferenciar-se tant de l'una com de l'altre per a poder fer bé el paper que té assignat. Aquest paper, bàsicament, es pot definir amb aquests tres punts, estretament relacionats entre ells:

a) *Educació de la persona.* L'ésser humà no neix ja fet del tot. Hi ha un procés cap a la maduresa de cadascú. L'infant és qui es troba en camí cap a l'adquisició de la seva plena personalitat. Els mestres ajuden al creixement personal dels alumnes, és a dir, a que esdevinguin més responsables, més capaços d'esforçar-se per allò que paga la pena, més sensibles... i especialment, més preparats per a conviure respectuosament amb els altres. D'això últim en podem dir «educació per a la convivència» o «per a la ciutadania». Dit d'una altra manera: la solidaritat i el respecte formen part de l'educació personal.

b) *Formació bàsica.* L'escola forma en aquelles capacitats que són la condició de possibilitat de futures especialitzacions, ja siguin aquestes més tècniques i professionals, ja més científiques i teòriques. Tradicionalment d'això se'n deia «ensenyar a llegir i a escriure». Sabem perfectament que la capacitat lingüística (llegir, comprendre el que es llegeix i saber-se expressar, oralment i també per escrit) i després la capacitat d'abstracció i de relacionar-se amb les proporcions (matemàtica i geometria) són realment fonamentals, i actuen com a condició de possibilitat de moltes altres coses. A això s'hi pot afegir la música, l'expressió artística... Aquesta capacitat és la que més endavant permetrà que hi hagi una distribució en oficis i professions, de manera que no solament cadascú es pugui reconèixer en el que fa, sinó també que la societat en conjunt en tregui profit per la complementació i l'intercanvi que generen les distintes dedicacions.

c) *Formació cultural.* Tot saber demana ser transmès. El saber —en forma de coneixements, de ciències, de disciplines...— que una societat ha anat elaborant i acumulant és quelcom que, just perquè es considera valuós, es vol transmetre a les noves generacions. Aquesta funció la comença fent l'escola i després la continua la universitat. El resultat d'aquesta transmissió és, en principi, el que fa que es pugui parlar de persones que tenen coneixements, de persones cultes, i de persones que tenen criteri.

Per resumir podríem dir, doncs, que *hi ha la formació personal, la formació cognoscitiva bàsica, i la formació cultural*; totes elles igualment rellevants i íntimament relacionades: la cultural i la bàsica són també constitutives de la personal. El que en cada situació cal demanar-se és si realment es manté aquesta tripla rellevància o, de vegades, les coses es desequilibren notòriament. Només per posar un exemple: què passa amb l'èmfasi posat en els exàmens, les revàlides i la selectivitat? Doncs que les «competències» de les quals s'ha de donar compte acaben essent el més important, i tota la resta s'hipoteca. I, de fet, aquesta prioritització no respon exactament a cap de les tres funcions esmentades, sinó més aviat a una confusió.

7. L'ESSENCIAL ES JUGA EN LA RELACIÓ

Això aviat és dit; però és, sens dubte, el més decisiu: tot es juga en la relació entre mestre i alumnes, entre els alumnes, i entre els mestres. La resta, tot i que és important, esdevé secundari. El primer tipus de relació és valuosíssima, pel que suposa d'aportació de contingut per part del mestre, d'acompanyament, de testimoniatge, d'exemplaritat... Ho és també la segona: tant en els infants com en els joves el tipus d'interacció que es dona entre ells (i que es qualifica com a procés de socialització i de cerca del propi lloc) és determinant per al creixement personal. En el millor dels casos, aquesta interacció s'hauria de poder qualificar de companyonia. I, precisament perquè és de la que menys se'n parla, paga la pena reivindicar el paper de les relacions entre els mestres més enllà de les reunions de planificació i d'avaluació. L'escola és també la comunitat dels mestres i, per això, resulta beneficiós per al conjunt que entre ells hi hagi espais de relació, de diàleg, d'intercanvi, de complicitat, i d'ús d'un llenguatge no subsidiari de cap procediment tècnic.

8. NO HI HA MESTRE NI MESTRA SENSE VOCACIÓ

Aquest és un tema en què també es veu de manera molt clara l'exigència ètica d'una societat. Seria desitjable que totes les professions fossin vocacionals, però en la de l'ensenyament hauria de ser una *conditio sine qua non*. Un mestre o professor que no tingui vocació per a ser-ho, molt probablement serà un mal professor i res de bo farà per als seus alumnes. De ben segur que és discutible establir el conjunt de qualitats del bon professor (n'hi haurà de bons que no les comparteixen pas totes), però, a títol il·lustratiu, aquestes que tot seguit apuntem solen ser de les més rellevants:

a) Un bon professor ha de ser competent en la seva matèria i sentir entusiasme per aquesta. L'entusiasme s'encomana. Així, el professor aconseguirà tant despertar un interès viu en els alumnes com fer-los les coses més fàcils, atès que

moltes vegades les dificultats de les matèries vénen més per la manca d'entusiasme que per la seva naturalesa intrínseca.

b) Un bon professor mai no ha de menystenir l'alumne, la qual cosa no significa deixar de ser exigent. Ha de respectar l'alumne en el que sap i en el que no sap. El bon professor, com que respecta els seus alumnes, veu en cadascun d'ells possibilitats, més que no pas obstacles. La mirada del professor cap a l'alumne ha de ser de confiança. Ha d'animar, mai frustrar.

c) Un bon professor sap el que pot exigir a cada alumne. No ha d'abaixar el nivell perquè tothom ho entengui, sinó que ha de tenir nivells diferents d'exigència segons els alumnes. No és l'explicació el que ha d'adaptar, sinó l'exigència.

d) Un bon professor no ha de perdre l'autoritat, que no té res a veure amb l'autoritarisme. L'autoritat es guanya, en primer lloc, per la competència en la pròpia matèria. L'alumne ha de veure en el professor una persona autoritzada en el que ensenya. I les possibles preguntes dels alumnes mai no s'han de ridiculitzar per ignorants o impertinents, sinó que han de ser respostes des de l'autoritat i no des de l'autoritarisme.

e) Un bon professor ha de saber i ha de saber ensenyar. Ha de tenir, per tant, unes determinades aptituds pedagògiques, i l'únic que garanteix l'aptitud pedagògica és la pràctica. Seria desitjable que els contractes indefinits en el món de l'ensenyament només es poguessin signar després d'un any, per exemple, de treballar en un centre.

f) El bon professor no deixa mai d'aprendre.

En resum, la vocació del professor o del mestre s'expressa en l'estima cap a l'alumne, d'una banda, i cap a allò que s'ensenya, de l'altra.

9. EXIGÈNCIA

Com dèiem més amunt, un bon professor és aquell que adapta el nivell d'exigència, i no pas el de l'explicació, a cada alumne. Massa sovint s'ha confós la igualtat d'oportunitats amb la igualtat de capacitats. Aquesta confusió és una de les causes, segurament, de l'actual descens educatiu. Donar el mateix a tothom no significa potenciar la igualtat, sinó l'igualitarisme, que sempre és injust per definició. Lluitar contra el fracàs escolar i al mateix temps potenciar l'excel·lència no és una contradicció, ja que no es tracta de rebaixar els continguts dels programes perquè siguin accessibles per a tothom, sinó d'ajudar cadascú a assolir el màxim per a sentir-se realitzat i per a afrontar la vida amb dignitat. Cal treure el millor de cadascú. Perquè això sigui possible, és clar, és important que no hi hagi una sobresaturació de les aules i que els mestres puguin conèixer cadascun dels seus alumnes.

10. A L'HORA D'EDUCAR: DONAR TEMPS

No esmentarem pas tots els *com* de la millor manera d'ensenyar i d'educar. Però n'hi ha un de rellevantíssim que no volem deixar de destacar: *donar temps*. Precisament perquè vivim en una societat altament accelerada i atapeïda (les dues cares de la mateixa moneda), aquesta necessitat és encara més urgent. Sobretot en l'educació infantil i primària, però també en la secundària i en el batxillerat. S'han de respectar els ritmes, deixar que els nens respirin. I no abatre per desmesura, per atapeïment, per acceleració. Saber que hi ha un moment oportú per a cada cosa. No anticipar, ni precipitar, ni forçar, sinó saber que les coses tenen el seu moment i respectar les edats. Afegir lliçons d'economia per als menuts és un error doble: perquè no per anticipar les coses es garanteix més competència, i perquè afegint això es treuen d'altres possibilitats més apropiades.

Es necessita temps per a madurar i per a veure les coses. Mirar costa poc, però veure, adonar-se, costa ja molt més. Posar atenció en una lectura, en un paisatge, en allò que l'altre diu i que és condició per al diàleg... tot això demana temps.

Donar temps és senyal de respecte, de generositat i de saviesa. El mestre que dóna temps (i dedica temps als altres) és generós; es respectuós perquè no força les situacions, i és savi, perquè sap que les coses importants no s'aconsegueixen amb presses, sinó amb paciència. La serenitat, i no l'acceleració, hauria de ser una de les característiques més sobresortints de l'ambient i de l'ànima de l'escola.

Els currículums estan plens a vessar. Hi ha massa assignatures, i massa temes, i massa de tot. Resulta curiós que els problemes del món adult es pretenguin solucionar afegint més classes per als nens: educació viària, educació sexual, educació empresarial, etcètera.

L'atapeïment i la pressió no formen, ans al contrari: deformen, i maten les ganes d'aprendre i de gaudir de l'aprenentatge de les coses.

11. SUBORDINAR LA PEDAGOGIA AL MAGISTERI

Per tot això, és absolutament decisiu vetllar per la qualitat de les facultats de magisteri (el planter dels futurs mestres), i canviar radicalment el paper de les facultats de pedagogia per a convertir-les en un segon cicle del grau de magisteri i d'altres graus afins. D'aquesta manera s'aconseguiria desenvolupar la teoria a partir de l'experiència. Altrament, no solament es continuarà pagant el preu de la seva desubicació, sinó que el seu llenguatge buit i els suposats esquemes científics seguiran assessorant malament els que no necessiten ser assessorats (les escoles) i pitjor els que sí que ho necessiten (els actors polítics).

12. NO ARRACONAR TAN FÀCILMENT LES COSES QUE TAN BONS RESULTATS HAN DONAT

Potser ens hauríem de tornar a centrar en l'essencial i fer-ho bé: llegir, escriure, comptar, i conèixer un art, ja sigui el dibuix, la música, etc. El desenvolupament d'aquestes capacitats i de la memòria, l'aprenentatge del valor i la necessitat de l'esforç, juntament amb una formació ètica en la relació amb els altres, són l'indispensable perquè un alumne acabi el seu pas per l'escola i l'institut amb la possibilitat d'iniciar una formació postobligatòria més específica, més o menys àmplia, que tingui a veure amb els seus interessos i aspiracions.

13. BUSCAR DE NOU LA MILLOR MANERA DE COMPAGINAR LES «DUES CULTURES»: LA CIENTIFICOTÈCNICA I LA HUMANISTA

La crisi cultural ja esmentada fa que avui, nosaltres, no disposem d'un relat que doni sentit a la societat i que l'escola hagi de transmetre —literalment: ens manca la vigència de la tradició. A més a més de la dificultat per a trobar-lo que representa la societat, cada cop més multicultural, arrosseguem una dicotomia que no s'ha sabut resoldre: la de la relació entre cultura humanística i cultura científicotecnològica; entre «lletres» i «ciències». Aquesta manca d'articulació fa que no siguem capaços de forjar un *projecte d'escola*, és a dir, un *llenguatge* comú, unes *virtuts* que es volen estimular, i unes *pràctiques* —unes accions— que donin contingut al dia a dia i a través de les quals es faci l'ensenyament i la convivència escolar, i amb les quals es despleguin les virtuts estimulades.

Probablement, l'articulació buscada hauria d'anar en la línia d'agafar les coses pel que són (les ciències i les lletres) i no pas per les seves caricatures, ni per les modes que de vegades les distorsionen; en la línia de veure que, en el fons, darrere de la ciència hi batega el cor de les humanitats; i que les ciències n'han d'aprendre molt, de les humanitats, i les humanitats de les ciències. Naturalment, si això es fes així, ja no s'esdevindria l'especialització curricular prematura.

14. ESCOLA I TECNOLOGIA, O LA NECESSITAT DE DIFERENCIAR-SE DE L'HEGEMONIA DEL MEDI

De fa temps, ja que hom repeteix que estem en la societat del coneixement; que la realitat social és molt complexa, sobretot per la multiculturalitat i pels canvis constants, i que el món econòmic és altament competitiu. En conseqüència, es demana al sistema educatiu que formi en les noves tecnologies, en la multiculturalitat i, sobretot, en la competitivitat.

Però hi ha una cosa que, quan es pensa detingudament, acaba essent clara, tot i que costa molt de mantenir: que la millor manera perquè l'escola serveixi la

societat no és fer-se homogènia amb ella, encara que tampoc, naturalment, girar-s'hi d'esquena.

El que sens dubte demana una revisió crítica és la tecnificació que s'ha fet i s'està fent de l'ensenyament, no tant pels aparells que omplen les aules, sinó per la manera d'estructurar el currículum, de tractar la informació, d'emprar el llenguatge, etc. Per a entendre bé el que està en joc cal, per començar, evitar la visió instrumentalista: ni la tecnologia, en general, ni un aparell concret no són estris neutres. Hi ha, en cada cas, incorporat un programa, una visió del món, simplement perquè estimulen una manera de pensar en el seu usuari. Aquesta cautela no implica una visió apocalíptica, necessàriament negativa, del desplegament tecnològic. Per a analitzar la tecnologia, doncs, més que fixar-se en els aparells, cal fer-ho en el llenguatge, en les virtuts i les accions a les quals ens porta l'ús dels aparells. És així com podrem advertir de veritat de quina manera i fins a quin punt es fa present la cosmovisió tècnica a l'escola.

La visió crítica, és a dir, reflexiva, no és ni apocalíptica ni integrada; no va cap a una negativa absoluta de les innovacions tecnològiques ni cap a l'entusiasme radical per aquestes. L'anàlisi posa de manifest, per exemple, que l'excés d'informació és contraproduent; que la mateixa Xarxa no ofereix criteris de discerniment; que la Xarxa acaba sent, més que mitjà, medi i «món» (s'acaba confonent amb la realitat); que absorbeix molt de temps i duu al desconeixement d'altres coses i d'altres suports, que potencia la immediatesa i la fugacitat (i no la continuïtat i la paciència).

De manera que, si bé cal admetre que una de les àrees dels canvis tecnològics està propiciant una nova revolució, que podem anomenar «revolució digital» o «de la informació», no és clar que ser-ne un usuari a temps complet sigui la millor manera de moure's en aquest món i de treure'n el màxim profit. El que sí assegura és ser-ne un consumidor.

Internet ha desplaçat les qüestions de legitimitat del coneixement, per motius d'eficàcia i de rapidesa. Com si l'objectiu fos esdevenir *managers* d'informació. El coneixement ha esdevingut mercaderia. I més tecnologia s'assimila acríticament a més tocar l'actualitat i estar de cara al futur.

Davant d'això, s'ha de repetir que l'escola no ha de ser la servidora de l'hegemonia del medi. N'ha de prendre distància. I aquest és el millor servei que pot fer als alumnes, i a la societat en general.

15. EN RESUM

Una societat justa ha de vetllar per l'harmonia i per la igualtat d'oportunitats. Per a ambdues coses, l'escola com a servei públic n'és la peça essencial.

El sentit de l'escola (i, per tant, el tipus d'actituds i de conductes que hi escauen) no és determinat ni per la lògica de la competitivitat, ni del consumisme, ni del

rendiment, sinó per allò vinculat a la riquesa de la transmissió, de l'esforç de la formació, i del goig de la companyonia en una comunitat viàtica d'aprenentatge.

DOCUMENTACIÓ

- ALBAIGÉS BLASI, Bernat; MARTÍNEZ MARTÍN, Miquel (dir.). *L'estat de l'educació a Catalunya: Anuari 2013*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2013. (Polítics; 80)
- Las cifras de la educación en España: Curso 2011-2012*. Madrid: Gobierno de España. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, 2014.
- Dades del sistema educatiu: Curs 2011-2012*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Ensenyament, 2012.
- Los jóvenes y las competencias: Trabajar con la educación*. París: UNESCO, 2012. (Informe de Seguimiento de la EPT en el Mundo; 10)
- Llegar a los marginados*. París: UNESCO, 2010. (Informe de Seguimiento de la EPT en el Mundo; 8)
- «Llei 12/2009, del 10 de juliol, d'educació». *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 5422 (16 juliol 2009).
- «Llei orgànica 8/2013, del 9 de desembre, per a la millora de la qualitat educativa». *Boletín Oficial del Estado. Suplement en Llengua Catalana*, núm. 295 (2013).
- SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA. *La segregació escolar a Catalunya: Informe extraordinari*. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya, 2008.
- UNESCO. *Educación para el desarrollo sostenible: Examen por los expertos de los procesos y el aprendizaje*. París: UNESCO, 2011.
- *Lucha contra la exclusión en la educación: Guía de evaluación de los sistemas educativos rumbo a sociedades más inclusivas y justas*. París: UNESCO, 2012.

VI. Ètica, energia i recursos

1. INTRODUCCIÓ

La manera d'organitzar-se i les decisions associades a la producció, el transport i el subministrament i l'ús de l'energia tenen conseqüències socials molt importants i són rellevants des del punt de vista ètic, des del qual es poden indicar problemes relacionats amb la sostenibilitat, els monopolis, la manca de transparència, etcètera.

Tenim prou dades i estudis que posen de manifest la insostenibilitat del model de creixement i de despesa energètica actuals. Això fa que la responsabilitat de tothom (polítics, empresaris productors i distribuïdors d'energia, científics, consumidors i ciutadans en general) sigui ineludible.

Tres factors bàsics fan necessària la revisió profunda dels models de creixement i de vida, així com dels models energètics que hi van associats: el *canvi climàtic*, que provoca més desertització i deteriorament del medi ambient i demana una reducció dràstica de les emissions de gasos d'efecte d'hivernacle (GEH); la *crisi energètica*, que, associada a l'esgotament dels recursos energètics naturals, anuncia necessàriament un gir copernicà, i la *crisi econòmica*, que ens obliga a tenir més en compte que mai criteris d'estalvi i eficiència.

Atès que el problema és greu, la revisió ha de ser important i no es pot limitar a posar pegats. Per responsabilitat, es demana una mirada a mig termini i la planificació de canvis que poden ser progressius però que, en qualsevol cas, han de ser profunds i extensos (incloent-hi models de producció, de consum, de mobilitat, de planificació urbanística, etc.); canvis que, almenys en part, han d'anar en la direcció d'impulsar les energies netes i renovables i de reduir el consum energètic en termes absoluts, tal com ja plantegen les directives de la UE.

Un altre factor a tenir en compte, a escala mundial, és l'augment del consum d'energia —tot i que de manera molt desigual en les diferents àrees geopolítiques.

A Catalunya concretament, fins fa pocs anys, el consum d'energia va créixer a un ritme superior al del creixement del producte interior brut (PIB). La forta dependència que també té Catalunya dels combustibles fòssils —importats gairebé tots— i l'estancament de la *productivitat del treball* són dades que posen en relleu que, a les raons mediambientals per a justificar la necessitat del canvi, s'hi han d'afegir també raons socioeconòmiques. Dit d'una altra manera: al conjunt de les fonamentades raons ètiques s'hi ha de sumar un conjunt de motius d'estricta racionalitat estratègica.

Tot seguit indicarem idees i criteris generals que poden guiar aquest canvi i que, si bé apunten a una reorientació en l'estructura de fons del sistema energètic, també tenen molt a veure amb una nova consciència de l'energia, unes noves actituds i uns nous hàbits en els ciutadans.

2. ESTALVIAR, PERÒ SOBRETOT NO MALBARATAR

L'estalvi és, òbviament, el primer dels camins cap a la reducció energètica. És una noció, la d'estalvi, generalment associada a l'economia, però que es pot aplicar a d'altres coses a banda dels diners. Estalviar consisteix en guardar una part del que es gasta en previsió per a més endavant. En el millor dels casos, no ha d'afectar *essencialment* l'ús o el servei actual. Estalviar no és viure miserablement avui pensant en el futur, ni acumular res per treure'n profit el dia de demà. Es tracta, sobretot, de viure reservant aquella part innecessària de la nostra despesa per a poder fer front a les nostres necessitats futures o a les de les noves generacions; és a dir, es tracta de viure sense *malbaratar*. Si parlem, per exemple, d'estalviar aigua potable, no ens referim al fet que hàgim de reduir la quantitat d'aigua que bevem, sinó a no fer un mal ús de la que no bevem (beure és, de fet, l'ús més essencial que els humans fem de l'aigua).

La prescripció ètica és així de simple: no malbaratar. En el camp del consum energètic, tenim molt de marge per a estalviar sense necessàriament haver de reduir la *qualitat de vida*. Primer de tot ens hem de preguntar què significa per a nosaltres tenir qualitat de vida, i respondre amb sinceritat. Trobarem que una bona part de la nostra despesa energètica no contribueix a fer que la nostra vida sigui millor. Pensem, sense anar més lluny, en l'ús tan irracional que sovint es fa dels sistemes de climatització (calefacció i refrigeració), a casa o a moltes zones públiques: per cada grau de menys en la calefacció o de més en l'aire condicionat es pot aconseguir un estalvi molt significatiu, sense per això perdre confort. Un altre exemple es pot trobar en l'elecció i l'ús que fem dels nostres vehicles privats. Els cotxes grans i potents no suposen una millora en servei i prestacions que compensi ni el consum més alt ni les emissions. A més, una mala conducció o una conducció massa ràpida es tradueix en un consum substancialment més alt que el d'un tipus de conduc-

ció més adequada i més tranquil·la, la qual, com tots sabem, és la més segura. Cal repetir-ho: viure sense malbaratar és el primer imperatiu i, el primer destinatari, cadascú de nosaltres. Després, hom podrà trobar tota una sèrie de mesures socials que hi ajudin: incentius econòmics per a reduir la demanda d'energia; implantació de mitjans de transport públics de qualitat; promoció dels mercats locals de tota mena; increment del *teletreball* o la setmana laboral comprimida, etcètera.

En assumir l'exigència de no malbaratar, i gairebé com una mena de prolongació, ens trobem amb la necessitat de l'eficiència.

3. PRODUIR I ORGANITZAR AMB MÉS EFICIÈNCIA

L'*eficiència* és un concepte essencialment tècnic, que fa referència a la relació d'adequació entre mitjans i fins o, més concretament, a la relació que hi ha entre els costos d'una activitat (treball, diners, energia, etc.) i els beneficis o els resultats obtinguts. L'eficiència depèn, doncs, de la *tria* dels mitjans i del seu *ús*. Quan diem que *hem de ser més eficients*, en realitat volem dir que, o bé *hem de triar uns mitjans més eficients* —més adequats— per als nostres fins, o bé que *hem d'utilitzar d'una manera més eficient els mitjans que ja tenim*. L'eficiència energètica, doncs, es refereix a com triem i a com utilitzem els mitjans energètics per a aconseguir els nostres fins, d'entre els quals, en aquest cas, hi ha el de poder mantenir a llarg termini una certa qualitat de vida.

El model de creixement que ha mantingut Catalunya en les darreres dècades, fortament dependent del consum energètic, ha estat un creixement més quantitatiu que no pas qualitatiu. Això es mostra en el fet que l'augment en el consum d'energia, en termes totals i en *intensitat energètica* (energia consumida per unitat de PIB), coincideix amb un estancament d'indicadors com el de *consum d'energia per hora de treball* (energia consumida per hora d'activitat) o el de *productivitat del treball* (generació de valor afegit per hora d'activitat). Millorar en eficiència vol dir, aquí, que la millora de la productivitat no depengui d'un increment proporcional del consum d'energia. La qüestió és com produir més o amb igual o fins i tot inferior consum energètic. Segurament això demana pensar en canvis estructurals en l'economia catalana, per a donar força a activitats menys intensives energèticament i més generadores de valor afegit.

Tanmateix, la necessitat d'eficiència no se circumscriu al sector productiu, sinó que travessa la totalitat de la nostra activitat, i per això hi ha moltes coses a fer: recerca i innovació en formes de producció energètica; polítiques d'urbanisme i habitatge sostenibles (fer de cada edifici una central productora d'energia, alhora que se'n redueixen les seves necessitats); canvi de model de transport i de mobilitat;¹

1. Vegeu el capítol II, «Ètica, territori i urbanisme».

acostament de la producció d'energia als punts de consum; jardineria autosuficient en l'àmbit públic i el privat; ús de tecnologies d'il·luminació i sistemes de climatització més eficients en edificis públics i privats; *sistema tarifari progressiu* per a l'electricitat que, si està ben dissenyat, pot representar un incentiu econòmic que promoció la voluntat dels consumidors domèstics (i de les empreses) de minimitzar el malbaratament energètic; consum de productes de proximitat i de temporada (que minimitzen la despesa energètica del transport); gestió eficient dels residus domèstics i industrials; reparació i reutilització de productes per a fer front a l'obsolescència programada, etcètera.

4. RECICLATGE I REUTILITZACIÓ

La crisi mediambiental s'estructura entorn de dos pols: l'*esgotament de recursos* naturals, energètics i materials, degut a un ritme de consum per sobre de la capacitat de regeneració, i l'*emissió de residus* per sobre de la capacitat de càrrega del planeta. Per tots dos motius, resulta imperiós conrear una *cultura del reciclatge i de la reutilització*, amb la cooperació de les persones, de les empreses i de les institucions públiques.

Reciclar és fer una separació dels residus amb l'objectiu de tractar-los i de tornar a crear nous productes o de fer-ne un ús energètic. El cas del plàstic provinent dels envasos per a fabricar nous envasos, o de la matèria orgànica per a obtenir biomassa, en són dos exemples respectius. Parlem, en canvi, de *reutilitzar* quan, després d'un procés relativament senzill, podem tornar a fer servir les coses. Un exemple molt clar és el dels envasos retornables, que tant s'havien usat fa unes dècades. O el de les bosses de roba per a anar a comprar, que van ser substituïdes insensatament —perquè no hi havia cap necessitat de fer-ho— per les de plàstic. Sovint, moguts per una comoditat fictícia o superficial, ens hem acostumat a llençar: usar i llençar. Gest que ha esdevingut típic de la societat de consum. La cultura de la reutilització és just el contrari: en lloc d'usar i llençar, fer servir un cop, i un altre, i un altre...

En termes d'eficiència energètica, la reutilització encara és més interessant que el reciclatge, atès que requereix un grau més baix de processament.

En tots dos casos, el canvi de comportament demana l'articulació entre tots els actors. El paper de la indústria té relació amb redefinir el disseny i la producció de béns de manera que, en la mesura que sigui possible i sensat, es comenci per una reducció de l'embalatge absolutament innecessari —cal, per exemple, que en una bossa de magdalenes cada una vagi en la seva bossa individual?— i, després, es faciliti tant el reciclatge com la reutilització. L'Administració pública no solament ha de promoure aquest canvi per mitjà de l'educació, sinó que s'ha de coordinar amb el sector industrial per a ambdós processos, però sobretot per al del

reciclatge, atès que és més complex. I, òbviament, el canvi no es donarà sense la presa de consciència de la ciutadania i l'adquisició progressiva dels nous hàbits. No fer-ho és, i serà cada vegada més, una manca important de responsabilitat.

5. PER A LA SOSTENIBILITAT, MÉS AUTOSUFICIÈNCIA ENERGÈTICA

Ja queda clar que l'eficiència és una qüestió tècnica que s'ha de subordinar, per tant, a una finalitat. I també, que, en el camp de l'energia, la finalitat principal és la de la sostenibilitat. La idea de *sostenibilitat* neix durant la segona meitat del segle xx, quan la utopia d'un creixement econòmic infinit gràcies a la tecnologia comença a ser posada en qüestió. El 1972, el Club de Roma, amb la publicació d'*Els límits del creixement*, ja parlava d'un imminent col·lapse del sistema perquè s'estava superant la capacitat de càrrega d'un planeta que és finit i té una quantitat de recursos i una capacitat de regeneració limitades. La sostenibilitat es pot definir com la idea de «satisfer les necessitats de la generació actual sense comprometre la capacitat per a satisfer les necessitats de les generacions futures». ² Va associada, doncs, a dues nocions: la d'*equilibri* entre els recursos que una activitat consumeix i els recursos de què es disposa, i la de *perdurabilitat* en el temps. Una activitat no és sostenible quan el ritme de consum de recursos està per sobre del ritme de la seva generació.

Els recursos poden ser entesos com a energia acumulada o potencial. Ja hem parlat en un altre capítol dels recursos vinculats al territori: recursos paisatgístics, agrícoles, hidrològics, etc. Que són recursos propis del país. S'hi podrien afegir, per la situació geogràfica, els recursos marítims de la Mediterrània, tan irracionalment explotats. En tots els casos, l'imperatiu és el mateix: utilitzar els recursos de manera sensata, sense malmetre els equilibris.

Ara bé, la dependència de l'economia catalana de fonts d'energia exhauribles, com el petroli, el gas o el combustible nuclear suposa un problema clar de sostenibilitat i, a més, representa un risc polític i econòmic, atès que la pràctica totalitat d'aquests recursos han de ser importats. És més que assenyat mirar d'anar cap a un model més autosuficient i, per tant, diversificat, en què la part de les energies pròpies del país, que precisament són energies renovables, sigui cada cop més significativa.

6. DISMINUIR LA DEPENDÈNCIA DE L'ENERGIA NUCLEAR

Atenció especial mereix l'energia nuclear, tant per la importància que actualment té dins la producció i el consum energètics de Catalunya com pel fet d'estar en el

2. Segons l'*Informe Brundtland*, elaborat per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 1987.

centre d'un debat social prou conegut. Que sigui un dels exemples més punyents de l'ambivalència tecnològica explica les aferrissades polèmiques entre partidaris i detractors.

El cert és que hi ha aplicacions de la tecnologia nuclear, com per exemple les de l'àmbit mèdic, en relació amb les quals difícilment s'hi pot estar en contra. I n'hi ha d'altres, com les militars (els efectes de les quals poden arribar a ser catastròfics fins a extrems inimaginables), que no haurien d'haver existit mai. Però l'ús de l'energia nuclear per a l'abastiment de les necessitats productives i de consum social és un camp en què el discerniment és molt més difícil.

En primer lloc, hem de ser conscients dels riscos associats a l'energia nuclear; uns riscos que, com ha quedat palès amb el desastre de Txernòbil o, més recentment, el de Fukushima, són absolutament reals. Sabem, també, que les noves generacions de centrals nuclears disposen d'unes condicions tecnològiques de seguretat que redueixen significativament els riscos, sense, tanmateix, anul·lar-los i, per tant, poder garantir la impossibilitat de cap catàstrofe.

En segon lloc, una altra cosa que, per a discernir adequadament, hem de tenir en compte, és el quadre comparatiu. Els riscos, els problemes i els costos de l'energia nuclear s'han de comparar amb els d'altres fonts energètiques, especialment els dels combustibles fòssils. Així, per exemple, la quantitat d'emissions de GEH es molt inferior respecte a la dels combustibles fòssils, si es mira de manera aïllada la central nuclear. Nogensmenys, si es considera tot el procés, des de l'extracció de l'urani, el seu condicionament, el transport i, *a posteriori*, el gran problema irresolt de la gestió dels residus radioactius, el volum de les emissions de GEH i el volum de contaminants en general de l'energia nuclear ja comencen a ser significatius i no estan tan allunyats dels de les altres fonts. Tampoc el problema de l'exhauribilitat ni el de la dependència energètica de l'exterior es poden resoldre amb l'energia nuclear, ja que l'urani també és una font no renovable, com els combustibles fòssils, i un recurs que Catalunya ha d'importar. Respecte al cost econòmic, un cop comptabilitzats els costos directes i els indirectes, incloent-hi partides com les inversions, la seguretat, la gestió dels residus o les pòlisses d'assegurança, la nuclear no sembla representar un avantatge competitiu tan clar respecte d'altres fonts energètiques.³

Comptat i debatut, i sobretot mentre no hi hagi solució tècnica a problemes ja actuals (i no solament potencials) com el dels residus radioactius, és assenyat no incrementar la nostra dependència de l'energia nuclear.

3. Aquestes són les conclusions que es poden treure de les dades oficials i que es reflecteixen en documents com ara l'elaborat pel mateix Institut d'Estudis Catalans: *Informe sobre l'energia nuclear a Catalunya* (2011-2012).

7. PROMOURE LES ENERGIES RENOVABLES

L'energia primària es defineix com l'energia pròpia dels recursos naturals; recursos que poden ser de caràcter exhaustible o renovable. Es consideren exhaustibles aquells que es troben en quantitat limitada i no són renovables (o bé ho són a un termini tan llarg que, comparat amb el ritme amb què els consumim, és com si no ho fossin). En són exemples el carbó, el petroli, el gas natural o l'urani. D'altra banda, es consideren renovables aquells recursos que, o hi són en una quantitat ingent, com l'energia que ens arriba directament del Sol, o es van regenerant a un ritme més ràpid del que nosaltres els consumim, com passa amb l'energia hidràulica, la biomassa o l'energia eòlica.

Com ja s'ha dit, Catalunya no disposa de cap altre recurs energètic natural a banda d'algunes d'aquestes energies renovables. Es dona la fel·liç coincidència que la majoria d'aquestes fonts d'energia formen part de les anomenades «energies netes», és a dir, energies amb nivells baixos o nuls d'emissió de GEH o d'altres contaminants. Apostar per les energies renovables suposaria, doncs, assolir dos objectius amb una sola jugada. Tot i això, aital aposta no ha estat feta encara de manera decidida i, a Catalunya, la implantació d'energies renovables és discreta en comparació amb d'altres àrees d'Europa.

A continuació s'enumeren les principals fonts renovables de què disposem i que cal potenciar:

a) *Energia hidràulica*. El seu funcionament es basa en la transformació, mitjançant turbines, de l'energia d'un salt d'aigua en energia elèctrica. Ha estat tradicionalment, i encara avui, la més important de les fonts renovables d'energia del país, però les seves possibilitats de creixement són molt limitades.

b) *Biomassa i bioenergia*. Consisteix en la generació d'energia gràcies a diversos processos de transformació de materials procedents de residus agrícoles, de cultius energètics o de la neteja de boscos. A escala mundial, és actualment la major font d'energia renovable, sobretot en països de la perifèria i per a usos domèstics, encara que de manera poc eficient. S'espera una transició cap a millors tecnologies, principalment combustibles líquids, tot i que encara es troben, totes elles, en fase d'investigació. Un dels problemes que ja ara es dona és que la producció de biomassa per metre quadrat és més rendible que no pas la producció d'aliments. Això és quelcom greu en països poc desenvolupats, on hi ha importantíssims problemes d'alimentació. A Catalunya —dit sigui de passada— no hauríem d'oblidar que gaudim de sol adequat, de sol i d'aigua, que són els tres elements bàsics per a la producció d'aliments, la font «energètica» més gran de totes.

c) *Energia eòlica*. Ha experimentat un gran creixement a nivell global, però encara representa una contribució baixa a la combinació energètica (*energy mix*).

L'Estat espanyol és un dels líders mundials pel que fa a l'aprofitament del vent com a font d'energia. Catalunya es troba, però, per sota de la mitjana estatal. Entre els avenços més prometedors en aquest àmbit hi ha la tecnologia eòlica marina. Les àrees catalanes amb més potencial en aquest sentit serien l'Alt i el Baix Empordà i el litoral sud, tot i que la zona costanera catalana no es troba entre les de major potencial eòlic marí. Els principals inconvenients de l'energia eòlica són: la manca de producció constant (per la irregularitat del vent), l'impacte ambiental, la falta d'infraestructura per a l'evacuació d'electricitat, l'atomització dels promotors eòlics, el cost de finançament i, paisatgísticament, l'impacte visual.

d) Energia solar. És la forma més abundant d'energia a la Terra. La quantitat d'energia que arriba al planeta en només una hora és equivalent a l'energia que consumeix la humanitat durant tot un any, però es tracta d'una energia intermitent i de baixa densitat. Malgrat que Catalunya és una de les zones europees amb mitjanes anuals de radiació solar més alta, el desenvolupament i el desplegament de les tecnologies solars són encara petits. Les raons són diverses però, principalment, de tipus normatiu i econòmic. Nogensmenys, es preveu un creixement important, especialment de la tecnologia termoeleèctrica.

8. UN EXEMPLE DE MANCA DE TRANSPARÈNCIA: EL SECTOR ELÈCTRIC

Com a exemple paradigmàtic de manca de transparència —que és sempre un problema ètic i social greu—, i tot i que d'un registre diferent en relació amb els apartats anteriors, ens referirem al que ha passat i passa en el sector de l'energia elèctrica que, encara que ja ha estat privatitzada, continua depenent de l'Estat.

No és acceptable que aquest sector, controlat per un oligopoli de grans empreses multinacionals, mantingui com a pràctica generalitzada unes relacions «tan properes» amb polítics. No es pot tolerar que nombrosos alts càrrecs de la política que han pres decisions directament beneficioses per a aquestes empreses hagin acabat asseguts en els seus consells d'administració o hagin estat contractats com a «assessors» amb generosos sous.

La percepció dels ciutadans i de la indústria és que hi ha quelcom d'opac després de més d'una dècada d'ençà la liberalització del sector; una operació que, segons els seus promotors, havia d'aportar beneficis notables als usuaris. Però vet aquí que ha passat just a l'inrevés. El rebut de la llum, que havia de baixar gràcies a l'efecte de la competència del mercat, ha pujat desorbitadament. I les companyies elèctriques, que ja van rebre unes ajudes públiques milionàries en el moment de la liberalització (en previsió d'una possible baixada de preus que mai no es va produir), en continuen rebent encara avui, mentre els ciutadans paguen una de les factures d'electricitat més altes d'Europa i mentre, paradoxalment, aquestes companyies elèctriques obtenen, any rere any, grans beneficis.

Hi ha, endemés, diversos aspectes que criden l'atenció per la manca de rigor i de raonabilitat. Només a títol d'exemple n'esmentem alguns:

a) El *pagament per capacitat*, que és una compensació pública a les centrals, fins i tot quan estan parades per manca de demanda, pel fet d'estar a punt per a produir.

b) El *dèficit de tarifa*, que és la diferència entre el cost del subministrament elèctric i la tarifa elèctrica efectiva; un suposat deute del qual els ciutadans se n'han de fer càrrec.

c) La *moratòria nuclear*, que és una compensació per a no construir centrals nuclears que, segons s'al·lega, els permetria produir electricitat a un cost més baix.

d) L'*extrapeninsularitat* a l'Estat espanyol, que implica que tots els ciutadans hagin de pagar el sobrecost de produir electricitat a les Illes Canàries, per a evitar discriminacions inconstitucionals. Això, que té la seva lògica, la perd completament quan resulta que a l'illa de Hierro ja es produeix l'electricitat amb un sistema combinat de generadors eòlics i hidroelèctrics que és un 20 % més barat que la producció per fuel. I, tanmateix, aquest sistema no és l'emprat a la resta d'illes, amb el sobrecost milionari que això representa.

e) El *cost de producció* i el *preu de l'electricitat*, que són un altre punt opac perquè els preus es fixen segons un sistema de subhasta que fa que tota l'energia s'acabi pagant, independentment del sistema de producció, al preu de la més cara. Les nuclears o les hidroelèctriques, que podrien vendre l'electricitat més barata, sempre l'acaben venent al preu dels sistemes de producció més cars, com el cicle combinat.

f) El *bo social*, el *règim especial*, l'*operador del sistema* i el *transport*, que són altres d'aquests conceptes carregats a l'esquena dels consumidors, alguns dels quals, un cop analitzats, no sembla que es puguin justificar gaire bé.

Atès que la manca de transparència és el pròleg de la corrupció, convindria fer dissabte en el sector energètic tradicional, ple a vessar d'inèrcies, de rareses i d'opacitats.

9. PER CONCLoure

Sembla bastant clar que entrem en una fase en què caldrà redefinir el model energètic en conjunt. És clar, també, que en aquesta redefinició hi tindran un paper rellevant les energies renovables. Un altre aspecte sobre el que cal, ja des d'ara, reflexionar és el relatiu a la diferència entre *generació centralitzada* i *generació distribuïda*. Aquesta darrera és aquella en la qual la producció d'energia s'atansa geogràficament a la seva demanda i ús (un exemple d'això són les plaques solars instal·lades en els teulats de les cases). Evidentment, no es tracta de dir que el sistema centralitzat sigui per definició menys democràtic que el distribuït, però sí que

hi ha temes de responsabilitat i de model social que són rellevants amb vista a la consciència ciutadana.

L'energia és un *bé públic* de primer ordre. Per això, és necessària i justa una regulació pública seriosa i rigorosa, que eviti, entre d'altres, problemes com els monopolístics (ara no tenim monopoli de dret però sí de fet), o els de manca de transparència, ja mencionats, o despropòsits com el *fracking* sobre un terreny considerat unànimement per tots els geòlegs com a no adequat. Seria òptim que es pogués deixar el llast de les inèrcies i de les hipoteques del passat i legislar de bell nou amb la màxima responsabilitat.

Com a *bé públic* que és l'energia, cal que les decisions estratègiques siguin preses sempre amb el màxim de seriositat i de racionalitat, superant tant les decisions polítiques poc fonamentades com les oposicions sistemàtiques —la «cultura del no».

Aquests són, doncs, els dos eixos essencials de la nova cultura energètica: la consciència ciutadana i una legislació responsable i rigorosa.

DOCUMENTACIÓ

Agència de Residus de Catalunya [en línia]. <<http://www20.gencat.cat/portal/site/arc>> [Consulta: 31 juliol 2014].

Cultura energètica [Barcelona: Institut Català d'Energia. Generalitat de Catalunya], núm. 172 (desembre 2009): *Les energies renovables: economia productiva*.

De les grans idees a les petites accions. Barcelona: Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de Catalunya de la Generalitat de Catalunya, 2011.

Estrategia española de cambio climático y energía limpia: Horizonte 2007-2012-2020. Madrid: Gobierno de España. Ministerio de Agricultura, Alimentación y Medio Ambiente, 2007.

Informe anual sobre la indústria a Catalunya 2011. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Empresa i Ocupació, 2012.

Informe sobre la indústria a Catalunya: situació, reptes i possibilitats. Barcelona: Consell de Treball, Econòmic i Social de Catalunya de la Generalitat de Catalunya, abril 2012. (Estudis i Informes; 27)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Informe sobre l'energia nuclear a Catalunya per al CAPCIT*. Barcelona: IEC, novembre 2011 - gener 2012.

MARZO, Mariano [et al.]. *La revisió dels models energètics com a estratègia de desenvolupament futur*. Barcelona: Pla Estratègic Metropolità de Barcelona. (Estratègia; 12)

Pla de l'energia de Catalunya 2006-2015: Revisió de 2009. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Economia i Finances, 2010. També disponible en línia a: <http://www20.gencat.cat/docs/icaen/08_Institut/Documents/pecat0615_rev2009.pdf> [Consulta: 31 juliol 2014].

Pla de l'energia i canvi climàtic de Catalunya 2012-2020. Barcelona: Institut Català d'Energia de la Generalitat de Catalunya, 2012.

Pla de política industrial 2010-2020: Tot avançant en la transformació del model industrial de

- Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Innovació, Universitats i Empresa, 2010.
- Pla per a l'estalvi i l'eficiència energètica*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Acord de Govern, 20 març 2007.
- SABATÉ, Xavier. *Confluint en la cura de l'aigua: Reflexions sobre l'encaix entre la custòdia del territori i la directiva marc de l'aigua a Catalunya*. Barcelona: Agència Catalana de l'Aigua de la Generalitat de Catalunya, 2008.
- Ús de l'energia a Catalunya: Anàlisi del metabolisme energètic de l'economia catalana*. Barcelona: Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de la Generalitat de Catalunya, 2008. (Informes del CADS; 8)

VII. Ètica i ciència

1. INTRODUCCIÓ

Vivim en l'era de la ciència i la tecnologia. Tal com es posa de manifest en d'altres capítols d'aquest mateix document, les transformacions socials i les decisions ètiques davant de les quals ens situen els canvis científicotecnològics són molt importants i afecten la major part dels àmbits de la vida. Convé, tanmateix, dedicar un espai específic al tema, tant per a aclarir alguns termes com per a comentar aspectes encara no prou tractats.

S'han donat tres moments que han motivat una atenció especial a la relació entre ciència i ètica. El primer d'ells és el relacionat amb la fabricació i l'ús de la bomba atòmica en la Segona Guerra Mundial i la proliferació d'armament nuclear els anys posteriors. El segon coincideix amb l'emergència de la consciència ecològica associada a la crisi energètica i la contaminació a les dècades del anys seixanta i setanta del segle passat. El tercer moment va lligat als espectaculars avenços en enginyeria genètica i als horitzons oberts per la biotecnologia a partir de la dècada dels anys noranta.

D'ençà, doncs, de la Segona Guerra Mundial, i al voltant d'aquestes tres circumstàncies, han proliferat publicacions, declaracions internacionals, associacions... que tracten de la responsabilitat dels científics i dels enginyers, d'ètica ecològica, de bioètica, etc. Només a títol d'exemple, anotem a continuació algunes d'aquestes fites: *Manifest Russell-Einstein* (1955), subscrit per diversos premis Nobel, i punt de partida d'altres moviments per la pau i el desarmament nuclear; *Declaració de Monte Carmelo sobre Tecnologia i Responsabilitat Moral* (UNESCO, 1974); Dia Mundial de la Ciència per a la Pau i el Desenvolupament (UNESCO). Les diverses propostes de jurament hipocràtic per a científics es poden trobar recollides en el document *Ciència per a la pau i el desenvolupament: el cas del jurament hipocràtic per a científics* (UNESCO, 2010); de totes elles, paga la pena destacar la

formulada per la Xarxa Internacional d'Enginyers i Científics per a la Responsabilitat Global (INES, 1995).

En conjunt, aquest és un esforç de síntesi a partir de moltes d'aquestes fonts, de la lectura d'obres de pensadors del nostre temps, i de les aportacions dels col·laboradors experts del nostre país. Com es podrà comprovar, hi ha apartats que tenen una finalitat esclaridora i, d'altres, més aviat propositiva.

2. SOBRE LA CIÈNCIA I LA TECNOLOGIA COM A SISTEMA

Convé no pensar separadament la ciència de la tecnologia ja que, sovint, els intents de traçar una línia de demarcació entre ambdues resulten una mica forçats. La ciència ha sofert una transformació molt profunda en l'organització i finançament de la recerca, en la política científica, en la definició dels seus objectius, etc., i tota aquesta transformació té molt a veure amb la seva interrelació amb la tècnica. Així, per exemple, pel que fa a la política científica, l'omnipresent R+D+I (recerca, desenvolupament i innovació) no és una mera etiqueta, i no és gens casual que s'imposi en totes les universitats i centres de recerca. La relació entre ciència i tècnica ja no s'estableix en un sol sentit. Si bé es pot afirmar que la recerca científica és el motor del desenvolupament tecnològic, s'ha d'afegir tot seguit que, moltes vegades, el mateix desenvolupament tecnològic és condició del progrés de la investigació científica. Casos emblemàtics d'aquest condicionament els tenim en l'exploració de l'espai, en la recerca sobre les partícules elementals, i en la investigació sobre el genoma. En general, la investigació científica actual requereix importants plataformes i innovacions tècniques; ja no sol ser cosa de savis que treballen sols, sinó més aviat de grans equips humans de desenes o centenars d'investigadors i d'aparells increïblement costosos.

La ciència i la tecnologia formen avui un *sistema*; és a dir, un conjunt molt complex d'interrelacions. Es podria utilitzar l'expressió *sistema tecnocientífic*. La realitat sistèmica adquireix una força i té unes implicacions que van molt més enllà de les coses considerades aïlladament. Pensar això demana sortir dels esquemes més tradicionals, amb els quals es veia la ciència com un conjunt de disciplines teòriques, i la tècnica com una sèrie de disciplines aplicades, d'instruments i d'aparells. El *sistema de la tecnociència* és una altra cosa: comporta una manera de veure el món, un llenguatge, i fins i tot una tendència a l'autonomia, és a dir, a anar pel seu compte, tal com massa vegades sembla que passa amb el sistema econòmic. De fet, *hi ha una estretíssima relació bidireccional entre el sistema tecnocientífic i el sistema econòmic*. Són de pes els interrogants que aquesta interdependència planteja i, en tot cas, és clar que ja no es pot parlar ingènuament de la hipotètica neutralitat de la ciència i de la tecnologia, com si fossin simples instruments que tenim encara a les nostres mans. Més aviat ens adonem que som nosaltres els qui estem

inserir en el seu sistema i, per tant, a les seves, de mans. Dit d'una altra manera: avui, més que un mitjà, la tecnologia és un medi, un món que ens circumda. Per això, modificar-la o incidir en les seves tendències pròpies i en els interessos que hi ha darrere no és gens fàcil. Segur que demana de la màxima consciència i implicació de la ciutadania, de tal manera que, a partir d'aquí, es pugui donar una reorientació de la dinàmica científica tant en el sector privat com en el públic.

Així doncs, per a entendre la situació en què ens trobem, ens hem de referir, sobretot, al *sistema de la tecnociència*, sense que això impedeixi parlar, de manera puntual i separatament, de la ciència i de la tecnologia.

3. UN PODER INÈDIT

Si bé en d'altres moments de la història l'experiència humana era sobretot la de la nostra petitesa i de la nostra fragilitat davant de les immenses forces de la naturalesa, avui les coses han canviat de manera prou radical. El progrés científicotècnic ha portat a un poder de tal magnitud que es pot parlar d'un canvi vertaderament qualitatiu. La ja esmentada circumstància de la bomba atòmica esdevingué un símbol emblemàtic i alhora inquietant que posava de manifest la possibilitat que érem nosaltres mateixos els que podíem acabar amb la humanitat.

Gràcies a l'aplicació del coneixement científic i tecnològic en el disseny de nou armament, el coeficient de letalitat ha crescut de manera exponencial al llarg del darrer segle. Allà on amb una arma de final del segle XVIII es podien matar desenes de persones, ara, amb l'armament més sofisticat, se'n poden matar centenars de milions. I en tot això la recerca tecnocientífica hi continua tenint un paper importantíssim. Avui, per exemple, s'estan investigant possibles aplicacions militars de disciplines punteres com la neurociència (amb el desenvolupament, per exemple, d'armes neurodisruptores que podrien provocar estralls al cervell dels soldats enemics), i la introducció de la robòtica com a potent instrument bèl·lic.

Sortosament, el poder inèdit no és només ni prioritàriament de destrucció. Ho és de construcció. La recent revolució de les tecnologies de la informació i les comunicacions és un símbol de la confecció d'un món virtual interconnectat que afecta la majoria dels aspectes de les nostres vides. *Internet*, la *globalització tecnològica*, la *societat digital*... són algunes de les denominacions que donen compte d'aquesta enorme revolució en què tots nosaltres ens trobem plenament submergits.

També recentment, la biotecnologia es manifesta com l'índex inequívoc que el nostre poder no consisteix només en la possibilitat de canviar el nostre entorn de manera extraordinària, sinó que es dirigeix també cap a la transformació de nosaltres mateixos com a espècie. El poder de la biotecnologia anuncia la possibilitat de fer-nos els nous artífexs de nosaltres mateixos. D'ençà dels seus orígens, l'home

ha modificat el seu entorn amb els instruments de què ha disposat; des dels sílexs que li servien com a punta de llança i com a eina per a tallar, fins a les naus espacials al servei de la nostra avidesa per veure mons encara no coneguts, o els multifuncionals i polifacètics ordinadors personals, la tècnica ha anat modificant el nostre medi. Hem canviat els habitatges, i les ciutats, i les maneres de viatjar i de comunicar-nos, i la producció d'aliments... Hem anat mestrejant les forces de la naturalesa o, si més no, amb les parets i els sostres, amb els fàrmacs, o amb la producció d'energia, hem après a resistir, fins i tot amb comoditat, les inclemències d'alguns d'aquests elements. Sí, és cert que, en tot aquest camí, també nosaltres mateixos ens hem anat canviant. Però sovint aquestes modificacions eren lentes, a vegades indirectes, i també molt freqüentment, modestes. Ara, en canvi, és una altra cosa la que ja comença a besllumar. No és encara exactament un present, però ho veiem com un futur gairebé immediat sobre el que ja des d'ara és urgent reflexionar. En efecte, sembla obrir-se la possibilitat de modificar-nos nosaltres mateixos, de convertir-nos en artífexs dels futurs humans o d'allò que ens hagi de succeir en el camí de l'«evolució». La *biotecnologia* és l'expressió màxima d'aquesta nova possibilitat; és la paraula plena de possibilitats i de riscos, d'esperances i d'angoixes... que ens converteix en autocreadors, és a dir, en una mena de déus.

El poder inèdit de la tecnociència ho és, doncs, de *destrucció*, de *construcció* de mons artificials, i de *modificació* de l'ésser humà mateix.

4. HUMILITAT I RESPONSABILITAT DEGUDA AL PODER

Precisament de la consciència d'aquest poder tan magne n'ha d'emergir, en nosaltres, una nova *humilitat* i una nova *responsabilitat*. Per què una nova humilitat? Doncs, bàsicament, perquè *podem* més del que *sabem*; tenim més poder que no pas coneixement de les conseqüències i de les implicacions que l'exercici d'aquest poder comportarà. Dit d'una altra manera: la nova responsabilitat hauria de ser tan gran com gran és el poder. I tots sabem que no és així. El nostre poder tecnològic està molt per damunt de la nostra responsabilitat moral. El progrés moral —si és que n'hi ha— està a moltíssima distància del progrés científicotècnic. Es prenen decisions, avui, sense entendre gaire bé què fem i sense valorar prou les conseqüències que aquestes decisions poden tenir per a les generacions futures. Els nostres interessos socials i polítics són a curt termini. De vegades hi ha qui replica aquesta crítica dient que el futur ningú no el pot preveure. I tot i que això és cert —el futur ningú no el coneix— hauríem de tenir la prudència i la cautela mínimes per a no hipotecar-lo amb una manera d'actuar de la qual puguem sospitar conseqüències nefastes. No es tracta de ser pessimistes, es tracta de ser *responsables*: el pitjor no és segur, però, en tant que és possible, cal mirar d'evitar-lo. Som responsables de procurar que les generacions futures tinguin, com a mínim, unes condi-

cions de vida similars a les nostres. I, sobretot, som responsables de fer que no es deixi de plantejar la qüestió de la responsabilitat. Som responsables de vetllar perquè hi continuï havent la preocupació per la responsabilitat. En aquest sentit, l'ètica de la responsabilitat es revela com una ètica de la vigilància i, de vegades, d'una certa contenció, més que no pas com una ètica del perfeccionament indefinit.

Avui, la contenció i la vigilància poden tenir a veure, per exemple, amb la ponderació de la justa despesa en el desenvolupament punter de la tecnociència. Hi haurà casos en els quals caldrà valorar acuradament si hem d'optar per ser pioners en determinats camps de recerca, en què el cost dels equipaments necessaris és molt elevat, o si hem d'invertir els recursos en camps que requereixen de menys inversions i en què ja som pioners o en podem arribar a ser. Això segon és més compatible amb l'aplicació de recursos a serveis socials bàsics.

Naturalment, la contenció reflexiva i crítica escau especialment, com ja hem dit, en els àmbits que ens afecten de ple i que podríem anomenar «bio». Segur que és bo que gràcies a l'enginyeria genètica puguem evitar malalties i greus deficiències. Però és preocupant, en canvi, que s'obri el camp de les pràctiques d'elecció de característiques que res tenen a veure amb això (selecció de sexe, de color dels ulls, de trets afectius, de trets de la intel·ligència, etcètera).

I encara un altre camp veí de l'anterior en què, ja ara, convé moltíssim posar atenció i vigilància és el de la fabricació i obtenció de teixits i d'òrgans, per a evitar que els interessos i les possibilitats econòmiques passin per damunt dels interessos comuns. Per dir-ho directament: no resulta acceptable que dels avenços de la tecnociència (que és patrimoni de la humanitat) només se'n puguin beneficiar els rics.

Hi ha tres qüestions que ens permeten acabar de definir bé el tema de la responsabilitat: responsabilitat de qui?, respecte a què? i, davant de qui? Molt breument: *De qui?* En determinades coses, precisament pel paper que tenen, hi ha una responsabilitat específica dels científics i dels tècnics, de la mateixa manera que també hi ha una responsabilitat específica dels polítics. Tanmateix, aquesta responsabilitat específica està lligada a la responsabilitat dels ciutadans com a tals (d'aquí la necessitat de la comunicació pública de la ciència i de la presa democràtica de decisions, de què parlem en un altre apartat). *Respecte a què?* Aquesta és la pregunta més difícil. Es poden dir coses com «responsabilitat en relació amb la destrucció de l'equilibri mediambiental que permet la vida en aquest planeta», però, probablement, la responsabilitat essencialment ho sigui respecte a la possibilitat d'una vida plenament humana. Finalment, responsabilitat *davant de qui?* Davant d'un mateix (de la pròpia consciència), i davant dels altres éssers humans (dels presents, dels que ens han precedit, i dels que vindran: les generacions futures).

5. HUMILITAT I SERIOSITAT DEGUDA ALS LÍMITS DEL CONEIXEMENT CIENTÍFIC

Si la humilitat que hom deu al poder és absolutament necessària, avui també en cal urgentment una altra, que té relació amb la consciència dels límits. Tot i els avenços espectaculars de la ciència i del poder tecnocientífic, hi ha uns límits essencials que són definidors de la ciència mateixa, i ignorar-los genera una gran desorientació social. Hi ha dos tipus de límits: els límits en el sentit d'allò que encara no sabem i els límits en el sentit d'allò que no és apropiat que la ciència tracti.

a) *Allò que encara no es coneix.* El coneixement científic avança, de manera que avui sabem coses que abans no se sabien. Amb el temps, segur que anirem sabent encara més sobre, per exemple, el nostre univers, l'estructura de la matèria, el funcionament del cos humà, o sobre determinades malalties que ara mateix no sabem encara prou bé com tractar, etcètera.

b) *Els límits relacionats amb la naturalesa mateixa del coneixement científic i el seu mètode.* La ciència es desplega sobre una de les dimensions de la realitat. Això vol dir que hi ha temes que, tot i ser per a nosaltres de molt d'interès, no són susceptibles de ser abordats científicament; temes, per exemple, relatius al sentit o el «sense sentit» de la vida, a l'existència de Déu, al més pregó de les relacions humanes (l'amor, el sacrifici...), etc. Quan, en nom de la ciència, es despleguen discursos sobre aquests temes, més aviat es fomenta la confusió. El reduccionisme és un dels grans mals de la societat actual. La ciència pot mostrar la complexitat de la vida, però mai del tot la seva absoluta pregonesa.

La consciència d'aquests límits porta a la tenacitat (en la recerca d'allò que encara no sabem); al reconeixement del que, tot i que ens agradaria conèixer, no podrà ser, i a l'honestetat a l'hora de no pretendre tractar científicament allò que no és susceptible de ser-ho.

6. EDUCACIÓ, COMUNICACIÓ SOCIAL I DIÀLEG PÚBLIC DE LA CIÈNCIA I LA TECNOLOGIA

La promoció d'una actitud responsable i respectuosa ha de començar ben d'hora, si és possible a l'escola. Després, els plans d'estudis d'especialitats científiques i tècniques podrien incloure alguna assignatura d'ètica o de reflexió crítica sobre la ciència; d'aquesta manera els futurs graduats podrien tenir, més enllà del camp de la seva especialització, una mirada més de conjunt, i mantindrien una actitud més reflexiva i vigilant envers les implicacions i els problemes ètics i socials relacionats amb la ciència i la tecnologia.

Tanmateix, si es vol que la ciència sigui tema de discussió social, cal també facilitar una formació científica bàsica per a tots els estudiants d'altres àmbits diferents dels científics, tant pel diàleg social esmentat, com pel fet de saber delimitar

bé la naturalesa d'aquells problemes que sí que poden ser resolts per la ciència. També en aquesta direcció, i ja pensant en el conjunt de la població i no només en els estudiants, són importants els programes de formació científica per a periodistes i divulgadors, i l'existència d'espais de qualitat en els mitjans de comunicació destinats a aquesta àrea.

Però, perquè tot això tingui un sentit, és necessari vincular els estudis a les necessitats socials. No pot ser que els problemes de la societat vagin per una banda i que la recerca científica vagi per una altra, i per això és important que els que s'estan formant en qualsevol àmbit tinguin, des de la seva etapa de formació, una visió dels problemes amb què es troba la societat en la qual viuen i en la qual hauran de desenvolupar la seva tasca com a professionals. De vegades, afortunadament, són els mateixos científics qui desenvolupen tasques de comunicació i de divulgació. En aquesta faceta cal el mateix rigor i la mateixa exigència que la que es dona en la recerca científica. La informació ha de ser de qualitat i, per tant, aliena als grans titulars i a la retòrica consumista.

Tot això assentaria les bases per a un diàleg social que determinés i prioritzés les necessitats i les finalitats al servei de les quals s'ha de posar la recerca científica amb finançament públic. Naturalment que continuaria essent necessari l'assessorament dels especialistes. Els assessors científics tenen la gran responsabilitat d'oferir dictàmens científics independents i transparents, que proporcionin a la societat tota aquella informació rellevant, necessària per a dialogar sobre les conseqüències, els costos i beneficis i les implicacions ètiques de les accions que s'estiguin debatent. Però l'assessorament no és encara la decisió, que ha de ser presa en aquesta discussió social a través dels mecanismes de representació que hom vegi més adients. A més, no es pot ignorar que, malauradament, també en el camp de la ciència es barregen qüestions de jerarquia i poder acadèmics i polítics, i això dona lloc a una mena de «meritocràcia científica» que ben poc té a veure amb el vertader esperit de la ciència.

Així doncs, el debat ha de ser de tots, i encara que hi que tenen un paper especial, no solament dels científics o de les persones vinculades més professionalment al camp de la ciència. Atesa l'enorme repercussió social de la ciència i la tecnologia, som tots els ciutadans els qui hi estem implicats i en som responsables. Diàleg social, i no només tutela d'experts. Si bé hi ha uns coneixements especialitzats que no tots podem, òbviament, tenir, el que sí hem de ser capaços de valorar són les implicacions socials de la ciència i la tecnologia. El debat està centrat en això. I aquí hi ha molta feina a fer, no tan sols en la formació, ja esmentada, sinó en l'actitud amb què s'ha d'anar a un debat social de debò. Massa vegades, en comitès de bioètica, o en consells consultius, o en d'altres organismes en els quals s'han de prendre determinacions de caràcter ètic, s'hi va amb la idea que del que es tracta és de defensar opinions o punts de vista i d'arribar a consensos. I, certament, això no està pas fora de lloc, però el

diàleg pot ser i ha de ser quelcom molt més ric encara. Pot ser la manera d'assolir una mirada més penetrant sobre el tema que el motiva, una clarividència més gran sobre les coses. Tant o més important és que el diàleg sigui camí cap als acords i als consensos com que ho sigui cap a l'aclariment de les coses.

7. VALORS INTRÍNSECS DE LA CIÈNCIA I DE L'ACTIVITAT CIENTÍFICA

És evident que, *de facto*, l'activitat científica es troba avui molt condicionada pels interessos econòmics, per la lògica de la competitivitat, i per estar inserida en el si del sistema tecnocientífic. De fet, bona part dels problemes detectats tenen relació amb la força d'aquest sistema, de manera que —com ja s'ha dit— l'ètica de la responsabilitat es troba en la conveniència de posar resistències i establir restriccions. Tanmateix, en el tema que ens ocupa, això només reflecteix una part de la posició ètica. En efecte, hi ha quelcom igualment important i necessari, relacionat justament amb els *valors* inherents i essencials de la *pràctica científica* (si més no pensada idealment); valors essencials de l'activitat científica amb una potencialitat social enorme, motiu pel qual moltes vegades s'ha vinculat la ciència a societats utòpiques altament desitjables. Es tracta de valors inherents a la ciència que sempre hi són, tot i que sovint les pressions econòmiques i els interessos particulars els puguin marginar o tapar. Quins són aquests valors?:

a) *Llibertat*. La pràctica científica es fa des de la llibertat (i, en essència, està renyida amb situacions de domini o de coacció).

b) *Cooperació*. Acció concertada a la recerca del mateix objectiu. Això vol dir: capacitat de coordinar-se, d'escoltar, de dialogar... Aquesta cooperació adquireix la forma de *comunitat de recerca*, i la comunitat de recerca és ja un bon model social.

c) *Simetria i igualtat*. Les diferències de cultura, de religió, d'ideologia, etc., queden enrere. Allò que està en primer pla és el reconeixement de cadascú com a interlocutor vàlid.

d) *Veracitat*. A la intenció de conèixer s'hi vincula la de comunicar els resultats als altres, sense engany. El discurs científic i la comunicació científica contrasten, en aquest sentit, amb la retòrica política i amb les estratègies de la seducció consumista. (Precisament, per a preservar el sentit propi de la publicació científica cal denunciar la tendència creixent a publicar cercant només el pes curricular i sense aportar res de valuós o de nou.)

e) *Raonabilitat*. Allò que val no és la força, ni la retòrica, ni la tradició... sinó les raons, els arguments, la consistència del que es diu i haver seguit les exigències del mètode científic.

f) *Poder i emancipació*. El coneixement científic i la tecnologia comporten un increment del nostre poder, és a dir, de la nostra capacitat de fer. Ens permeten ser

més autors i protagonistes de la nostra pròpia aventura com a humanitat. Un pas decisiu en l'adquisició de poder s'anomena *emancipació*. La ciència i la tècnica són la modificació d'allò donat en favor de la llibertat: la ciència en la idea de la majoria d'edat dels ciutadans i l'emancipació dels discursos ideològics; la tècnica com a sortida de la migradesa-escassetat de la situació (l'eliminació de la pobresa és condició de possibilitat de la participació política; cal una mínima emancipació dels imperatius lligats a la necessitat biològica per a poder ser persones lliures).

g) *Benefici social*. Després de l'emancipació, la pràctica científica, també en essència, continua estant orientada cap al benefici social. S'espera que els fruits de la recerca reverteixin en el conjunt de la societat.

Així, no és que s'hagi de posar la ciència al servei de la pau i del bé de la humanitat, sinó que s'ha d'aconseguir *que la ciència sigui autènticament ciència*, i l'activitat científica, amb tots els valors que li són intrínsecs —llibertat, cooperació, igualtat, veracitat, raonabilitat, emancipació— contribueixi a formar una societat més justa, més humana i més plena.

DOCUMENTACIÓ

COMEST. *Informe del grupo de expertos sobre el principio precautorio: De la Comisión Mundial de Ética del Conocimiento Científico y la Teconología* (COMEST). París: UNESCO, 2005.

RUSSELL, Bertrand. *Russell-Einstein manifesto*. Londres: Pugwash Conferences on Science and World Affairs, 1955.

UNESCO. *Declaration on science and the use of scientific knowledge*. Budapest: UNESCO, 1999.

— *Ethics of science and technology: Explorations of the frontiers of science and ethics*. París: UNESCO, 2005.

Ultra les obres damunt referenciades, han estat tingudes en compte especialment les conferències Pugwash, promogudes, entre altres personalitats, per Joseph Rotblat.

VIII. Ètica i espai públic de comunicació

Els darrers anys, l'espai públic de comunicació i d'informació està passant per una transformació molt profunda, deguda, entre d'altres factors, a la revolució tecnològica, al canvi d'hàbits socials i a una notable reorganització empresarial. Si bé la naturalesa d'aquest espai demana per si mateixa una constant reflexió ètica, el procés de canvi la fa encara molt més necessària.

Al·ludint a la llibertat d'expressió, d'una banda, i a poder disposar d'informació veraç, de l'altra, sembla que tindriem ja dit el més fonamental per a una societat democràtica. Tanmateix, atès que els problemes relatius a la funció informativa i comunicativa no són senzills, convé prestar atenció d'una manera una mica més sistemàtica als conceptes bàsics. Aviat es pot comprovar que de la seva comprensió n'ergeix la idea de com han de ser les coses.

1. DEMOCRÀCIA, PARTICIPACIÓ, INFORMACIÓ

La democràcia és un sistema polític que demana essencialment dues coses: la participació dels ciutadans i la divisió i limitació del poder de les institucions. Tant per a la participació com per a la limitació, la informació és del tot necessària i, per tant, una de les condicions de possibilitat de la democràcia.

La participació ciutadana és als antípodes de l'apatia política i de la despolitització o privatització d'allò públic. Significa, en canvi, aspirar a la igualtat política en la presa de decisions i, sobretot, a una societat d'individus autònoms i solidaris. Autònoms: capaços de pensar per ells mateixos i d'arribar a judicis reflexius sobre les coses. I solidaris: persones conscients que la vida humana col·lectiva no es pot reduir a un mer joc d'interessos particulars i que s'ha de vetllar pels interessos comuns i compartir els problemes dels altres.

De fet, la noció moderna d'autonomia ja incorpora la dimensió social. Significa que un individu és capaç de donar-se lleis a si mateix i de reconèixer-les com a vàlides només si creu que també els altres les poden reconèixer com a tals.

I així tenim el cercle —no viciós, sinó virtuós, en aquest cas. La democràcia demana participació: individus autònoms capaços de pensar per ells mateixos i d'implicar-se en la conducció de la vida col·lectiva. Però, alhora, la democràcia és justament l'organització política que més promou el caràcter autolegisllador dels individus i el seu sentit de la justícia, és a dir, la cerca, a part dels interessos particulars i grupals, d'interessos que puguin ser compartits per tots.

Ara bé, adquirir autonomia pressuposa desenvolupar les pròpies capacitats intel·lectuals, enfortir la voluntat de ser-hi, de comptar, i disposar de coneixements i d'informació, tant per a la pròpia maduresa de les facultats com, alhora, per a poder tenir una opinió reflexiva sobre la situació.

2. QUÈ ÉS INFORMACIÓ?

Justament perquè la informació té relació tant amb la maduració de les facultats com amb la possibilitat d'un judici adequat sobre la situació, tenim una mena de doble sentit de *informació*. Primer: literalment, *informació* és allò que infon forma, que dóna forma (es forma la nostra capacitat intel·lectual); i, segon, *informació* és allò que ens permet saber com estan les coses o què ha passat. Això és: quan parlem d'informació podem accentuar el procés que porta a donar forma al subjecte, o podem accentuar que amb ella es dóna compte de la situació del món, i d'aquí que es parli de l'«objectivitat» de la informació.

Naturalment, un cop separades així les coses, després s'han d'unir. Quan afirmem que la informació és necessària per a la democràcia, ho fem en el doble sentit: calen individus (*in*)formats i cal disposar de bona informació sobre cadascuna de les situacions.

Simplificant, hom pot dir que en la societat contemporània la funció formativa es deixa una mica més en mans del sistema educatiu, i la funció informativa més en mans dels *mitjans d'informació*. El periodista és la figura del professional compromès amb aquesta segona tasca. Tanmateix, la situació és avui —tal com comentarem més avall— molt més complicada, perquè avui la funció informativa ja no recau només en el periodisme professional. Les noves tecnologies de la informació i la comunicació han generat un escenari més complex en què nous actors adquireixen una forta funció en aquest aspecte: institucions, empreses i ciutadans.

3. OPINIÓ PÚBLICA

En general, l'*opinió* s'ha entès com a quelcom no gaire rigorós, i d'un altre nivell que els coneixements i els sabers més fonamentats i argumentats. Per això es diu: «això és una mera opinió». L'*opinió* se sol atribuir a allò que la gent pensa de les

coses («tothom té la seva opinió»). Per això, les opinions són molt variades i relatives. Però també se la caracteritza per la permissió: «que cadascú pensi el que vulgui».

Doncs bé: la idea d'*opinió pública* sorgeix com un correctiu de tot això amb la intenció de donar més pes i relleu a l'opinió. Es considera que si les opinions s'expressen públicament adquiriran de ben segur més gruix. La comunicació pública de les opinions significa la seva exposició davant dels altres, la seva manifestació a l'espai públic, la qual cosa requereix passar del «perquè sí» o de la mera preferència personal i particular a l'argumentació i a la justificació del que es diu. En aquest sentit literal, la *publicitat* —l'acte de fer públic— és un requeriment perquè les opinions expressades siguin més madures i consistents. De fet, la publicitat de l'opinió acaba equivalent a l'exercici del pensament. Si es vol expressar i defensar públicament una opinió, s'ha de pensar. I a l'inrevés: pensar vol dir poder expressar públicament una opinió. Per això, en el fons, la llibertat de pensament coincideix amb la llibertat de l'opinió expressada públicament. Pensem a través del que podem dir als altres.

Plantejades així les coses, ja es veu de seguida per què l'opinió pública és, precisament, l'àmbit privilegiat de la política democràtica.

La publicitat de l'opinió, si bé, d'una banda, requereix l'argumentació i l'esforç per a persuadir, de l'altra, fa més difícil vehicular interessos massa particulars, poc respectuosos amb els altres o mesquins. En canvi, seran promoguts aquells interessos que puguin rebre més suport social i que, d'alguna manera, siguin més universalitzables, és a dir, assumibles per tothom com a interessos propis.

D'aquesta manera, l'espai públic es pot concebre com un espai d'argumentació, de deliberació conjunta i de persuasió.

4. DELIMITACIÓ DE L'ESPAI PÚBLIC

Podríem definir l'ordre democràtic dient que consisteix en l'espai públic de discussió com a *procediment*, i en la cerca del bé comú com a *finalitat*. Això significa que el que ha d'entrar en l'espai públic no pot ser contrari ni al procediment (en forma d'irracionalitat, de dogmatisme, d'imposició...) ni a la finalitat (en forma d'interessos particulars contraris al bé comú). Amb això es respondria la pregunta: què pot entrar i què no a l'espai públic? Efectivament, no totes les opinions hi poden entrar; no totes les opinions són «legítimes».

Una altra qüestió és la relativa a com obrir i facilitar l'espai de participació. Aquesta s'ha de pensar no només en abstracte sinó materialment. Òbviament, la Xarxa, de la qual després parlarem, és una materialització enorme. També paga la pena tenir en compte, amb un to menor, però no per això gens banal, la conversa de tots els dies. O també la idea d'auditori que, a diferència de la idea d'assemblea,

no exigeix la presència física, i nogensmenys implica participació i fa més factible la governabilitat.

Ja hem avançat per on es comencen a complicar les coses i com apareixen els problemes ètics i polítics. Però ara ho mirarem d'indicar de manera més ordenada.

5. CREIXENT COMPLEXITAT DE L'ESPAI PÚBLIC

Resulta que, avui, la generació i la transmissió d'informació pública té lloc en un marc prou complex, on hi intervenen canals especialitzats i grups mediàtics, però també nous actors, de manera més o menys directa, a través de la plataforma digital. Analitzar això i ponderar la importància de cada element no és gens fàcil; primer, per la novetat del nou context tecnològic i, segon, per les polièdriques relacions que s'hi estableixen.

El desenvolupament d'Internet i de les xarxes de comunicació mòbil ha donat lloc a una radical transformació de l'espai de la comunicació: els ciutadans, a títol individual o col·lectiu, generen i transmeten informació; utilitzen Internet i els mòbils per a informar-se, debatre, organitzar-se i mobilitzar-se per a manifestacions, iniciatives legislatives populars, denúncies, etc. Hom pot dir que hi ha una mena de periodisme ciutadà. La gent puja informació a la Xarxa i, de vegades, es difon massivament i àdhuc mitjans de comunicació habituals se'n fan ressò. Internet s'ha constituït, doncs, com un espai de dinamisme ciutadà diferent dels espais ja institucionalitzats, independent de les corporacions i dels governs. Tot i que aquest pluralisme informatiu és, òbviament, positiu, la informació i la comunicació entre els ciutadans també pot generar problemes ètics perquè sovint no és veraç, es fa des de l'anonimat, i manca educació i responsabilitat a l'hora de decidir què és oportú fer públic.

Un altre dels factors que fan augmentar la complexitat del nou marc de comunicació és que la Xarxa possibilita que les institucions (governos, partits, organismes públics...) es posin directament en relació amb els ciutadans, al marge dels vehicles tradicionals dels mitjans d'informació. En aquest sentit, han estat decisives les innovacions en les TIC, que han permès l'*obertura de les dades públiques*, és a dir, que els ciutadans puguin accedir fàcilment a dades actualitzades, disposar-ne i creuar-les amb d'altres dades (sempre assenyalant-ne la font, això sí). El cas és que les administracions públiques, per la seva pròpia activitat, generen dades que pertanyen a la ciutadania i que han de retornar-hi. Es tracta de dades que ja es produeixen i existeixen: només cal obrir-les. Tenir accés a les dades de l'Administració garanteix la transparència, l'eficiència i la igualtat d'oportunitats a l'hora de generar beneficis econòmics, socials i culturals. Alhora, l'obertura de les dades també permet fer front a la *corrupció*, que fins i tot en les societats democràtiques és un dels problemes més persistents. La transparència facilita que els ciutadans sàpiguen

què fan els governants i les institucions, que tinguin una informació veraç de la gestió pública que els permeti analitzar, comparar i valorar la seva activitat. Naturalment, sovint els periodistes especialitzats en cada camp tenen més capacitat per a assimilar aquesta informació, i la poden també sintetitzar i oferir al públic amb els comentaris que hom cregui oportú.

Tenim, doncs, una xarxa de comunicació pública complexa, formada per institucions, empreses de mitjans, ciutadans i agrupacions socials, amb relacions creuades, dinàmiques i a diferents nivells.

Arran d'aquests canvis, idees que abans ens permetien analitzar l'espai de comunicació se'ns mostren avui insuficients. Teníem i tenim, per exemple, la idea de «quart poder» amb què es volia donar compte que els grans grups mediàtics no són només mitjans de la informació, sinó que esdevenen centres de poder, conformadors de l'opinió pública i, sovint, al servei o influïts per interessos econòmics i poders polítics. Amb la descripció que es feia a partir d'aquesta idea, el joc de poder semblava desplaçar-se a un tauler on hi ha partits, centres financers i grups mediàtics, la qual cosa deixava els ciutadans en segon terme i amb un paper poc rellevant. Probablement, la idea de quart poder no és obsoleta, però de ben segur que el diagnòstic actual ja no pot ser l'anterior.

6. PROBLEMES QUE AFECTEN L'ESPai PÚBLIC

6.1. *L'excés consumista o el consum de la informació*

Que la societat de masses actual és especialment consumista es posa de manifest en el fet que coses i àmbits que abans no formaven part de l'esfera del consum, ara sí i de ple. És el cas, per exemple, de la cultura i també de la informació. *Consum* és allò lligat a activitats necessàries per al manteniment de la vida: menjar, dormir... L'aliment —literalment— es consumeix en la ingesta. La qual cosa vol dir que el que es consumeix (els productes de consum) sol tenir poca durabilitat. Es tracta d'activitats cícliques: al cap d'una estona de menjar es tornarà a tenir gana. Doncs bé, avui consumim informació. Que la informació hagi esdevingut un producte de consum vol dir: que es va consumint contínuament; que, per tant, se n'ha d'anar subministrant també contínuament; que aviat caduca; que sedimenta i forma ben poc o gens, i que es veu i se sent com una necessitat. A aquesta lògica s'hi ha d'afegir la del mercat: hi ha empreses subministradores d'informació que procuren disposar d'un producte cridaner, espectacular, atractiu i que vagi directament a la part més sensible i emocional del consumidor. I el cercle està servit: a l'audiència consumista responen productes «informatius» de consum (debats inclosos), i les empreses dissenyen productes que promouen la mentalitat consumista.

Corol·lari d'això anterior és que la societat actual (i els mitjans que la reflecteixen) no tan sols es caracteritza per la rapidesa, sinó també per una tendència al simplisme i la superficialitat. Ara bé: la banalització social no obsta perquè la societat sigui complexa i, com sempre, difícil d'ordenar i de governar.

6.2. *L'opinió pública com a objecte*

L'opinió pública, en lloc de considerar-se subjecte (espai públic de discussió), és tractada sovint com a objecte. Per això les preguntes clau són: *com* es pot influir en l'opinió pública (estratègies dels partits), *com* es pot sondejar l'opinió pública... L'opinió pública es concep com a material que ha de ser manipulat perquè tingui una forma determinada (és a dir, perquè la gent pensi i faci unes coses determinades).

Domina la demoscòpia: l'atenció als índexs d'audiència en el camp audiovisual és l'equivalent a la de les enquestes en el món de la política. Se sondeja la situació dels consumidors, o bé per fabricar un producte a mida, o bé per influir-hi i fer-la a mida del producte.

De l'opinió pública com a espai a l'opinió pública com a objecte hi ha una degradació que és ja una mena d'inversió. La democràcia en la societat massificada actual viu en aquesta contradicció, i els mitjans de comunicació es troben just al bell mig del problema.

6.3. *El conflicte entre la lògica periodística i la lògica empresarial*

Mentre el periodista pot voler contribuir a l'enfortiment de l'espai públic (mirant de saber què passa i oferint aquesta informació als ciutadans), la lògica empresarial ha de tenir en compte els beneficis i ha de prioritzar les estratègies per a tenir més «clients» (vendre més exemplars, tenir més quota d'audiència, etc.). És obvi que es tracta de dos registres totalment diferents, encara que no necessàriament contraposats o incompatibles. La política empresarial pot anar a la recerca del benefici menystenint l'essència del periodisme, o pot cercar benefici mirant de servir aquesta essència. Que les empreses dedicades a la informació exerceixin la seva responsabilitat corporativa implica això segon i demana, per començar, assumir uns estàndards de qualitat informativa.

6.4. *Inflació de la idea de drets individuals*

Paradoxalment, la lògica del consum coexisteix amb un individualisme prim que no deixa d'insistir en el tema dels drets. Una cosa és, efectivament, l'enorme guany polític que va suposar, enfront de les societats classistes, el reconeixement que tots els individus tenen els mateixos drets, i una altra de ben diferent és això que suc-

ceeix avui en dia, que tothom reivindica els seus drets individuals (de vegades ben forassenyats) i tan poca consciència es té dels deures cívics. Les conseqüències d'això són evidents: l'espai públic es pren com el lloc on es va a exercir i defensar part d'aquests drets individuals, amb l'agreujant afegit de la desigualtat, atès que, evidentment, no tothom tindrà la mateixa força (els mateixos «altaveus») a l'hora de defensar i imposar els seus interessos.

7. EL SENTIT DE LA FUNCIÓ PERIODÍSTICA

L'ètica no és un complement de la funció periodística, sinó que forma part de la seva mateixa arrel. Precisament per això, el periodisme no està al servei de la societat tal com és, sinó tal com *hauria de ser*. Serveix a la idea de democràcia i a la de bé públic. La informació (i no la desinformació) contribueix a la cohesió social, al respecte mutu, a la protecció de les minories i, fins i tot, a la justícia social. Això és el que diferencia el periodisme de la circularitat de la dinàmica consumista.

8. L'AUTOREGULACIÓ PROFESSIONAL O EL SENTIT ÈTIC DE LA PROFESSION PERIODÍSTICA

La dimensió ètica és consubstancial amb la condició professional del periodista. En el fons, és l'assumpció dels principis ètics de la professió el que fa que una persona es pugui acreditar pròpiament com a periodista. El periodista ha de fer la seva feina sentint-se responsable, sobretot, davant dels seus lectors, oients o espectadors, abans que de ningú més. Per això, el marc laboral i empresarial, sigui el que sigui, no hauria de ser una limitació per a l'exercici d'aquesta responsabilitat.

En la *Declaració de principis de la professió periodística a Catalunya* (elaborada pel Col·legi de Periodistes de Catalunya) es fa una enumeració prou detallada dels aspectes més significatius que defineixen la bona pràctica en aquest àmbit. Hi remetem. Aquí només insistim en alguns d'ells i des d'una perspectiva una mica diferent.

8.1. Veracitat

Tot i que en un cert sentit s'entén que es vulgui discernir entre informació i opinió (informació del que passa i opinió sobre el que passa), ocorre que, ben mirat, totes les lectures de la realitat són interpretacions. Descriure és ja interpretar i, per això, finalment, allò èticament més rellevant és la intenció que guia la nostra lectura de les coses. És bo que algú vulgui fer arribar als seus lectors o oients la notícia de com han passat les coses o de com està una determinada situació. És bo, també, que algú expliciti que el que està dient és la seva opinió sobre un tema determinat. En aquests casos, entre d'altres, la bonesa de la intenció s'anomena *veracitat*. La veracitat és

relativa a la intenció que guia la comunicació d'un mateix amb els altres i té veïnatge amb l'honradesa i la franquesa. Contraris a la intenció veraç són: la intenció d'enganyar, de manipular, de fer valdre —dissimulant-los— els interessos propis, de dir les coses sense miraments (simplement perquè cal omplir un espai), d'ometre informació rellevant, etcètera.

8.2. Responsabilitat

Quan el periodista escriu o diu quelcom està portant a terme una acció. Ser responsable vol dir exactament això: que s'ha de respondre de les accions pròpies i de les conseqüències d'aquestes accions. A fer créixer la responsabilitat hi ajuda adonar-se que les accions humanes són irreversibles. Això, alhora, atorga tot el seu pes a la prudència i també, quan escau, a la disculpa. Nogensmenys, la responsabilitat ha de tenir expressió també en el registre regulador, la qual cosa significa que ha de ser factible la sanció, de manera que la irresponsabilitat no quedi impune.

8.3. Respecte

Hi ha una altra cosa que no s'ha d'oblidar mai: que la informació i la comunicació es fa entre les persones. El respecte a la dignitat de les persones està sempre per damunt de qualsevol altra cosa. «Fidelitat als fets» és una expressió mancada de sentit, tret que sigui una manera de referir-se a la fidelitat o el respecte a les persones directament implicades en una determinada situació. Respecte a les persones i, per extensió, a les institucions. Respecte a la intimitat i privacitat de les persones. Cura per no provocar cap mena de dany; cura que s'ha d'accentuar encara més per la situació de vulnerabilitat (per malaltia, vellesa, pobresa...).

Un cop dit això, hom pot diferenciar, efectivament, el respecte a les persones del respecte a l'opinió de les persones (ara massa sovint sembla com si les opinions fossin sagrades). L'indispensable respecte a les persones no es contradiu amb una confrontació i discussió de les seves opinions, o amb acabar considerant-les poc o gens consistentes.

8.4. Temps

Ja sabem que aquest és un tret heterogeni en relació amb els anteriors. Però l'esmentem aquí perquè, avui, el periodista, si més no en part, ha de nedar contracorrent. Analitzar, explorar, interpretar i després elaborar requereix temps, i heus aquí que la bondat de la feina ben feta contrasta amb la immediatesa, la superficialitat i l'impacte que demana la societat massificada. Estem en el *fast food* de la informa-

ció. L'entorn digital exigeix disparar la notícia quan les coses encara estan passant. O, fins i tot, anticipar-se i de manera realment paradoxal explicar el que es vol que passi. A més, tampoc no sembla gaire bo que els judicis poc reflexius de tertulians i «pensadors ràpids» acaparin l'espai de les opinions privilegiades. Per molt capaç que hom sigui, la finitud de la vida fa que hom no tingui temps per a saber sobre tots els temes. No és bo, doncs, que la retòrica ocupi el lloc que hauria d'ocupar el pensament crític i l'experiència procedent de la tenacitat i la paciència.

9. ELEMENTS PER A L'ESPAI PÚBLIC DE COMUNICACIÓ

9.1. *Mitjans públics, servei públic, ajudes públiques i transparència*

Atès que en aquests moments la pressió consumista és molt forta, es pot justificar que, a més dels privats, hi hagi uns *mitjans d'informació de titularitat pública*, la finalitat dels quals sigui no solament la de cobrir buits i enfortir coses que es consideren bé comú sinó, també, garantir la pluralitat de l'oferta. Nogensmenys, cal saber que el principal i previsible problema de l'existència d'un mitjans de titularitat pública és el de la seva independència del govern polític de torn.

La possible ajuda pública als altres mitjans (de titularitat no pública) es pot justificar en tant que són actors d'un servei públic, però s'hauria de concedir sempre que:

- a) Hi hagi una comprovada responsabilitat ètica dels professionals i del conjunt del mitjà en qüestió.
- b) L'ajuda se circumscrigui a la funció informativa (mentre que d'altres facetes de les empreses mediàtiques en quedin excloses).
- c) Tinguin molt en compte la promoció de béns públics com —en el cas de Catalunya— la llengua i la qualitat en el seu ús, o la informació comarcal, que potser no és «competitiva» però, tanmateix, sí rellevant per a la identitat i la cohesió del país.

En tots els casos, seria altament aclaridor i beneficiós per a la maduresa democràtica que hi hagués, per part de totes les empreses mediàtiques, plena *transparència* de les seves fonts de finançament, tant públiques com privades.

9.2. *Abast de la regulació i de l'autoregulació*

Cal procurar que la regulació (legislació) sigui inclusiva de tots els mitjans de comunicació i de tots els actors de l'espai públic de comunicació, independentment de la tipologia del mitjà (paper, ràdio, Internet...). Regulació en base a dos criteris: la idea de servei públic de la informació i la idea de la limitació necessària de tot poder (per a evitar monopolis i assegurar la competència i el pluralisme).

Alhora, els principis de l'ètica periodística (l'autoregulació) haurien també de ser assumits i exigits per tots els interventors en l'espai públic de comunicació, des dels periodistes professionals, passant per polítics i tota mena d'actors socials, fins als ciutadans que publiquen i comenten informació a la Xarxa.

9.3. *El perill de l'anonimat*

Gairebé per definició, a l'espai públic no s'hi avé l'anonimat. Tots els subjectes que hi intervenen s'han d'identificar. L'excepció més notòria és la que històricament han protagonitzat certs règims no democràtics en què, de fet, no hi ha espai públic, i justament per això, l'anonimat, a l'hora de fer circular informació, pot ser una eina d'estratègia política molt eficaç. També és l'anonimat (ara en forma d'impersonalitat) una de les característiques més inquietants de la burocratització social.

Precisament per això, l'educació en la consciència democràtica ha de fer valdre l'enorme importància de «donar la cara» i de respondre dels propis actes. De manera massa precipitada es parla d'identitats múltiples a Internet; més adequat fóra parlar d'anonimat i de màscares.

En particular: els editors de premsa a Internet són responsables dels continguts difosos a través de la seva plataforma. Per tant, n'han d'avaluar els riscos i trobar la manera més adient de gestionar els comentaris dels internautes. Naturalment, acceptar la publicació de comentaris anònims augmenta exponencialment els riscos.

9.4. *L'amenaça sobre la privacitat ho és també sobre l'espai públic*

La implantació tan extraordinària de les tecnologies digitals de la informació i la comunicació (TIC) ha generat durant les darreres dècades un augment exponencial de les dades personals que cedim a organismes tant públics com privats. Tenim, també, l'acumulació de dades i imatges personals facilitades pels dispositius de tecnovigilància (des de càmeres que capten la nostra imatge al carrer fins a programes que enregistren els nostres moviments bancaris i detecten la presència de paraules clau als nostres missatges electrònics).

Efectivament, la gran majoria no som prou conscients de l'exposició a què estan sotmesos els nostres correus electrònics; els concebem com a homòlegs contemporanis de les cartes, en què el sobre garantia el secret. Lluny d'això, els servidors del correu electrònic —ja sigui l'empresa on treballem, ja sigui una gran plataforma com Google— tenen accés als missatges que intercanviem. En el primer cas, aquesta desprotecció ha derivat en acomiadaments justificats per informació trobada en correus dels empleats. Pel que fa a servidors com Google, l'ús més freqüent que es fa del contingut dels nostres missatges de correu electrònic és el disseny d'una publicitat dirigida al nostre perfil d'usuari segons els interessos que

detecten a partir dels nostres missatges. Aquest tipus de publicitat dirigida manipula molt més fàcilment el nostre desig i ens sotmet amb més força a interessos aliens i mercantils.

Un altre capítol que té directament a veure amb el tema de la privacitat és el de les xarxes socials digitals, que propicien que informació i imatges de la vida de les persones s'exposin cada cop més (ignorant les conseqüències que això pot tenir).

Davant de tot això, segur que les lleis de protecció de dades, dirigides a protegir la nostra privacitat, han de ser actualitzades. Però segur que seran insuficients, i per això és tan oportuna i necessària una labor educativa sobre el valor de la intimitat i sobre què significa publicar les nostres dades a Internet i, concretament, a les xarxes socials. Aquest terreny resguardat de la nostra vida, que es podria simbolitzar amb la casa, és necessari perquè creixin les persones i la societat. A recer, sota el sostre, amb la possibilitat d'entrar i sortir de la llar, neix la humanitat. Una exposició constant, per contra, debilita tant la vida privada com la pública. Una virtualització excessiva de la vida pot dissoldre l'experiència i traslladar el focus a la pantalla; la vida es converteix, aleshores, en quelcom que en comptes de ser viscut ha de ser mostrat.

9.5. *Propietat intel·lectual*

És obvi que la Xarxa facilita extraordinàriament l'acció de compartir, la qual sol ser bona i enriquidora de la comunitat. Ara bé, el problema i alhora el repte és que això no malmeti el dret a la propietat intel·lectual. La feina ben feta costa i sovint demana temps: aquest és l'argument fonamental pel qual cal reconèixer la propietat intel·lectual. Atès que la legislació no ho pot arreglar tot, és importantíssim crear una cultura (és a dir, una manera de veure les coses i de fer) que sigui una cultura del compartir però alhora també respectuosa amb les coses que són d'algú.

La legislació sobre propietat intel·lectual s'ha fet sovint sota la pressió de grans grups empresarials que posseeixen carteres de drets de moltes obres. Aquest grups han pressionat perquè les sancions per haver infringit aquestes lleis siguin cada cop més greus. Cal preguntar-se per les conseqüències d'una legislació tan restrictiva. Pel que fa a la informació relativa al programari, als codis font dels programes informàtics, és evident que si el seu accés hagués estat restringit ara no gaudiríem de la tecnologia puntera que tenim. Pel que fa a l'intercanvi de continguts a Internet (descarregar-se pel·lícules, discos i llibres que d'altres internautes posseeixen), sembla una realitat massiva que no té marxa enrere. I el cas és que només ha fet baixar sensiblement els guanys de les discogràfiques, productores i editorials. Compartir continguts a la Xarxa permet una difusió més gran dels productes, que pot derivar en un augment de vendes. Compartir no és el mateix que obtenir guanys amb la venda il·legal d'obres copiades. Comercialitzar un producte aliè ha de ser

penat legalment, però pel que fa a l'intercanvi d'arxius a la Xarxa, s'ha d'apostar per noves fórmules jurídiques i empresarials que protegeixin la propietat intel·lectual però facilitin l'accés a la cultura. Algunes empreses multimèdia permeten l'accés a obres a través d'Internet amb el pagament de drets d'autor i amb un marge de guanys pel seu servei. Tothom surt guanyant: més persones poden gaudir dels continguts, i els autors i les empreses poden seguir generant riquesa amb la distribució d'aquests productes.

També trobem diverses fórmules —Creative Commons, Copyleft...— que són llicències lliures mitjançant les quals els autors declaren públicament que es pot copiar, distribuir, difondre i transformar la seva obra sense necessitat d'un permís particular.

10. PER CONCLoure

La revolució tecnològica s'ha de veure com una oportunitat tant per desenvolupar el periodisme com per ampliar i fer més qualitatiu l'espai públic de comunicació. Però precisament per això els nous problemes de caire eticosocial que han aparegut en aquest nou context han de ser afrontats de manera decidida; d'una banda, en el registre legislatiu (regulant tot el que hagi de ser regulat) i, de l'altra, en el de la cultura ciutadana, canviant maneres precipitades i poc reflexives per unes altres de més responsables.

DOCUMENTACIÓ

Amenaces al dret a la informació: Desregulació i precarització als mitjans. Barcelona: Assembla de Periodistes de Catalunya, 2008.

COCA, César. «Códigos éticos y deontológicos en el periodismo español». *Zer: Revista de Estudios de Comunicación* [Biscaia], núm. 2 (1997).

COL·LEGI DE PERIODISTES DE CATALUNYA. *Codi deontològic: Declaració de principis de la professió periodística a Catalunya*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1992.

DÍAZ NOCI, Javier [et al.]. *La participació dels usuaris als diaris digitals de Catalunya: Anàlisi dels comentaris dels lectors*. Barcelona: Fundació Consell de la Informació de Catalunya de la Generalitat de Catalunya, 2009.

L'information au Québec: Un intérêt public. Québec: Groupe de Travail sur le Journalisme et l'Avenir de l'Information au Québec, 2011.

Informe 2011: L'audiovisual a Catalunya. Barcelona: Consell de l'Audiovisual de Catalunya de la Generalitat de Catalunya, 2011.

MASIP, Pere [et al.]. *Els reptes de la regulació en l'era de la convergència mediàtica*. Barcelona: Laboratori de Comunicació Digital de la Facultat de Comunicació Blanquerna. Universitat Ramon Llull, 2010.

MICÓ, Josep Lluís. *Ciberètica: TIC i canvi de valors*. Barcelona: Barcino, 2012.

IX. Ètica i política

La necessitat i àdhuc la urgència de renovar la política és més que evident; la societat ho exigeix i es mobilitza amb aquest objectiu. Una renovació en virtut de la qual s'ha d'anar a l'essencial de la democràcia i fer valdre la dimensió ètica de la política.

1. EXERCIR D'ALLÒ QUE SOM: POLÍTICS

La política comença i acaba en la base. Les institucions i la representació polítiques parteixen de la comunitat i estan al servei de la comunitat. Això significa que l'àmbit de la política és molt ampli: una acció o una paraula política és una acció desenvolupada o una paraula pronunciada davant dels altres i que té com a finalitat la vida conjunta. Les accions polítiques poden tenir un caràcter de govern, de representació, de discussió o de conscienciació. Però és política, també, la proclamació de fidelitat a uns ideals, l'acció solidària envers els més necessitats, o —per definició— tota acció cívica i tot moviment ciutadà. Dit d'una altra manera: tots en som, de polítics, malgrat que hi hagi unes persones a les quals anomenem *polítics* perquè es dediquen o fan de la política la seva professió. L'àmbit de la política, doncs, abasta tot el que ens afecta com a ciutadans; tot el que cadascú de nosaltres creu i fa i que, més directament o indirecta, incideix en la societat.

L'ésser humà és polític per naturalesa. Tots, amb les nostres vides i professions, estem i actuem en la comunitat, intervenim en la constitució de la *polis*, i ens podem preocupar i emetre judicis i emprendre iniciatives amb vista a millorar-los.

2. EL BÉ INDIVIDUAL I EL BÉ COMÚ

Hi ha lligam entre el bé individual i el bé comú. Però resulta que continua predominant la idea que cal buscar el lucre individual a costa del bé de la societat. Cap-

girar això és la peça imprescindible de la renovació democràtica de què aquí volem parlar. És un canvi de mentalitat que fa que la pregunta *què m'interessa a mi?* no es plantegi deslligada d'aquesta altra: *què ens interessa a tots?*

3. ACTUAR ESTRATÈGICAMENT, PERÒ QUE NO TOT SIGUI ESTRATÈGIA

Per a *poder* fer coses pel bé social s'ha de disposar dels mitjans o del lloc adequat des d'on fer-ho. És per això que les accions polítiques consisteixen en estratègies per a aconseguir poder. En això no hi ha res a objectar, més aviat al contrari. El problema apareix quan els instruments o els llocs de poder són ambicionats en si mateixos; el poder pel poder, sense finalitat a la qual servir. Això és el que notem diàriament en les declaracions i en les gesticulacions de molts líders polítics que surten als *media*, encaminades massa sovint a obtenir vots per a mantenir el poder o per a assolir-lo. Així doncs, que part de l'acció política sigui de caire estratègic és ben legítim i necessari; el problema és quan, en la pràctica, tot es redueix a estratègia i no hi ha espai per a un altre tipus d'acció.

A conseqüència del que acabem de dir, tenim l'enorme importància atorgada al càlcul i als estudis dels estats de l'opinió pública. Sovint les enquestes i els sondejos són l'opi de governants, líders i partits. La dependència creada és alarmant. I en dues direccions: Per un costat, molts sondejos ja són forçats i orientats estratègicament a obtenir uns determinats resultats. Són l'excusa per a prendre determinades decisions. Per un altre costat, es calcula a partir dels resultats dels sondejos: l'estratègia adient, el missatge més adequat, els posicionaments més escaients. Es calcula si s'ha de ser contundent o suau, si s'ha de dir blanc o negre, si s'ha de ser clar o si s'ha de dir quelcom ambigu i confús, i amb una generalitat que no significa o no compromet a res. És així que el sondeig de l'opinió pública determina el discurs polític. No resulta bastant paradoxal? Hom podria replicar que, en definitiva, del que es tracta és de captar futurs electors, perquè si hom no guanya les eleccions gairebé res no es podrà fer. Però la contrarèplica és ben clara: i si resulta que després de guanyar la preocupació fonamental continua essent la de calcular per no perdre el poder?

Naturalment, no es tracta pas de reivindicar un idealisme utòpic i pur no contaminat per les exigències de la realitat; no es tracta d'afirmar simplement la mediocritat del càlcul: això seria ingenu i alhora erroni. Es tracta de posar en relleu la subordinació de la «política professional» al càlcul i la desconsideració dels vessants testimonial, pedagògic, profètic, de servei, i àdhuc heroic, de la política.

Afortunadament, ben mirat, hom no pot dubtar de la riquesa humana i de l'eficàcia d'una paraula i d'una acció política tal com les hem caracteritzat al començament. La història és feta per aquesta mena d'accions; algunes, de personatges coneguts per tothom, i, la majoria, de persones que han quedat en l'anonimat, però l'acció de

les quals ha estat extraordinàriament fecunda. Per raons que escapen del càlcul, una paraula i una acció coratjosa, un esforç ple de sentit i desitjos de trobar la veritat i de manifestar-la, poden fer fructificar esperits i guiar comunitats, poden entrar en la memòria col·lectiva i interpel·lar generacions senceres.

4. ATENDRE LES CONDICIONS DE LA DEMOCRÀCIA: EDUCACIÓ I PARTICIPACIÓ

Les condicions fonamentals d'una societat democràtica són essencialment dues: l'educació i la participació. Educació, d'una banda, en sentit més ric i més ampli: formació, capacitat de reflexió i de judici, informació... Participació, de l'altra, com a implicació activa, compromís, ciutadania...

Per a l'educació no es necessita cap acumulació de coneixements ni d'informacions; es necessita sobretot ajudar que les persones siguin reflexives, és a dir, cal que examinin no només les coses que diuen i fan els altres sinó, abans que res, les que fan o diuen elles mateixes. Una societat de gent reflexiva en el sentit d'autocrítica és una societat democràticament molt madura. Per això, aquest ha de ser un dels objectius prioritaris de tot el sistema educatiu i de totes les institucions i els mitjans que incideixen en la formació de les persones.

La participació es pot vehicular de moltes maneres. Evidentment, en organitzacions, moviments, associacions i partits. Però també essent conscient que el que diem als altres pot ser políticament molt rellevant. Podríem entendre que, en certa mesura, sentir-se implicat és ja estar-ne. Aquí el perill a combatre és la indiferència, el «passotisme» o l'individualisme egoista.

5. EL PODER OPORTUNISTA

Del dèficit d'educació i de participació se n'ha beneficiat sempre el «poder aprofitat»: estructures de poder vertical poc legitimades però estratègicament oportunistes i hàbils. Actualment, bona part de l'estructura partidista i de la política mediàtica és una mostra de poder aprofitat: malgrat els continguts de la seva retòrica, majoritàriament propagandístics, ha viscut d'un dèficit de consciència política, i d'aquí les altes dosis de mediocritat, de populisme i de preocupació per la influència mediàtica.

El poder aprofitat en una situació formalment democràtica és paral·lel —no pas idèntic— al poder tirànic o dictatorial. Per això, paga la pena d'adonar-se que de la mateixa manera que en aquests apareixia el fenomen de resistència (consistent en espais paral·lels de consciència, conscienciació i acció política), també escau i és molt important aquesta reacció en la situació democràtica. Aquí no es tracta de fer front a l'opressió directa i brutal, sinó a la dissolució i a l'atordiment mediàtic. De vegades, aquesta maduresa política per part de la gent agafa la forma de la

protesta, però de vegades pot agafar també l'aspecte d'una mena de serietat discreta que no cedeix a la distracció banal que vol el poder aprofitat. La serietat és testimonial; interpel·la i s'encomana.

6. COMPTAR AMB NOUS MITJANS PER A LA PARTICIPACIÓ

Una de les qüestions que es planteja és si Internet afavorirà el desenvolupament democràtic. Si, en la mesura que sigui possible, evitem el terreny sempre relliscós i alhora temerari de la predicció futurista, podem analitzar el present i les possibilitats obertes ja des d'ara. Aquí, de moment, Internet presenta una clara ambivalència. En efecte, tenim situacions en què la Xarxa afavoreix tant la informació com la participació: un consistori municipal «connectat» a totes les cases del municipi; xarxes socials que s'organitzen per a fer sentir la seva veu al carrer; moviments que acaben en revoltes socials i canvis de règims polítics... En aquest sentit, es pot parlar d'un increment de la democràcia. Però, ben mirat, la situació és ambivalent. Internet pot ser també —hi ha indicis per a poder-ho afirmar— un mecanisme més de «consum de la informació», de banalització i àdhuc de desinformació per excés, caos i distracció. A més a més, la participació a distància es pot traduir en una altra forma de passivitat o de distracció, més preocupant encara si aquesta participació esdevé no un complement sinó un substitut de les comunitats de dones i homes que es troben i parlen cara a cara.

Internet és aliat de la democràcia quan preval la mobilització, la coordinació i la informació seriosa i, també, quan a tot això s'hi afegeix la cultura del compartir, amb iniciatives notòries en aquest sentit com la del programari lliure. Resulta esperançador que hi hagi tanta gent que situï el seu esforç en aquesta direcció, amb altes dosis de generositat i d'il·lusió que s'aboquen en l'anomenada *globalització hiperpolítica*, la comunitat oberta i els béns comunals.

7. LA FUNCIO I ELS LÍMITS DELS PARTITS

Els partits polítics han desenvolupat un paper essencial en la representació política. La seva crisi actual és deguda, en part, a una degeneració interna (excés de jerarquització, empobriment ideològic, «professionalització»...) i, en part, a la seva insuficiència per a vehicular el conjunt de l'acció política en una societat complexa com la nostra. Tot i que algunes de les observacions que hem fet més amunt ja hi tenen relació —com ara la reducció de la política a càlcul— ara hem d'indicar accions concretes que podrien ajudar a renovar de debò els partits:

a) Establir més espais —mediàtics i presencials— en els quals els polítics *re-tessin comptes* davant dels ciutadans. A això hi podria ajudar que les llistes electorals ho fossin per circumscripcions més petites.

b) Donar exemple amb pràctiques reals de *democràcia interna* (altrament, de quina manera pot ser creïble que es presentin com a garants de la democràcia?).

c) Elegir els líders i els candidats per *criteris de mèrits i de capacitat*, i no pas per amiguisme i grups de poder.

d) Esforçar-se perquè la gestió interna dels partits sigui transparent i exemplar.

e) Fixar controls externs eficaços i no només nominals (síndic de comptes i auditories).

f) Tendir a prescindir de les joventuts dels partits per a evitar la professionalització prematura o directament dolenta; la vocació política de la gent jove es forma més bé a través d'altres associacions cíviques i socials.

g) Tallar de soca-rel la dinàmica que consisteix a compensar, un cop assolit el poder, aquells que ens han donat suport. Ara veiem aquesta pràctica com a normal, i hauríem d'arribar a un punt en què l'intercanvi de favors fos considerat, en el món polític, com a absolutament inacceptable.

h) Vetllar perquè els polítics escollits democràticament com a representants actuïn d'acord amb el programa amb el qual es van presentar a les eleccions.

i) Procurar que els partits tinguin el paper central pel que fa a la representació política, la qual cosa no significa que hagi de ser exclusiu. Hi poden haver altres formes de participació ciutadana —de fet, ja n'hi ha, i de molt rellevants— que es poden considerar complementàries —no pas substitutòries— de la dels partits polítics.

j) Maldar perquè els partits respectin l'autonomia de les organitzacions i els moviments socials, hi entrin en diàleg i n'escoltin les propostes, sense buscar al·lineacions o subordinacions.

k) Vigilar perquè les discrepàncies entre els partits siguin motiu de debats seriosos i no d'atacs entre ells, o d'increment de demagògia vers els ciutadans per a obtenir més suport en la confrontació.

8. EXIGIR RESPONSABILITAT I TRANSPARÈNCIA; LA CONFIANÇA EN DEPÈN

Per a garantir el mínim imprescindible de solidesa institucional, cal també un mínim de confiança dels ciutadans cap a les institucions i cap a les persones que les representen. Però, evidentment, aquesta confiança no es dona perquè es demani, sinó que només es dona quan persones i institucions en són mereixedores. Atès, doncs, que la confiança és una conseqüència, el que cal és fer tots els esforços perquè es donin les seves causes, que bàsicament són dues: la feina ben feta i la transparència. I heus aquí que ambdues són dos dels dèficits més notoris i greus dels darrers temps. Per això és tan necessari que la vida política estigui presidida per la competència, pel saber fer, per la transparència i pel servei. Fer de polític exigeix tanta responsabilitat com fer de mestre.

9. EXERCICI DE CÀRRECS PÚBLICS

a) El polític que assumeix un càrrec en alguna de les administracions públiques ha de fer valdre sempre el bé general per sobre dels interessos personals, familiars o partidistes.

b) La gestió dels béns públics és d'una transcendència més gran que la dels béns privats. Per això demana un màxim de rigor, d'eficàcia i de responsabilitat.

c) Per a cada càrrec ha d'estar estipulada la limitació del mandat.

d) Hi ha d'haver responsabilitat jurídica de les accions i de les decisions preses. I no pot ser que la major part d'indults siguin precisament de polítics relacionats amb temes de corrupció.

10. RES DE DEMAGÒGIA

a) Cal adonar-se de l'ús pervers del llenguatge que sol fer la classe política i denunciar-lo, i no permetre usar cap de les grans paraules en va. Una societat madura no ha de deixar cap espai al populisme i a la demagògia. Per la pressió cívica, la demagògia i la falsedat haurien de ser motiu d'expulsió directa de la vida pública.

b) La reprovació pública ha de ser, naturalment, de tota acció il·legal, però igualment de tota acció immoral. No s'ha de permetre usar, per exemple, l'ètica com a cosmètica. Com és que molts que parlen d'ètica, després, sense miraments, tracten l'opinió pública com si fos un objecte?

11. SEPARACIÓ DE PODERS

No n'hi ha prou —com és notori— amb la separació formal dels poders, sobretot del poder judicial. Cal la separació material, real. Aquí l'elecció dels càrrecs s'ha de fer escrupolosament per criteris de mèrit i no de filiació o afinitat política. Es podria estudiar que aital elecció fos una fórmula compartida entre el poder executiu, el legislatiu i els col·legis professionals i les institucions acadèmiques.

12. LES INSTITUCIONS I LA CAPACITAT INSTITUENT

La capacitat de coordinar-nos per a crear un espai comú: aquesta és l'arrel de les nostres institucions i de les nostres lleis. Consciència política, mirada que crea aquest àmbit comú, aquest marc de vida i de moviment: la gent que circula pels carrers, que compra al mercat, que reconeix els altres com a conciutadans... Aquest és l'espai comú, que també podem anomenar *democràcia*. Les lleis, l'hemicicle parlamentari, les organitzacions polítiques: tot brolla i se sosté en aquest espai. Dit d'una altra manera: la convivència és fruit d'una mena d'acord tàcit; d'un consen-

timent que tots nosaltres fem permanentment i que es reflecteix en el que pensem i en el que fem. Aquesta capacitat d'acord és l'origen de les institucions i de les lleis. Això no s'ha d'oblidar mai. Som nosaltres la font de les lleis polítiques, tot i que, evidentment, les lleis constituïdes, al seu torn, reforcen encara més els vincles de la societat i li donen més capacitat.

13. EL BÉ DE LA NORMALITAT (DE LA LEGALITAT)

Un cop dit l'anterior, és deure moral de tots els ciutadans adonar-se de la normalitat i ser conseqüent amb el tresor que representa: és a dir, amb la vigència de les normes i de les lleis. De la mateixa manera que el respecte a les lleis és senyal de maduresa cívica, la multiplicació innecessària i ineficaç de les lleis, d'una banda, i la proliferació de pràctiques per a escapolir-se'n és manifestació inequívoca de malaltia i de decadència socials.

14. LA NECESSITAT DE L'ESPERIT CRÍTIC EN UNA SOCIETAT MULTICULTURAL

a) En una societat multicultural com la nostra, cal tothora estar amatent a no caure en el simplisme.

b) Hem de ser crítics amb nosaltres mateixos i amb la cultura pròpia, però la crítica (és a dir, l'examen i no deixar passar qualsevol cosa) també s'ha d'aplicar als altres. No perquè una cosa sigui pràctica cultural s'ha d'assumir o admetre de manera automàtica. Hi pot haver diferències molt valuoses i de les quals en podem aprendre molt, i diferències injustes que cal denunciar.

c) L'existència d'una llengua més pròpia del país no treu de cap manera el respecte a les altres.

15. ENDRÈÇAR EL QUE TENIM A PROP I NO DEIXAR DE TREBALLAR PER L'IDEAL

L'ideal és la societat justa i solidària. Encara que ens hi veiem a distància, no per això hem de deixar de treballar per construir-la. De fet, ja la podem tastar en el si de la família, amb l'amic o amb els companys de feina... En general ens trobem en situacions en què es dona una barreja d'interès i d'entesa, i la qüestió acaba essent cap a quin horitzó de vida humana dirigim els nostres esforços. No es tracta de parlar de la ciutat del demà, sinó de *començar a ser* el que volem que el demà sigui. A més, només lluitant per l'impossible s'assoleix el que sí que és possible.

Índex de conceptes

- accés universal a l'ensenyament 35, 44, 54
- acció concertada 38, 82
- acumulació de riquesa 33
- Administració pública 54, 66, 88
- anonimat en l'espai públic de comunicació 88, 94, 98
- assistència sanitària *V. atenció mèdica i sanitària*
- atenció mèdica i sanitària 35, 43, 44, 45, 51
- autonomia de l'individu 85
- autoritat en l'àmbit de l'ensenyament 55, 58
- autosuficiència energètica 67
- banca ètica 38
- bé comú 32, 33, 36, 87, 93, 97
- bé individual 97
- bellesa 20, 23
- benefici social en l'àmbit científic 83
- béns i serveis públics 32, 35, 44, 54, 93
- bioarquitectura 23
- biodiversitat 20
- biomassa i bioenergia 69, v. també *energia*
- biotecnologia 75, 77, 78
- canvi climàtic 63
- capacitat de càrrega del planeta 66, 67
- cartes del paisatge 25
- ciutadania 56, 99
- ciutat 22
- civisme 18, 37
- clientelisme 45
- codi deontològic 17
- cohesió social 25, 26, 54, 91
- combustibles fòssils 64, 68
- comerç just 38
- companyonia 57, 62
- competitivitat 40, 60, 61, 82
- complexitat de l'espai públic 88
- complexitat social 16, 17
- comunicació pública de la ciència *V. divulgació científica*
- comunicació social 22, 80, v. també *espai públic de comunicació*
- coneixement científic 77, 80, 82
- coneixement del territori 23, 25
- confiança 32, 33, 35, 101
- confusió social 47, 48, 80
- consciència ecològica 19, 21, 67, 72, 75
- consciència ètica del territori 19, 26
- conservació *V. model de conservació*
- consum de la informació 89, 100
- consum de medicaments 49
- consum energètic 63, 64, 65, 67

- consum responsable 39
- consumisme 31, 37, 39, 61, 89
- convivència 15, 32, 33, 37, 56, 102
- cooperació en el mercat i l'empresa 31, 32, 33, 40
- cooperació en l'àmbit científic 82, 83
- cooperació per la justícia 33, v. també *justícia*
- coresponsabilitat 49
- corrupció 26, 29, 30, 71, 88
- corrupció política 36, 102
- creativitat 22, 32, 33
- creativitat i poder 39
- creixement V. *model de creixement*
- creixement econòmic 30, 37, 39, 67
- creixement personal 56, 57
- crisi 19, 29, 43, 53, 54, 100
- crisi cultural 37, 53, 60
- crisi ecològica V. *crisi mediambiental*
- crisi econòmica 15, 63
- crisi energètica 63, 75
- crisi mediambiental 17, 66
- cultura corporativa 35
- cultura de la salut 44
- custòdia del territori i del patrimoni 24, 25
- debat social 15, 16, 25, 68, 81
- democràcia 16, 25, 85, 86, 90, 91, 97, 99, 100, 101, 102
- desmesura V. *model de desmesura*
- desorientació social 53, 80
- despesa energètica 63, 64, 66
- despesa farmacèutica 49
- despesa sanitària 43, 44, 45, 46, 49
- deure cívic 91, 103
- deure moral 18, 48, 103
- diàleg social 16, 80, 81, 82
- distribució de béns 31
- distribució universal 40
- diversitat territorial 20
- diversitat urbana 20
- divulgació científica 79, 81, 82
- Douro (riu) V. *Duero, el*
- dret universal a l'educació 54
- drets individuals 91
- ecologisme 19
- economia 16, 29, 30, 31, 36, 37, 40, 64, 65, 67
- economia de mercat 29, 33
- economia domèstica 31
- economicisme 30
- educació V. *sistema educatiu*
- educació de la persona V. *formació personal*
- eficiència energètica 65, 66, 67, 69
- eficiència organitzativa i productiva 22, 30, 43, 63, 65, 66
- emancipació en l'àmbit científic i social 82, 83
- emprenedoria 34, 40
- empresa 34, 35, v. també *lògica empresarial*
- energia 63, 66, 67, 72, v. també *biomassa i bioenergia*
- energia elèctrica 69, 70
- energia eòlica 69
- energia exhaustible 67
- energia hidràulica 69
- energia neta 69
- energia nuclear 67, 68
- energia renovable 69, 71
- energia solar 70
- equilibri 21, 37
- equilibri del territori 21
- equilibri dels recursos 21, 67
- equilibri mediambiental 79
- equilibri social 26
- equitat 18, 32, 36, 50, 54
- equitat social 26
- escaiença en el territori 23
- escola 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61
- escola concertada 54, 55
- escola privada 54
- escola pública 54, 55
- espai públic de comunicació 85, v. també *comunicació social*

- especialització en l'àmbit de l'ensenyament 60, 80
- especulació 19, 23, 26, 30, 31, 34, 37, 38
- estalvi 64
- estalvi energètic 64
- estat del benestar V. *estat social*
- Estat espanyol 70, 71.
- estat social 29, 35, 44
- ètica pública 15, 17, 18
- ètiques sectorials o aplicades 17
- excel·lència en l'àmbit de l'ensenyament 58
- excés d'informació 61
- exclusió social 26, 35, 39
- exigència ètica 53, 55, 57
- farmacoteràpia 50
- felicitat i salut 45, 46, 47
- finitud de la vida humana 40, 41, 51, 93
- formació científica bàsica 80
- formació científica per a periodistes i divulgadors 81
- formació cognoscitiva bàsica 56, 57
- formació cultural 56, 57
- formació personal 56, 57
- fracàs escolar 58
- gasos d'efecte d'hivernacle (GEH) 63, 68, 69
- globalització 20, 23, 30, 31
- globalització hiperpolítica 100
- globalització tecnològica 77
- habitatge 23, 25, 26, 36
- harmonia 18, 21, 61
- homogeneïtzació territorial 20
- honestat 18, 30, 33, 35, 80
- humilitat 78, 80
- identitat social i cultural 20, 24, 25, 93
- igualitarisme 58
- igualtat 18, 36, 54, 58, 82, 83
- igualtat d'oportunitats 26, 35, 36, 40, 44, 54, 55, 58, 61, 88
- igualtat política 85
- immediatesa 30, 31, 61, 92
- impostos 33, 35
- inestabilitat en l'àmbit econòmic 31
- infraestructures 21, v. també *manteniment de les infraestructures*
- innovació en l'àmbit de la sanitat 50
- integració social 22, 24, 39
- intercanvi de continguts a Internet 94, 95, 96
- intercanvi de favors en l'àmbit polític 101
- intercanvi en l'àmbit econòmic 31, 32, 35, 40, v. també *mercat*
- Internet V. *Xarxa*
- justícia 17, 18, 33, 36, 37, 39, 44, 51, 54, 86, v. també *cooperació per la justícia*
- justícia política i social 36, 91
- límits en l'àmbit científic 80
- llengua i cultura catalanes 54, 93, 103
- llengua morta 17
- llibertat 32, 36, 54, 82, 83
- llibertat d'expressió 85, 87
- lògica empresarial 90, v. també *empresa*
- maduresa cívica i moral 15, 26, 103
- maduresa política 99
- magisteri 59
- malaltia i salut 45, 46, 47, 51
- malbaratament 64, 65
- malbaratament del diner públic 36
- malbaratament energètic 66
- manteniment de les infraestructures 22, 50, v. també *infraestructures*
- medi ambient 34, 39, 63
- medicalització de la vida 44, 46
- medicina preventiva 48
- mercantilisme 40, 44
- mercat 30, 32, 33, 35, 40, 70, 89, v. també *intercanvi en l'àmbit econòmic*
- mitjans d'informació V. *mitjans de comunicació*
- mitjans de comunicació 45, 47, 49, 86, 88, 90, 93
- mitjans de comunicació de titularitat pública 93
- mobilitat sostenible 22, 65

- model de conservació 24
- model de creixement 21, 25, 30, 37, 39, 63, 65
- model de desmesura 21, 37
- model de desmesura en la medicina 48
- monopoli energètic 63, 72
- moviments socials 19, 101
- no-lloc 20
- obertura de les dades públiques 88
- obsolescència programada 66
- ofici *V. professió*
- opinió pública 87, 89, 90, 98, 102
- oportunisme 31, 33
- ordenació del territori 21, 25
- participació ciutadana 16, 25, 85, 86, 87, 99, 100, 101
- partits polítics 100, 101
- patologies iatrogèniques 49
- patologització 44
- pedagogia 59
- periodisme 86, 88, 90, 91, 96
- planificació urbana 22, 25, 26, 63
- pobresa 30, 36, 39, 54, 83, 92
- pressió ciutadana 39, 102
- principi de precaució 17
- principi egoista 33, 36
- prioritat del treball sobre l'especulació 38
- privacitat 92, 94, 95
- privatització del sistema públic 44, 85
- productivitat del treball 64, 65
- professió 32
- professió periodística 91
- professionalització en l'àmbit polític 100, 101
- programari lliure 40, 95, 100
- progrés científicotècnic 17, 76, 77, 78
- propietat intel·lectual 95, 96
- propietat privada 33
- protecció de dades 95
- proximitat 23, 24, 66
- prudència 34, 78, 92
- publicitat 31, 94, 95
- qualitat de vida 22, 44, 45, 64, 65
- quart poder 89
- racionalització del sistema sanitari 43, *v. també sistema sanitari*
- recerca, desenvolupament i innovació (R+D+I) 76
- reciclatge 66
- reconeixement social de les institucions educatives 55, 56
- reduccionisme en l'àmbit científic 80
- residus 66
- residus radioactius 68
- respecte 17, 18, 32, 56
- respecte en l'àmbit de la comunicació 92
- responsabilitat 17, 32, 78, 79, 82
- responsabilitat en l'àmbit de la comunicació 92
- responsabilitat social corporativa 34, 39
- reutilització 66
- revolució tecnològica 85, 96
- sector elèctric 70
- segregació escolar 55
- sentit comú 15, 22, 23, 24, 46, 51
- sistema educatiu 53, 55, 60, 86, 99
- sistema sanitari 43, 45, 47, 48, 49, *v. també racionalització del sistema sanitari*
- sistema tarifari progressiu del consum elèctric 66
- sobretractament de malalties 46, 48
- societat del risc 16
- societat multicultural 60, 103
- solidaritat 36, 37, 40, 41, 44, 54, 56
- sostenibilitat 19, 21, 63, 67
- tecnificació 16, 20
- tecnificació de l'economia 30
- tecnificació de l'ensenyament 61
- tecnificació de la salut 44
- tecnociència 16, 31, 76, 77, 78, 80, 82
- tecnologies digitals de la informació i la comunicació (TIC) 94
- tecnovigilància 94

transparència	25, 26, 63, 70, 71, 72, 88, 93, 101	veracitat en l'àmbit de la comunicació	91
transport públic	22, 65	vocació en l'àmbit de la medicina	51
treball infantil	33, 38	vocació en l'àmbit de la pedagogia	58, 57
turisme de qualitat	22	vocació en l'àmbit de la política	101
tutela d'experts	16, 81	Xarxa	40, 61, 77, 87, 88, 94, 95, 96, 100
veracitat en l'àmbit científic	82, 83	xarxes socials a Internet	95

MONOGRAFIES DE LES SECCIONS DE CIÈNCIES

Títols publicats

- 1 Antoni MALET (cur.), *Obra d'Évariste Galois* (1984)
- 2 David JOU, *Introducció a la termodinàmica dels processos biològics* (1985)
- 3 Lluís GARCIA I SEVILLA, *Anàlisi de la psicoanàlisi* (1985)
- 4 UNIÓ INTERNACIONAL DE QUÍMICA PURA I APLICADA, *Compendi de nomenclatura de química analítica. Regles definitives de 1977* (1987)
- 5 Eduard PARÉS, *Vocabulari forestal* (1990; 2a ed., 1998)
- 6 Enric CASASSAS i Salvador ALEGRET (cur.), *Plasmes i focs* (1991)
- 7 Josep M. COSTA i Pere Lluís CABOT (cur.), *Glossari de corrosió* (1991)
- 8 Enric CASASSAS i Salvador ALEGRET (cur.), *Gasos i atmosferes* (1992)
- 9 Enric CASASSAS i Salvador ALEGRET (cur.), *Terra i sol* (1993)
- 10 Enric CASASSAS i Salvador ALEGRET (cur.), *Líquids i biofluids* (1993)
- 11 Juli G. PERETÓ i Salvador ALEGRET (cur.), *Els orígens* (1994)
- 12 Enric CASASSAS i Miquel ESTEBAN (cur.), *Modelització macroscòpia en ciències experimentals* (1996)
- 13 Enric CASASSAS i Romà TAULER (cur.), *Del plaer dels sentits al plaer de les xifres* (1997)
- 14 Salvador ALEGRET i Juli G. PERETÓ (cur.), *Fronteres de la ciència* (1997)
- 15 Juli G. PERETÓ i Salvador ALEGRET (cur.), *Llum i color* (2001)
- 16 David JOU, *El temps i la memòria en la ciència contemporània* (2001)
- 17 Jordi SANS, *L'evolució de l'ús del català en medicina a Catalunya durant el segle xx. El llarg camí d'una bella i expressiva història* (2002; 1a reimpr., 2004)
- 18 Mercè DURFORT, *Iniciació a les tècniques histològiques vegetals i animals i nota sobre les tècniques de transparentat* (2006)
- 19 Josep M. ROCA, *Tribut al mestre. Elogi a Santiago Ramón y Cajal = Tributo al maestro. Elogio a Santiago Ramón y Cajal* (2007)
- 20 Xavier CASAMITJANA, Jaume COLOMER, Elena ROGET, Xavier Sánchez, Teresa SERA i Marianna SOLER, *La física de l'estany de Banyoles* (2009)
- 21 Ramon VIADER, *Vi, cos i cervell* (2011)
- 22 Alexandre RIBÓ, *Els bastiments menors catalans de construcció artesanal del segle xx* (2012)
- 23 Josep AMAT (dir.) i Josep Maria ESQUIROL (coord.), *Per una ètica pública a Catalunya. Implicacions ètiques i socials de la ciència i la tecnologia* (2016)

